

**TÜRKİYE İLE EURO BÖLGESİ ARASINDAKİ
UYUM VE UYUMU
ETKİLEYEN FAKTÖRLER**

Ragıp YILMAZ

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2013

**TÜRKİYE İLE EURO BÖLGESİ ARASINDAKİ UYUM VE
UYUMU ETKİLEYEN FAKTÖRLER**

Ragıp YILMAZ

**DOKTORA TEZİ
İktisat Anabilim Dalı**

Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

**Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

Şubat, 2013

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ragıp YILMAZ'ın "Türkiye ile Euro Bölgesi Arasındaki Uyum ve Uyumu Etkileyen Faktörler" başlıklı tezi 27 Şubat 2013 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca İktisat Anabilim Dalında, Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.S.Rıdvan KARLUK

Üye : Prof.Dr.Davut AYDIN

Üye : Prof.Dr.Kemal YILDIRIM

Üye : Prof.Dr.Mesud KÜÇÜKKALAY

Üye : Doç.Dr.M.Kemal BİÇERLİ

Prof.Dr.B.Zafer ERDOĞAN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Doktora Tez Özü

TÜRKİYE İLE EURO BÖLGESİ ARASINDAKİ UYUM VE UYUMU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ragıp YILMAZ

İktisat Anabilim Dalı
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat 2013

Danışman: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

Ekonomik bütünleşmenin en önemli aşamalarından olan parasal birlik Avrupa Birliği içinde 1999 yılında gerçekleştirilmiştir. Optimum para sahaları (OPS) teorisi kriterleri, tek para birimi etrafında bir araya gelen ülkelerin benzer politikaları uygulamaları gerektiğini öne sürer. Parasal birlik içinde yer alan ülkelerin politikalarının uyumlaştırılması sürecinde, aralarındaki ticaret çok önemlidir. Ülkeler arasındaki ticaret yoğun ve endüstri-içi ticaret özelliği gösteriyorsa, bu ülkelerin arasındaki uyum artar. Endüstri-içi ticaret ülkeler arasında benzer malların ticaretinden ortaya çıkacağından, ülkeler benzer politikaları uygulayabilirler. Buna karşılık ülkeler arasındaki ticaret endüstriler-arası ticaret olduğunda her ülke ürettiği farklı sektörde uzmanlaşmaya gider. Benzer politikalar yerine her ülke kendi politikasını uygulamayı tercih eder.

Ülkelerin para politikasını ulus-üstü kuruma devrettikleri ve kural temelli politikaları benimsedikleri Avrupa Parasal Birliği, Türkiye'nin ticaretinde de çok önemli bir yere sahiptir. Panel veri yöntemine dayalı olarak yapılan testler sonucunda artan endüstri-içi ticaretin, Türkiye ile Euro bölgesinin gelir uyumunu hızlandırıcı bir etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte endüstri-içi ticaret tek başına uyumu sağlayan bir etken değildir. Endüstri-içi ticaretin yanı sıra ülkelerin kendi iç ekonomi politikasını yönlendiren yapılarda da uyumu sağlaması gerekir. Esnek istihdamı sağlamaya yönelik politikalar, endüstri-içi ticarete olduğu gibi ülkeler arasındaki uyumu arttırıcı bir işlev görür. Gelir uyumunu arttırıcı bir diğer etken de maliye politikalarını disipline etmeleri ve kamu borçlanmalarını azaltmalarıdır. Buna karşılık her ülkede farklı dinamiklerin rol oynadığı şehirleşme, gelir uyumu üzerinde negatif bir etki gösterir.

Anahtar Sözcükler: Optimum para sahaları, Euro Bölgesi, Endüstri-içi Ticaret, Uyum

Abstract

SYNCHRONIZATION BETWEEN TURKEY AND EURO AREA AND FACTORS AFFECTING THE SYNCHRONIZATION

Ragıp YILMAZ

**Department of Economics
Graduate School of Social Sciences, February 2013**

Adviser: Prof. Dr. S. Rıdvan KARLUK

Monetary union, the most important stage in economic integration, has been implemented within European Union (EU) in 1999. The criteria of optimum currency area theory assert that countries clustering around a unique single currency have to carry out similar policies. Trade among countries, which are a membership of monetary union, is significant in synchronization process. If trade among countries is intense and has an intra-industry trade characteristic, synchronization will increase between these countries. Since intra-industry trade occurs among countries producing similar goods, countries may implement similar policies. However, as the trade among countries is inter-industry, each country specializes in different sectors. Each country prefers implementing own national policy rather than similar policies.

European Monetary Union (EMU), in which countries delegate their monetary policy to supra-national institutions and internalize rule-based policies, has an important role in Turkey's trade. Panel data analysis supports that increasing intra-industry trade between Turkey and Euro area accelerates GDP synchronization among them. Countries have to synchronize their domestic economy policies, as well as intra-industry trade. Likewise, intra-industry trade, policies comprising flexible employment increase synchronization between Turkey and Euro area countries. Contractionary fiscal policies and reducing government debts also increase GDP synchronization. However, urbanization is influenced in each country by different determinants that affect negatively GDP synchronization.

Keywords: Optimum Currency Areas, Euro Area, Intra-industry Trade, Synchronization.

05.04.2013

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerinin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlakî ve hukukî sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ragıp YILMAZ

İçindekiler

	<u>Sayfa</u>
Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi	v
Özgeçmiş	vi
Tablolar Listesi	x
Şekiller Listesi	xi
Grafikler Listesi	xii
Kısaltmalar Listesi.....	xiii
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Optimum Para Sahaları Teorisi Ve Parasal Birlik

1. Klasik Optimum Para Sahası Teorisinin Temelleri	4
2. Optimum Para Sahaları Teorisinin Tanımı	8
3. Klasik Optimum Para Sahası Teorisi Kriterleri.....	9
3.1. İşgücü Hareketliliği, Fiyat/Ücret Esnekliği	13
3.2. Dışa Açıklık Gerekliliği	15
3.3. Çıktı ve Talep Çeşitliliği	16
3.4. Mali, Finansal ve Siyasal Entegrasyon Gerekliliği	17
3.5. Enflasyon Oranlarının Birbirine Yakın Olması	18
4. Klasik Optimum Para Sahası Teorisine Katkıları.....	18
4.1. Denge Yaklaşımı	20
4.2. Mundell Yaklaşımı.....	21
4.3. İçsellik (<i>Endojenite</i>) Hipotezi	22
4.3.1. Endüstri-içi ticaret kavramı	26
4.3.2. Endüstri-içi ticaretin özellikleri.....	28
4.3.3. Endüstri-içi ticaretin ekonomik avantajları.....	34
4.4. Uzmanlaşma Hipotezi.....	38
4.4.1. Endüstriler-arası ticaret kavramı	42

4.4.2. Endüstriler-arası ticaretin özellikleri.....	42
4.4.3. Endüstriler-arası ticaretin ekonomik avantajları.....	52
5. Endojenite ve Uzmanlaşma Hipotezleri: Karşılaştırma.....	54

İkinci Bölüm

Avrupa Birliği'nde Parasal Birlik: Euro Bölgesi

1. Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Oluşturma Çabaları.....	62
2. Parasal Birlik Oluşturma Sürecinde Görüş Farklılıkları.....	71
2.1. İktisatçı Yaklaşım	72
2.2. Parasalcı Yaklaşım	73
3. Parasal Birlik Aşamaları.....	74
4. Parasal Birliğe Katılmanın Fayda ve Maliyeti Üzerine	77
4.1. Parasal Birliğe Katılmanın Faydaları.....	80
4.1.1. İşlem maliyetlerinde azalma	80
4.1.2. Döviz kuru belirsizliğinin yokolması.....	83
4.1.3. Bütçe politikalarının merkezileştirilmesinin faydaları	86
4.2. Parasal Birliğe Katılmanın Maliyetleri.....	87
4.2.1. Ahlakî tehlike sorunu	90
4.2.2. Bedavacılık sorunu	92
4.2.3. Talep farklılığının yarattığı maliyetler	94
4.2.4. Politika farklılığının yarattığı maliyetler.....	95
4.2.5. Hukuki yapı farklılığından kaynaklanan maliyetler	98
4.2.6. Büyüme oranı farklılığından kaynaklanan maliyetler	99
4.2.7. Mali sistem farklılığından kaynaklanan maliyetler.....	101
4.3. Parasal Birliğe Katılmanın Fayda ve Maliyetinin Karşılaştırılması... ..	102
5. Euro Bölgesindeki Uyum Değerlendirmesi	103
5.1. Piyasaların Esnekleşmesindeki Uyum	105
5.2. Maliye Politikalarının Bütünleşmesindeki Uyum	109
5.3. Yakınsama Politikalarındaki Uyum.....	114
6. Euro Bölgesine Uyum Sürecinde 1980 Sonrasında Türkiye Ekonomisi.....	121

Üçüncü Bölüm

Türkiye'nin Euro Bölgesine Uyumluluk Testi:

Panel Veri Yöntemi

1. Parasal Birliklere Uyum Sürecinde Ampirik Çalışmalar	128
2. Analizin Veri ve Yöntemi	137
3. Uyum Analizi: Panel Veri Yöntemi.....	145
3.1. Model I.....	146
3.2. Model II	150
3.3. Model III.....	152
Sonuç.....	157
Kaynakça	159

Tablolar Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Ölçeğe Göre Artan Getirinin Önemi	41
Tablo 2: Model 1	148
Tablo 3: Model 1AR	149
Tablo 4: Model 2	151
Tablo 5: Model 2AR	152
Tablo 6: Model 3	154
Tablo 7: Model 3AR	155

Şekiller Listesi

Sayfa

Şekil 1: Ulaşım Maliyetleri.....	47
Şekil 2: İki Temel OPS Özellikleri	55
Şekil 3: Uzmanlaşmanın Artması ve Gelir Uyumun Azalması.....	56
Şekil 4: Parasal Birlik ve Endojenite Yaklaşımı	58

Grafikler Listesi

	<u>Sayfa</u>
Grafik 1: Emek Piyasası Reformları.....	107
Grafik 2: Emek Verimliliği Ortalama Büyüme Hızı	108
Grafik 3: Toplam Faktör Verimliliği	108
Grafik 4: Genel Bütçe Dengesi/GSYİH	111
Grafik 5: Birincil Bütçe Dengesi/GSYİH.....	112
Grafik 6: Kamu Borcu/GSYİH	113
Grafik 7: Yıllık Enflasyon Oranı.....	115
Grafik 8: Mal Sektöründe Enflasyon.....	116
Grafik 9: Hizmetler Sektöründe Enflasyon.....	116
Grafik 10: Uzun Dönem Faiz Oranları.....	118
Grafik 11: Birim Emek Maliyeti	120
Grafik 12: Reel GSYİH Büyüme Hızı.....	121
Grafik 13: Türkiye-Euro Bölgesi Endüstri-içi Ticaret.....	127

Kısaltmalar Listesi

Optimum Para Sahaları	: OPS
Ortak Tarım Politikası	: OTP
Avrupa Ödemeler Sistemi	: AÖS
Avrupa Para Sistemi	: APS
Döviz Kuru Mekanizması	: DKM
Avrupa Topluluğu	: AT
Avrupa Birliği	: AB
Ekonomik ve Parasal Birlik	: EPB
Avrupa Merkez Bankası Sistemi	: AMBS
Avrupa Merkez Bankası	: AMB
Bağımsız Düzenleyici Kurumlar	: BDK

Giriş

Para ve paraya ilişkin ekonomik yapılanmanın şekillenmesi, iktisat teorisinde önemli bir yer tutmuştur. Ülkeler arasındaki zaman algısı kısıılırken, mekân algılarının değişmesinde de para çok önemli bir rol üstlenmiştir. Küreselleşme ve teknolojiye meydana gelen değişmelerden ülkelerin aynı zaman süreci içinde etkilenmesi ve coğrafi yapıların birbirine yaklaşması, para ve paranın yönlendirdiği yeni yapıların oluşumunu öne çıkarmıştır.

Dünya ekonomisinde paraya bağlı olarak yeni yapılanmalar, optimum para sahalrı (OPS) teorileri etrafında şekillendirmiştir. Ülkeler para sahalarında yer alarak, döviz kurlarının belirsizliğinden kurtulmaya çalışırlar. Saha dışındaki ülkelere karşı esnek döviz kuru sistemi benimsenirken, saha içinde ülke paralarının değeri birbirine sabitle-nir. Optimum para sahası oluşturarak ülkeler, kurlar arasındaki belirsizliğin ortadan kalkması, farklı malların üretiminde uzmanlaşmanın sağlanması ve üye ülkeler arasında ticaretin ve yatırımların artması ile kazanç sağlamayı hedeflerler. Bu beklentilerin yan-ında para sahası oluşturulmasıyla üreticilerin saha içerisini tek bir pazar olarak algıla-maları sağlanır ve üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânı doğar.

Ekonomide istikrar sağlama amacıyla döviz kuru politikalarını uygulama imkânını kaybeden ülkeler, kendi aralarında istikrar sağlayıcı unsur olarak emek hare-ketliliğini kendi aralarında tesis etmelidirler. Esnek bir emek piyasasının oluşturulması, ülkelerin karşılaştıkları şokların uyumlaştırılmasında istikrar sağlayıcı bir işleve sahip olur.

OPS teorisi çerçevesinde şekillenen ve ekonomik entegrasyonun ileri aşamala-rında olan parasal birlikler ise döviz kuru ve para politikasına yönelik belirsizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak düşünülmüştür. Ülkeler parasal birlik etrafında bir araya geldiklerinde, bağımsız para politikası uygulamalarından vazgeçerek, bir ülke gibi hareket etmeye başlar.

Parasal bir birlik olarak Euro bölgesinin 1999 yılında kurulması beraberinde çe-şitli tartışmaları getirmiştir. Tek bir para etrafında bağımsız ve ulus devlet yapılanması içindeki devletlerin bir araya gelmesi, beraberinde yeni politika araçlarının devreye girmesine neden olmuştur. Ülkelerin tek bir para politikası etrafında hareket etmeleri, diğer politikalarda da uyum sağlamlarını gerektirmiştir. Avrupa Parasal Birlik'i uygu-

lamaya konularak ulus-devletlerin en önemli bağımsızlık sembollerinden olan para ve para politikaları bir üst kuruma devredilmiştir. Bunun sonucunda da Amerika Birleşik Devletleri benzeri bir Avrupa Birleşik Devletleri'ne doğru yol alma çabası içine girilmiştir. Birlik içinde birbirinden farklı kültürel özelliklere ve tarihsel yapıya sahip 17 ülke (Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Malta, Portekiz, Slovenya, Slovakya ve Yunanistan) bulunmaktadır.

1996 yılında Gümrük Birliği'ne giren Türkiye açısından da tek para uygulaması önemli etkilere sahiptir. Ekonomik ve finansal serbestliği benimsemiş Türkiye açısından, ticaretinin önemli bir kısmını gerçekleştirdiği Euro bölgesinde yaşanan gelişmelerin etkileri beklenenden daha fazla olmuştur. Özellikle 2008 yılında yaşanan kriz, Türkiye'nin bu ülkelerle uyumlu politikalar izleyip izlenemeyeceğini daha da önemli hale getirmiştir.

2001 yılından sonra Türkiye'nin kural temelli para politikasını benimsemesi ve ekonomi yönetiminde teknostrüktürel yapılara uygun yönetim ekonomisini uygulamaya sokması, belirli kriterler etrafında politikaların yönlendirilmesi çabalarını destekler nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla ticarete benzer malların üretiminin yapılarak ticaretinin bu ülkeler arasında olması, Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ilişkinin belirlenmesinde etkili bir politika belirleyicisi olmuştur.

Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki uyumun belirlenmeye çalışıldığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, ülkelerin parasal birlik kurmaya yönelik çabalarının kuramsal alt yapısını oluşturan optimum para sahaları teorisi incelenmiştir. Bu bölümde optimum para sahası oluşturulmaya yönelik kriterler, ve bu kriterlere yapılan teorik katkılar değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, parasal birlik içinde yer alacak ülkelerin ticaret özelliklerinin etkilerinin neler olduğu gösterilmiştir. Bu amaçla yeni yaklaşımlar etrafında ele alınan endüstri-içi ticaret ve endüstriler-arası ticaretin özelliklerinden söz edilmiş, aralarındaki farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte her iki ticaret yapısından birinin ülkeler arasında geçerli olmasının, parasal birlikte uyum üzerine etkilerinin neler olduğu incelenmiştir.

İkinci bölümde Avrupa Parasal Birliği'nin kuruluş aşamasında yaşanan gelişmelere değinilmiştir. Belirli bir tarihsel süreç içinde kıtada ortaya çıkan parasal birliğin,

hangi aşamalardan geçtiği ve bu aşamalardan geçerken hangi görüşlerin birbirini etkilediği ortaya konulmuştur. Ayrıca parasal birlik içinde yer almanın faydaları ve maliyetleri değerlendirilmiştir. Bundan yol çıkararak Euro bölgesinde yer alan ülkelerin uyum sürecindeki ekonomik yapıları gösterilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ekonomisinin geçirdiği ekonomik dönüşüm dönemleri, Euro bölgesine üyelik yönünden değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye ile Euro bölgesi ülkelerinin etkileşimlerinin, uyum hızı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Panel veri yöntemine dayalı olarak incelenen bu bölümde, Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki gelir düzeylerinin etkileşim hızının belirlenmesinde endojenite ve uzmanlaşma hipotezleri çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Türkiye ve Euro bölgesi ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret yanında emek piyasasına yönelik düzenlemeler, yatırımların belirli bir bölgede yoğunlaşmasının etkileri ve son dönemde Euro bölgesi ülkelerinin bir kısmında ciddi sorunlara yol açan kamu borçlanma düzeylerinin bu uyum sürecindeki etkileri tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin henüz Avrupa Birliği'ne tam üye olmadan parasal birlik için gerekli uyumu sağlayıp sağlayamadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm

Optimum Para Sahaları Teorisi ve Parasal Birlik

1. Klasik Optimum Para Sahası¹ Teorisinin Temelleri

Optimum para sahası teorisi ve buna dayanarak oluşturulmaya çalışılan parasal birlikler, paranın ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiğine dair düşüncelerden bağımsız şekillenmemiştir. 19. ve 20. Yüzyılda para tanımlanmaya çalışılırken, sözü geçen dönemlerde geçerli olan Newtonyan ve Einsteinyan düşüncelerden etkilenmiştir. Newtonyan yaklaşımın içinde barındırdığı sabit ve kesin bağıntılara dayalı ölçümler, bu dönemde altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin para olarak tanımlanması algısı ile örtüşmekteydi. Buna karşılık yirminci yüzyılda paranın değerinin belirlenmesinde Einsteinyan ya da görelilik ilkesi etkili olmuştur. Bu düşünceye göre ölçüme tabi olan şeyin değeri, her kişiye göre farklılık gösterir (Bordo ve James, 2006: 14-15). Görelilik ilkesi etrafında ülkeler, kendi şartlarına uygun ekonomi politikalarına yönelme imkânını ellerinde bulundurmaktaydı. Aynı zamanda Keynesyen ekonominin geçerli olduğu bu dönem, büyüme ve işsizlik politikalarına daha fazla ağırlık verilen bir dönemdi.

Paranın ne olduğuna dair yapılan tartışmalarda ikinci ayırım ise paranın yaratılmasında etkili olan faktörün ne olduğunun belirlenmesine yöneliktir. Paranın piyasa tarafından mı yoksa devlet tarafından mı yaratılan bir nesne olduğu sorusu bu tartışmayı şekillendirmiştir (Goodhart, 1998; Wray, 2002). Metallist ya da Mengeryen ortodoks yaklaşıma göre paranın değeri öncelikli olarak, hatta sadece, banknotun sahip olduğu değere bağlıdır. Diğer bir ifade ile Mengeryen görüşe göre para takas işleminde oluşan işlem maliyetlerini ortadan kaldırmak amacıyla piyasa odaklı özel sektör tarafından ge-

¹ Avrupa Para Birliği'nin oluşturulmasına temel olan optimum para sahasları, dünya ekonomisinde belirli dönemler ve bölgeler itibarıyla ortaya çıkmıştır. İlk parasal birlik denemesi Fransa, İngiltere ve ABD'nin içinde yer aldığı Evrensel Para Birliği'dir. 19. yüzyılda Avrupa Kıtası'nda kurulmaya çalışılan ve döviz kurlarının ilk defa düzenlendiği para birlikleri Latin Para Birliği (Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya ve Yunanistan), diğeri ise İskandinav Para Birliği'dir (İsveç, Danimarka, Norveç). Bu birliklere yakın dönemde kurulan, diğeri iki parasal birlik gibi döviz kuru birliğine dayanan ve Almanya'nın siyasi birliğine kadar varlığını devam ettiren Zollverein'dir. Avrupa'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan diğeri bir parasal birlik örnekleri Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği ve İrlanda-İngiltere Birliği'dir. İlki Euro Bölgesi oluşana kadar, diğeri ise İrlanda Avrupa Para Sistemi'ne girene kadar varlığını devam ettirmiştir. 1970'li yılların sonuna kadar İngiliz sömürgeciliği altında faaliyetini devam ettiren Doğu Afrika Para Sahası da (Kenya, Uganda, Tanzanya, Zanzibar) parasal birlik örneğidir. Avrupa Kıtası dışında İngiltere tarafından kurulan Doğu Karayip Adaları Para Birliği 1965 yılından bu yana devam etmektedir. 1945 yılında Fransa'nın önderliğinde kurulan Frank Sahası da Afrika Kıtası'nda etkinliğini korumaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Cohen, 2010; Ertürk, 1998; Spethmann ve Steiger, 2004; Hanke ve Schuler, 2001).

liştirilmiştir. Özel sektörün faaliyetleri sonucu gelişen ve reel ekonomi üzerinde etkisi nötr olan paranın temel işlevi, işlem maliyetlerini azaltma yanında düzenleme maliyetlerini de azaltmaktır. Mengeryen yaklaşımda paranın tarihi işlevine ve kurumsal yapısına önem verilmeyip, biçimsel yapısı ile ilgilenilmiştir. Buna karşılık yasaların ve kuralların, sözleşmelerin yürürlüğe konulması ve piyasanın işleyişindeki davranışları belirleyen bütün altyapıyı toplumların yapısından bağımsız hale getirmeye daha fazla önem verilir. Bu yapının kurulamamasından kaynaklanan maliyetlerin nedeni ise emek piyasalarında esnekliğin sağlanamamasıdır.

Bu yönleriyle Mengeryen para yaklaşımı, Bell (2001) tarafından belirtildiği gibi paranın basımında özel bireyler/kurumlar ya da hükümet/kamu sektörü arasında hükümete sınırlı bir görev yükler. Maliyetlerini en aza indirmeyi amaçlayan bireyler, ekonomide kullanılacak parayı hükümete ihtiyaç duymadan geliştirebilir. Değerli maden olan paranın sahip olduğu değeri göz önüne alarak geliştirilen Metallist yaklaşım, zaman içinde hükümetlerin konvertibiliteniyi erteleyeceğini düşünerek kağıt paranın değerli maden olan paranın ikamesi olabileceğini ve kağıt paranın ekonomik aktörlerin konvertibilitenin yeniden sağlanacağına yönelik beklentilerden dolayı değerini koruyacağını ileri sürmektedirler.

Kartalist (bölünebilir para) (Weber, 1995: 122) heteredoks görüşe göre ise tedavüle sokulan paranın temel belirleyicisi, para basma gücüne sahip olan otorite tarafından belirlenir. Bu yönüyle para, devletlerin bağımsızlığını temsil eden bir işleve sahip olur ve devletlerin varlığının ispatı haline gelir. Dolayısıyla paranın gelişiminde ve kullanımında devlete merkezi bir rol verilir. Kartalist yaklaşımda hesap birimi olan paranın asıl belirleyicisi devlet tarafından toplanan vergilerdir. Devlet toplumsal hesap birimi olarak neyin para olarak işlev göreceğini, ekonomik aktörlerin üzerine yüklediği bu yükümlülük ile belirler. Bu yaklaşım piyasaların önceden varlığını gerektirmez ve hatta bunun aksine piyasalardan daha önce gelir (Wray, 2002). Paranın toplumsal ve tarihi yönü daha fazla öne çıkarılır (Bell, 2001: 154) . Bundan dolayı Lau ve Smithin (2002: 6) tarafından belirtildiği gibi paranın değerini belirleyen unsur paranın nominal değerinden ziyade bir sosyal sözleşme olmasıdır. Ayrıca buna göre fiyatlar çok fazlasıyla subjektif ve istikrarsız tercihleri, öznelerarası ve istikrarlı değer ölçülerine dönüştürmekte ve bu ilişkiler her zaman parasal birimler olarak ifade edilmektedir.

Paranın Mengeryen görüşte olduğu gibi nötr olduğunu iddia eden Simmel, paranın nötr olmasını sağlayan unsur olarak öznel olanın nesnel olan karşısındaki mağlubiyetini göstermiştir. Bundan dolayı para ne kişiler üzerinde olumlu olumsuz anlam uyarandır ne de ortak aidiyet duyguları yaratan bir tarihi anlama sahip olur. Ayrıca dünya ekonomisinde artan para trafiği, herhangi bir ülke parasının soylu bir değer kazanmasını engelleyecektir. Bunların yanı sıra para ekonomisinin gelişmesi ile şehirleşme arasında çok sıkı bir bağ vardır. Para ekonomisinin tam anlamıyla hâkim olduğu büyük şehirler, bu toplumda rasyonel düşüncenin hâkim olmasında başat rolü oynar. Her iki kavramın birbiriyle etkileşime girmesi sonucunda, herkese eşit mesafede olan, tarafsızlık ölçütleri içinde şekillenen bir adalet anlayışı ortaya çıkar (Jung, 1995: 53-55). Diğer taraftan para ekonomisinin toplumsal yapıda hâkim olmaya başlaması, bütün değerlerin mübadele etrafında şekillenmesine yol açar. Böylece kişiler arasındaki farklılıklar ortadan kalkar, her şey aynı renk ve yapıda görünmeye başlar. Bütün imkânlar para karşılığındaki bir değer etrafında belirlenir (Frisby, 2005: 26).

Paranın farklı yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmasında görüldüğü üzere, her bir yaklaşım beraberinde bir yapı değişimini de getirmiştir. Benzer şekilde paraya dayalı olarak bir yapı oluşumunu hedefleyen optimum para sahası (OPS) teorisinin Mundell tarafından geliştirildiği yıllar, Bretton Woods para sisteminin geçerli olduğu dönemdir. Bu sistem, Keynes ve White Planları üzerine inşa edilmiştir. Her iki plan arasında farklılıklar olmasına karşılık, Bretton Woods Sistemi'nin geçerli olduğu dönemde, sabit döviz kuru sistemi ve tam istihdama yönelik politikalar desteklenmekteydi. Sabit döviz kuru ve tam istihdamı sağlamaya yönelik düşüncelere optimum para sahalari teorisinde de yer verilmiştir. Diğer taraftan 1930'lu yıllarda dünyada ortaya çıkan Büyük Buh-
ran'ın yıkıcı etkileri ve klasik iktisat teorisine dayalı politikaların bu kriz sırasında yetersiz kalması nedeniyle istikrar kavramı önem kazanmıştır. Bu yüzden, Mundell'de (OPS) teorisinde istikrar kavramına büyük önem vermiştir (Ceserano, 2006b).

Mundell'in optimum para sahalari teorisinde büyük önem verdiği işgücü hareketliliğine Abba Lerner de değinmiştir. Lerner geliştirdiği modelinde, herhangi bir ülkenin bir bölgesinde ekonomik dalgalanma oluştuğunda ne tür politikaların istikrarı sağlayabileceği üzerinde durmuştur. Bir ülkenin bir bölgesinde talep açığı oluştuğunda, işgücü bölgeler arasında hareketli ise, açık olan bölge ile fazla olan bölge arasında dengeyi kurmak için döviz kurunda düzenleme yapılmasına gerek kalmayacağını savun-

muştur. Ekonomik durgunluğun olduğu bölgeden diğer bölgeye doğru olacak işgücü hareketi, bu bölgede ekonomik canlanmanın oluşmasına neden olacaktır. Fakat ülke içerisinde işgücü hareketliliği sınırlandırılmış ve sabit döviz kuruna dayalı politikalar uygulanmakta ise ekonomide denge, fiyatlar genel seviyesinde yapılacak değişmelerle ya da dış ticaretin engellenmesi ile olabilecektir. Ülke içerisinde işgücü hareketliliği tam değilse esnek döviz kuruna dayalı politika uygulanmalıdır (Ceserano, 2006b: 723).

Lerner ve Mundell farklı noktalardan aynı sonuca ulaşmışlardır. Lerner ülke içerisinde dengeyi sağlayacak mekanizmanın ne olduğunu araştırırken, Mundell ülkeler arasında bir dengesizlik oluşması durumunda hangi politikanın etkin olacağını araştırmıştır. Meade ve Scitovsky'de parasal birlik içerisinde ülkeler arasındaki düzenleme mekanizmalarıyla bölgesel dengenin nasıl sağlanacağı üzerinde durmuşlardır. Her ikisinin teorisi de Lerner'de olduğu gibi bölgenin bütününe değil bir ülke içerisindeki dengenin sağlanabilmesi üzerine odaklanmıştır.

Meade, ortak bir para alanının içinde yer alan ülkenin uyum sürecinin uzamasıyla, altın standardına uyumdan kaynaklanan maliyetlerin azaltılabileceğini savunmuştur. Ayrıca ülkeler kendi içlerinde istikrar politikası izlemek zorunda kalmayacaklarından ve para politikalarının uygulanmasından tek bir merkez bankasının sorumlu olmasından dolayı maliyetler azaltılabilecektir. Parasal birliğin devam ettirilebilmesi için maliye politikaları da tek bir kurumun sorumluluğu altında olmalıdır. Meade'e göre de ortak para politikasında başarılı olunması için faktör hareketliliği gereklidir. Meade'in düşüncelerine benzer düşüncelere Scitovsky'de de rastlanmaktadır. Ülkeler arasında faktör hareketliliği, ekonomik dengenin sağlanmasında ve ortak para politikasının uygulanmasında önemlidir. Scitovsky, Meade'den farklı olarak, parasal birlik içerisinde tasarrufların yeniden dağıtımı için sermaye piyasalarının da bütünleşmesi gerektiğini söylemiştir. Böylece bölgesel uyum artacak ve tam istihdamın sağlanabilmesinde istikrar politikaları daha etkin olacaktır (Ceserano, 2006b: 724-725).

Diğer taraftan 1950'li yılların başlarında Avrupa'nın ekonomik bir entegrasyon sürecine girmesi, parasal birliklerle ilgili tartışmaları da hızlandırmıştır. Meade ve Scitovsky bölgeler arasında yapılan düzenlemeleri daha ağır işleyen uluslararası düzenleme süreci ile karşılaştırmıştır. Her ikisi de düzenleme sürecinde etkili olan mal ve faktör hareketliliği, maliye ve para politikaları, bölgesel kalkınma tedbirleri, birbirine entegre

olmuş sermaye piyasaları ve bankacılık sistemi gibi etkenleri sıralayarak, altın standardı sisteminin geçerli olduğu dönemde, para akışının bir ülkede üretim ve istihdam üzerinde etkili olmadığını ortaya koymuşlardır. Sayılan bütün bu faktörlerin parasal birlik içerisinde eşit bir şekilde etkili olabilmesi için uluslar üstü bir yönetim yapısının gerekli olduğunu öne sürmüşlerdir (Ceserano, 2006a: 324).

2. Optimum Para Sahaları Teorisinin Tanımı

OPS teorisi Mundell, McKinnon ve Kenen tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Para sahası içerisinde yer alan ülkeler, kendi para birimlerinin değerini belirlenen kur üzerinden birbirlerine sabitler ve saha dışında kalan ülkelerin para birimlerine karşılık serbest dalgalanmaya bırakırlar. Optimum para sahası oluşturularak ülkeler, kurlar arasındaki belirsizliğin ortadan kalkması, farklı malların üretiminde uzmanlaşmanın sağlanması ve üye ülkeler arasında ticaretin ve yatırımların artması ile kazanç sağlamayı hedeflerler. Bu beklentilerin yanında para sahası oluşturulmasıyla üreticilerin saha içerisinde tek bir pazar olarak algılamaları sağlanır ve üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânı doğar. Böyle birlik içerisinde yer alan ülkelerin kendi ülke şartlarına uygun olarak birlikten bağımsız istikrar ve büyüme politikaları uygulayamayacak olmaları, bu tür bir birlikteliğin en önemli dezavantajıdır (Karluk, 2009a: 563).

Optimum para sahaslarının tartışılmaya başlandığı 1960'lı yıllar, Bretton Woods döviz kuru sisteminin, birçok ülkede sermaye kontrollerinin ve henüz yeni başlayan Avrupa entegrasyon sürecinin olduğu bir dönemdir. Sabit döviz kuru sisteminin mi yoksa esnek döviz kuru sisteminin mi yararlı olduğuna ilişkin Avrupa ve Amerika ekonomilerinin özelliklerinin karşılaştırılmalarından doğan tartışmalar üzerine ortaya çıkmıştır. Optimum para sahası, tek bir para biriminin veya birçok ülke parasının birbirine sabitlendiği ve tek bir para birimine dönüştürüldüğü coğrafi alan olarak tanımlanabilir.

Optimum kavramı, optimum para sahası içerisinde iç ve dış dengenin teşvik edilerek nominal döviz kuru ayarlamalarına ihtiyaç duyulmamasını, oluşan şokların etkilerini azaltmasını ve para sahası oluşturulduktan sonra uyumun kolaylaşmasını anlatmaktadır (Mongelli, 2005: 608). Başka bir görüşe göre optimum kavramı, optimum para sahası içerisinde yer alan ülkelerin iç ve dış ekonomik dengesinin sağlanmasında uygulanacak makro ekonomik politikaları ifade eder. Ekonominin iç dengesi, enflasyon ve işsizlik oranının azaltılmasını dış dengesi ise, para sahası içerisinde yer alan ülkelerin

döviz kurlarında dengenin sağlanması anlamına gelmektedir (Kawai, 1987: 740). McKinnon (1963) optimum kavramında, bir para sahasında tam istihdamın devam ettirilmesini, ödemeler bilançosunda dengenin sağlanmasını, iç piyasada istikrarlı bir fiyat düzeyine varılmasını ve esnek döviz kurlarını esas almaktadır (McKinnon, 1963: 717).

Optimum para sahalari teorisine göre bir ülke finansal işlemlerde, faktör hareketliliğinde ve mal ticaretinde dünya ile yüksek düzeyde entegre olmuş ise, sabit döviz kuruna dayalı sistem, iç ve dış ekonomik dengenin sağlanmasında esnek döviz kuru sisteminden daha etkin olacaktır (Kawai, 1987:740). Optimum para sahası teorisinde optimum kavramı işgücü hareketliliği, ticarete dışa açıklık, ürün çeşitliliği gibi Keynesyen düşüncelerden etkilenen egzojen (dışsal) kriterlere dayanmaktadır (Ceserano, 2006a: 317).

Optimum para sahasının optimal olup olmadığının belirlenmesinde üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri de, para sahasının yeterli büyüklüğe sahip olup olmadığıdır. Ekonomik büyüklüğün küçük olduğu ve dışa açık bir ekonomide, paranın likit değeri küçük olacaktır. Diğer taraftan ekonomide ticarete konu olmayan çok az mal ve hizmet olacağından, devalüasyon sonucunda ilk olarak yurtiçi nominal fiyatlar artar. Bu ise ödemeler bilançosunda dengeyi sağlamaya yönelik döviz kuru değişimlerinin etkinliğini azaltır. Döviz kuru değişimleri sonucunda oluşan yüksek yurt içi fiyat değişimleri ile ülke parasının sağladığı hizmetlerin değeri hızlı bir şekilde azalır. Öte yandan ekonomide, başka bir ülke parasının ikamesi söz konusu ise değişken kur daha büyük dalgalanmalara maruz kalır ve ülke parasının değeri daha sonraki dönemde azalır. Bir paranın değerinin azalmasını etkileyen temel etkenler yüksek ve sürekli enflasyon, yüksek ticaret oranları ve yüksek düzeyde dolarizasyondur (Willett, 200: 6).

3. Klasik Optimum Para Sahası Teorisi Kriterleri

Klasik yaklaşım, optimum para sahalarında başarılı şekilde bir araya gelmeyi değerlendirirken ekonomi politikasında tam istihdam, fiyat istikrarı ve ödemeler bilançosunda denklik amaçlarının elde edilmesinin gerekli olduğunu savunmuştur (Ishiyama, 1975: 346). Ortaya atıldıkları dönemin şartları göz önüne alınarak, her bir görüş önceliği başka bir etkene vermiştir. Adeta yeni bir ülke kurmak ve içinde yeni bir halk oluşturmak anlamına gelen para sahasında, belirtilen öncelikli kriterlerin hepsi birbirini etkileyen bir öneme sahiptir. Bu durum Toprak (1997) tarafından ifade edildiği gibi iktisa-

dın diğer sosyal bilimlerden en önemli farkının, devletlerin hâkimiyet alanını tesis ederken ideolojik olarak destekleyici yönü olduğunu vurgulamaktadır. Dünyanın gelişmiş ekonomileri, kendi ekonomik yapılarındaki değişimlere uygun olarak geliştirdikleri iktisat anlayışları ile bazen kapitalizmin devleti yönetmesine imkân sağlarken (18. ve 19. Yüzyıl), bazen de devletin kapitalizm üzerinde egemenlik kurmasına (20. Yüzyıl Keynesyen refah devleti) imkân veren iktisat anlayışlarını desteklemiştir (Toprak, 1997: 9).

Paraya bağlı olarak ortaya çıkan para sahaları/birlikleri o güne kadar geçerli olan yapıların ortadan kalkması anlamına gelirken, kendinden önceki dönemde geçerli olan yapılardaki anlamlandırmaları farklılaştırır. Giddens (2004) tarafından ifade edildiği gibi modern öncesi toplumlarda “uzam” ve “yöre” kavramı birbiriyle aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktaydı. Kişiler için var olunan yapı ile aynı durumda olduğundan yerel yaklaşım, uzamın ya da yörenin etkisi altında kalmaktaydı. Modernite ile birlikte kişiler arasındaki yüz yüze etkileşimin ortadan kalkması, daha uzaklarda görünmeyen, somut bir şekilde karşısında olmayan kişiler arasındaki ilişkilerin geliştirilmeye çalışılması uzam kavramının yöreden kopmasına yol açar. Bunun sonucunda yöreler, mekânlar, vatan kavramı dışsallaşmaya başlar; mekânlar, kurumlar kendilerinden çok daha uzaklarda yer alan toplumsal yapılardan etkilenmeye başlayarak biçim uyumuna çaba harcarlar. Böylece zaman ve uzam kavramı birbirinden ayrılarak, uzamın boş hale gelmesine neden olur. Bundan sonra toplumsal etkinliğin içinde yer alan yapılar ve etkinlik arasındaki “yerleştirilmişlik” bağı ortadan kalkar. Belirli bir yapı içinde yerleştirilmişliğini kaybeden kurumlar, kendi yöresel zamanlarının dışına taşarak, zaman-uzam arasındaki mesafenin artmasını sağlar. Bununla birlikte artan mesafe, zaman-uzam arasındaki aşırı eşgüdüm ihtiyacını ortaya çıkarır. Dolayısıyla yerel deneyim ve alışkanlıklardan kaynaklanan kısıtlamalar yıkılır, bunların yerine çok çeşitli değişim imkânlarına açık yapılar gelir. Bu döneme kadar etkisini devam ettiren toplumsal yapılar “simgesel işaretler” ya da “uzmanlık sistemleri” ile yerinden çıkarılarak, yerelliğin önüne geçer ve etkisini azaltır (Giddens, 2004: 26-29).

Modern bir toplumsal yapı oluşturulmasında ve zaman-uzam arasındaki mesafenin etkinliğinin yeni dönemde artmasında para etkili olur. Para zamanı belirli bir aralığın içine alırken, ticari işlemleri belirli bir değişim alanının dışına taşımaya imkân verir. Böylece birçok yerde, farklı uzam ve zamanda yaşayan insanlar arasındaki ticari işlemlerin yürütülmesi mümkün hale gelir (Giddens, 2004: 31). Diğer taraftan para, zaman ve

mekân üzerinde denetim kurmaya yarayacak bir araç haline gelir. Başka bir deyişle zaman ve mekân üzerinde sağlanan denetim, yeniden para üzerinde sağlanan denetim haline gelir. Paranın zaman ve mekânla ilişkiye girmesi sonucunda iki sonuç ortaya çıkar. İlk olarak zaman ve mekân toplumsal hayattaki ilişkilerin parasallaşması neticesinde nitelik değişimine uğrar. Ortaya çıkan yeni ilişki çerçevesinde, her şeyin yeri ve zamanı olduğu olgusu zorunlu bir değişime tabi tutulur. İkinci olarak ise zaman ve mekân, parasal hedeflerin izlenmesi ile nitelik değişimine uğrar. Zaman ve mekân parayı birlikte etkileyen değişkenler konumunda olduğundan, zaman ve mekânda oluşacak değişim kar ve çıkar anlayışında, zamana ve mekâna göre uyarılma ihtiyacını beraberinde getirir (Harvey, 2010: 255-258). Para, ekonomik gelişmişliğini hızlandıran ve üretim yapısını değiştiren toplumsal ilişkilerin birbirine geçtiği yapıda merkezde yer almaya başlar. Böylece bireysel ilişkilerin de düğüm noktası haline gelir (Ercan, 2009: 68). Böylece optimum para sahaları zaman ve mekân algılarını değiştirerek, yani bir kurumsal yapının hâkim olmasını gerektirir.

Kurumsal yapılardaki dönüşümler, toplumsal yapıda güdüleyici etkiye sahip olan etkenlerin de değişimini zorlamakta ve zaman içinde ortaya çıkan toplumsal yapıdaki belirsizliklerin azaltılmasında temel bir koşul olmaktadır. Kurumsal değişimler kolektif eylemdeki sonuçları dönüştürür, yaratıcılık ve icatları teşvik eder, beşeri sermayedeki yatırımlarda değişimlere yol açar ve piyasadaki işlem maliyetlerini azaltır (North, 2005: 18). Kurumsal matris aracılığıyla elde edilen fırsatlar, organizasyonların türünü belirler. Girişimciler kıtlığın belirlediği ekonomik yapıdan kaynaklanan her yerde geçerli olan rekabet ile karşılaştıklarında kurumsal değişimi destekleyen tavır içine girerler. Yeni ve değişen fırsatları fark ettikleri zaman, kuralları değiştirerek (politik yapılara baskı yaparak) veya yürürlükte olan kuralların türünü/etkinliğini ve diğer biçimsel olmayan kuralların değişimini zorlayarak kurumsal değişimi yönlendirmeye çalışır (North, 2005: 60-61).

Paranın anlamındaki değişmeye bağlı olarak para sahaları o güne kadar olan yapıları değiştirip, gelenekselleşmiş kurumları değişime zorlarken, ekonomik aktörleri belirsizlik içine itebilir. Tıpkı A. Smith tarafından ileri sürüldüğü gibi beklenmedik olaylar karşısında hayal kırıklığına uğrayan insan, iktisadi kurumları oluşturmaya çabalarak, hayal kırıklıklarının etkisi ve bunu önlemeye yönelik kurumlar ile belirsizlikle mücadele etme kanallarına sahip olmaya çalışır. Yaşadığı şok ya da beklenmedik olay-

lar nedeniyle, insan zihninde geçmişten o güne kadar getirdiği olgular ile ilgili yanılgılar oluşur. Kendi zihni dengesini kurmaya çalışan, bu arada iktisatta yeni dengeyi tesis edecek kurumları da ortaya çıkarır (Alada, 2000: 17-18). Bütün bu kurumsal yenilenmelere yol açan iktisadi gelişme ve yenilikler, iki temel şarta bağlı olarak ortaya çıkar: insan zihninin dengede olduğu adalet, istikrar ve güven ortamında ve reel ile insan zihninde gerçekleşen ile reel arasındaki farktan kaynaklanan yanılgılar neticesinde (Alada, 2000: 25).

Ekonomik aktörlerin geleceğe yönelik öngörülerini oluşturabilmeleri ve zihinlerde tesis ettikleri denge ile uzun süreli yatırımlara girebilmeleri için ekonomik yapıda istikrarın sağlanması ve uygulamaya konulan kuralların sürekli olması gerekir. Ekonomide istikrar ve kurallarda süreklilik ilkesi sağlanmadığında, ekonomik aktörler meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kaldıklarında, toplumsal önceliklerini ikinci plana atar ve kendi menfaatlerine uygun gelecek öngörülerini öne çıkararak uzlaşmadan kaçınırlar. Uzlaşmadan ve pazarlıktan kaçınılması ise her bir ekonomik aktörün kendi statükosunu muhafaza etmeye ve kar olanaklarını araştırmaktan uzaklaşıp rant peşinde koşmaya teşvik eder. Toplumsal tercihlerde herkesin üzerinde uzlaştığı ve yaklaştığı konularda bir düzen oluşturabilmek için iktisadi yapıda istikrar ve herkesin oyunun kurallarını bildiği ve ona göre hareket ettiği kurallarda süreklilik oluşturulmalıdır (Alada, 2000: 176).

Ülkeler sahip oldukları paraları ulusal bağımsızlıklarının sembolü olarak kabul etmektedirler. Bundan dolayı optimum para sahaları çok büyük siyasal değişimlerle birlikte oluşturulabilir. Ülkelerin bir araya gelip etkin bir parasal birlik oluşturabilmeleri çok güçlü bir devletin egemenliği altında olabilecektir. Mundell (1961) Bu duruma örnek olarak da eski sömürge devletlerini ve o zaman ki Batı Avrupa'yı örnek göstermiştir (Mundell, 1961, s. 661). İleri sürülen bu görüş ise Mumford (1996) tarafından ifade edildiği gibi geleneksel politik yapıların çeşitliliği yerine, monoteknik yapıların oluşumunu da beraberinde getirir. Böylece doğal işlevler ve hayatı devam ettirmeye yönelik sınırlı mallara dayalı ekonomik yapı yerinden edilmiş olur. Bunun yerine para ve parayla sembolleşen bir güç ekonomisi ortaya çıkmış olur (Mumford, 1996, s. 287).

Aşağıda incelenecek kriterler ve daha sonra geliştirilen yeni yaklaşımlar da, bu çerçevede iktisatta o dönemde hangi teorinin hâkim olduğuna bağlı olarak şekillenmiştir. Bunun yanı sıra ülkeler arasında paraya bağlı olarak yeni ekonomik ve sosyal yapı-

lanmaların oluşturulmaya çalışılması, yani uzam ve zaman kavramlarını da beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda yeni yapıya uygun kurumsal düzenlemelerinde yapılması bir zorunluluk haline gelir.

3.1. İşgücü Hareketliliği, Fiyat/Ücret Esnekliği

Parasal birlik içinde ortaya çıkan asimetrik şokların ortadan kaldırılmasında otomatik düzenleyici mekanizma işlevi gören etken, emeğin birlik içindeki hareketliliğidir. Emeğin ülke içinde, bölgeler arasında ve ülkeler arasındaki coğrafi hareketliliği göç eden işçiler yanında ekonominin genelini de etkileyen bir hareketliliklerdir. Mundell (1961) tarafından ortaya konulan işgücünün hareketliliği varsayımına göre, aynı para sahası içerisinde yer almaktan dolayı ortaya çıkacak maliyetler üretim, sermaye ve emek faktörleri ülkeler arasında serbest dolaşıma sahip olduğunda azaltılabilecektir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisine uygun olarak sermayenin ülke içinde hareketli olduğu varsayıldığından, emek faktörünün ülkeler arasındaki hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması çok daha önemli hale gelmektedir (Baldwin ve Wyplosz, 2004: 336).

Üye ülkeler arasında faktör piyasalarında bütünleşme büyük ölçüde sağlandığı zaman, ülkeler arasında oluşan şokların çözümünde reel faktör fiyatlarının ve nominal döviz kurlarının değişimine duyulan ihtiyaç azalacaktır. Diğer taraftan faktör hareketliliği ülke içerisinde tam olarak sağlanmış ise, ulusal paraların değerine bağlı olan esnek döviz kuru sistemi etkin bir şekilde çalışabilecektir. Buna karşılık bölgeler arasındaki hareketlilik ulusal sınırların varlığı nedeniyle gerçekleştirilemiyorsa veya ülkede bölgesel yönetime dayalı bir yapı var ise, esnek döviz kuru sistemi, ancak paralar bölgesel anlamda tanımlanırsa yararlı olabilecektir (Mundell, 1961: 661).

Mundell analizi, ortak para sahası içerisinde yer alan ülkelerin ulusal paralarını birbirlerine sabitledikleri bir coğrafi bölgede oluşan talep kaymaları üzerinde durmaktadır. Bundan dolayı oluşacak talep kaymalarından kaynaklanacak şoklarla mücadelede, işgücü hareketliliği önemli bir rol oynamaktadır (Kar, 2003: 179-180). Emeğin bu hareketliliği, piyasalar arasındaki ücret farklılığını ortadan kaldırarak etkinliği artırır. Bunun sonucunda dağılımda etkinlik sağlanarak, toplam üründe en yüksek değer elde edilir (Biçerli, 2007: 292-294).

Mundell optimum para sahası teorisinde ücretlerin ve fiyatların yapışkan olduğunu varsaymaktaydı. İki ülkeli modelinde, üretilen mallara olan talep değiştiğinde, esnek döviz kuru politikası uygulayan ülkelerin ekonomik dengeyi sağlamada başarısız olacağını savunmuştur. Ekonomisinde açıklar olan ülkede genişletici para ve maliye politikaları, fazla olan ülkede ise daraltıcı politikalar uygulanabilecektir. Ancak her iki bölgede aynı anda her iki politika birlikte uygulanamayacaktır. Bunun önüne geçebilmek için ülkeler arasındaki sınırların yeniden belirlenmesi ve işgücü hareketliliğinin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini ileri sürmüştür (Ceserano, 2006a: 319).

Klasik iktisat görüşüne uygun olarak ücretlerin esnek olması ve piyasa şartlarında belirlenmesi, parasal birlik içinde oluşan şokların ortadan kaldırılmasında etkili olabilir. Ancak bu yaklaşım oluşan şokların etkilerini ortadan kaldırırken, piyasadaki emek gücünün saf teknik bir süreç olarak görülmesine neden olur. Bununla birlikte, birlik içinde gelir dağılımı, piyasadaki mübadele ile belirlenen işgücünün fiyatı ile ilişkilendirilir. Bu ise, devletin işlevinin gelir dağılımının tesis edilmesinde ortadan kalkmasını ve kriz dönemlerinde üretimin yeniden yapılandırılmasındaki rolünün ihmal edilmesi anlamına gelir (Jessop, 2005: 46-47).

Öte yandan esnek istihdama yönelik yapılar Sennett'in (2008) ifadesiyle kurumların kökten dönüştüğü, esnek uzmanlaşmanın üretimde hâkim olduğu ve merkezi yapıların yerinden edilerek yoğunlaşmaya yol açan Anglo-Sakson yapının egemenliğini tesis etmesine yardımcı olur. Böylece esnek istihdam nesiller arasında da farklılık yaratan bir unsur haline gelir.

Albert (1991) tarafından ifade edildiği gibi sosyal güvenlikte görece daha fazla güvenliği esas alan Ren modelinin yerine, vatandaşlarının sosyal güvenlik ihtiyacını geri plana atan ve ücret eşitsizliği aracılığı ile işsizliği düşük tutmaya çalışan Anglo-Sakson modeli gelir. Diğer taraftan esnek istihdama yönelik politikalar, devlet ve toplum ilişkisinin farklı boyutlara doğru evrilmesine neden oldu. Refah devletinin temelini atan Fordist anlayışın yerini Post-fordist yapılanmanın alması, beraberinde Schumpeterci "*Çalışma Devleti*"ni getirmiştir. Ülkelerin vatandaşlarının, vatandaş olarak elde ettikleri refah yardımının yerini, seçicilik temelinde ya da çalışmaya dayalı yeni refah tanımlarını ortaya çıkarmıştır (Topak, 2012: 28).

3.2. Dışa Açıklık Gerekliliği

McKinnon (1963) dışa açıklık kriterinde, ithal ve ihraç mallarında meydana gelen talep değişmelerini etkilemek için dışa açık bir ekonomide, esnek döviz kuruna dayalı politikaların ülke içinde fiyat istikrarını sağlama amacıyla uyumlu olmayacağını savunmuştur. Bununla birlikte sadece esnek döviz kuruna dayalı politikaların dış ticaret dengesinin sağlanmasında da tek başına yeterli olmayacağını ileri sürmüştür. Dış ticaret dengesinin elde edilmesinde başarılı olunabilmesi için harcamaları azaltıcı politikalar da önemlidir.

Dışa açık bir ekonomide, esnek döviz kuru sistemi ile hem dış ticaret dengesinde etkin politikalar uygulanamaz hem de ülke içinde fiyat istikrarı sağlanamaz. Ayrıca esnek döviz kuru sisteminin spekülasyon hareketlere neden olur. Bundan dolayı dışa açık bir ekonomide sabit döviz kuruna dayalı sistem uygulanmalıdır. Ülke ekonomisinde ticarete konu olmayan malların oranının az olmasından dolayı harcamaları azaltmaya yönelik politikaların istihdam ve toplam üretim üzerinde etkisi hemen hissedilmeyeceğinden, dış ticaret dengesinin elde edilmesinde harcamaları azaltıcı politikalar döviz kuruna dayalı politikalardan daha etkin olur (McKinnon, 1963: 719-720).

Ülkelerin dışa açıklığı ne kadar yüksek düzeylerde olursa, ticarete konu olan malların uluslararası fiyatlarında meydana gelen değişmelerin ülkelerin iç piyasalarına yansımaları o kadar yüksek olur. Diğer bir deyişle, bu durum ücretli çalışanların döviz kuru değişmelerinde ya da fiyatlarda meydana gelen değişmelerde hataya düşmesine engel olacaktır. Ayrıca ülkeler arasındaki ticaretin önündeki engeller kaldırılır ve ticaret serbestleşirse, ticarete konu olan malların fiyatı hem ülke içinde hem de ülke dışında değişime uğramaz. Buna bağlı olarak fiyatlar, döviz kurunda meydana gelen değişmelerden bağımsız olarak hareket edecektir. Ekonomilerin dışa açıklığı arttıkça döviz kurundaki dalgalanmalara cevap vermede, Keynesyen ekonominin temel varsayımlarından olan ücretlerin ve fiyatların yapışkanlığı yetersiz kalacaktır. Böylece döviz kurunda meydana gelen değişmeler yurt içi ve yurt dışı malların nispi fiyatlarını etkilemeyecektir. Sonuçta, ülke içerisinde fiyatlar yapışkanlıklarını kaybedecek ve döviz kurunda oluşan değişmeler, ülkenin rekabet gücünde değişim oluşturamayacaktır (McKinnon, 2004: 692).

Diğer taraftan dışa açık ülkelerin ekonomilerinde döviz kurunda sık aralıklarla düzenlemeler yapılması paranın likit olma özelliğinin azalmasına neden olacaktır. Bunun sonucunda fiyatlar genel seviyesindeki değişimler kapalı ekonomilerdeki değişimlerden daha çok olacaktır (Tavlas, 1993: 666). McKinnon'a göre, gelişmiş ekonomiler ürün çeşitliliğine sahip olduklarından ithalata ve ihracata bağımlılıkları düşüktür. Bundan dolayı ülke ne kadar ekonomisi gelişmiş bir ülke ise, dışa açıklığı o kadar az olacaktır. Dolayısıyla gelişmiş bir ekonomiye sahip büyük ülkelerin bir para sahası içerisinde yer almasına veya paralarını başka bir ülkenin parasına bağlamasına gerek yoktur. Buna karşılık ekonomileri görece olarak daha az gelişmişlik düzeyine sahip küçük ülkeler, açık ekonomilere sahiplerse, parasal birlik içerisinde yer almak onlara avantaj sağlayacaktır (Kar, 2003: 180).

3.3. Çıktı ve Talep Çeşitliliği

Mundell ve McKinnon'un optimum para sahası kriterleri, ülkeler arasında ticarete çok sınırlı sayıda ürünün ticarete konu olduğunu varsaymaktadır. Bunlara karşılık Kenen'in optimum para sahaları teorisi çeşitlendirme esasına dayanmaktadır. Ayrıca aynı para sahası içerisinde yer alacak ülkelerin birbirine benzer ürünler üretmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Baldwin ve Wyplosz, 2004: 337).

Ekonomi bir şok ile karşılaştığında ürün çeşitliliği yüksek olan ekonomiler, ürün çeşitliliği az olan ekonomilere göre oluşan şoktan daha az etkilenirler. İşgücünün çalışabileceği iş alanları, ithalat ve ihracatta olduğu gibi üretim ve tüketim mallarındaki çok yüksek düzeylerde çeşitlendirmeler, herhangi bir sektörde şokların oluşma olasılığını hafifletecektir. Bu nedenle çeşitlendirme, nominal döviz kuru oranları yoluyla ticaret hadlerinde bir değişim ihtiyacını azaltacak ve oluşacak dalgalanmalara karşı koruyucu bir görev üstlenecektir. Kenen'in çeşitliliğe sahip olma kriteri ile McKinnon'un dışa açıklık kriteri birbirinin tamamen aksi sonuçlar vermektedir. McKinnon'a göre küçük ülke bir para sahası içerisinde yer almaktan dolayı avantajlı çıkacakken, Kenen'e göre büyük ülke bu durumdan daha karlı çıkacaktır. Her iki düşüncenin birbirinden farklı sonuçlara ulaşmalarının nedeni McKinnon ülkenin kendi yapısından kaynaklanan iç şoklarla ilgilenirken, Kenen daha çok dış şokların etkisi üzerinde durmaktadır (Mongelli, 2005: 610, Kar, 2003: 181).

3.4. Mali, Finansal ve Siyasal Entegrasyon Gerekliliği

Mali transferler, ülkeler arasındaki piyasa dışı düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu transferler, para sahası içerisinde yer alan gelişmiş ülkelerden gelişme yolunda olan ülkelere ya da olumsuz şoklarla karşılaşan ülkelere açıklarını kapatmak amacıyla yapılır. Para sahası içerisinde yer alan ülkeye fonların yeniden dağıtımı için bir ulus ötesi mali transfer sistemi kurulmalıdır. Saha içindeki ülkeler ters asimetrik şoklardan etkilenbilirler. Mali entegrasyon yolu ile bu tür şoklara uyum daha kolay hale gelir ve nominal döviz kurunda yapılması gereken düzenlemelere daha az başvurulur. Ancak oluşacak şoklara karşı mali sorumlulukların yerine getirilebilmesi, ileri düzeyde bir siyasal entegrasyona ve şoklar karşısında oluşacak risklerle mücadelede gönüllülüğü gerektirir (Mongelli, 2005: 610).

Maliye politikaları ile birlikte Ingram (1969) tarafından ileri sürüldüğü gibi finansal entegrasyon da döviz kurlarında düzenleme yapılması ihtiyacını azaltacaktır. Finansal entegrasyon ülkeler arasında gerçekleştirilirse sermaye hareketleri ile oluşacak geçici dalgalanmaların önüne geçilebilecektir. Bununla birlikte finansal entegrasyon düzeyi arttıkça, faiz oranlarında meydana gelecek çok küçük değişimler dahi üye ülkeler arasında sermaye hareketlerini dengeleyici bir rol oynayacaktır. Bu durum uzun dönemli faiz oranlarındaki farklılıkların azalmasını sağlayacak ve dışsal dengesizliklerin finanse edilmesini kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Ancak finansal entegrasyon uzun dönemli düzenlemeler için yeterli değildir. Sadece uzun dönemli düzenlemelerin birbirine yaklaşmasını sağlayan bir fonksiyona sahiptir (Mongelli, 2005: 609).

İki politika aracında bütünleşme tesis edildikten sonra politik alanda da ortak bir yapının oluşturulması gerekir. Politik entegrasyon birlik içerisinde yer almak için uyum zorunda olunan taahhütlere uyumu arttırır, çeşitli ekonomi politikalarının uygulanmasında ülkelerin birlikte hareket etmesinde devamlılık sağlar ve daha fazla kurumsal bağların oluşmasına yardımcı olur. Haberler, birlik içinde yer alacak ülkelerin benzer politik davranışlar içerisinde olmasının başarılı bir para sahası oluşturulmasında önemli olduğunu vurgulamaktadır (Mongelli, 2005: 611).

3.5. Enflasyon Oranlarının Birbirine Yakın Olması

Ishiyama (1975), Haberler (1970) ve Fleming (1971) tarafından ortaya atılan bu düşünce bundan önceki tartışmalarda önemli role sahip reel etkenlerden çok parasal etkenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan bu düşünce, talepte meydana gelen değişmeler karşısında uygulanacak döviz politikalarının önemi üzerinde durarak, talebe bağlı mikro ekonomik politikalardan çok makroekonomik politikalara önem verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Kar, 2003: 182). Fleming'e (1971) göre ülkelerin benzer enflasyonuna sahip olup para sahası içerisinde yer almaktan dolayı fayda elde edebilmeleri, ulusal istihdam politikalarındaki benzerliklere, üretimde verimlilik oranlarındaki benzerliklere ve ticari birlik içerisinde yer alma istekliliğine bağlıdır (Fleming, 1971: 476).

Ülkeler arasındaki enflasyon oranlarının sürekli farklılık göstermesi dışsal denge-sizlikleri arttırabilir. Ülkelerin enflasyon oranları arasındaki farklılıklar ülkelerin yapısal özelliklerinden, emek piyasalarındaki kurumların çeşitli olmasından, ekonomi politikalarından ve sosyal politikalardaki tercihlerin farklı olmasından kaynaklanabilir. Ülkeler arasındaki enflasyon oranı uzun zaman süresince birbirine yakın olursa ticaret hadleri daha istikrarlı hale gelir. Böylece cari işlemler ve dış ticaret bilançosu daha dengeli olur ve nominal döviz kurunda düzenleme yapılması ihtiyacı azalır.

4. Klasik Optimum Para Sahası Teorisine Katkılar

Klasik optimum para sahası teorisi daha çok kriterlerin ampirik olarak ölçüle-memesi ve birbirlerine karşı değerlendirilememesi nedeniyle eleştirilmiştir. Ayrıca kla-sik yaklaşımdaki kriterlerin bütünleştirici etkiden yoksun olduğu iddia edilmiştir. Opti-mum para sahasının farklı kriterlerine dayanarak birbirinden farklı optimum para saha-ları oluşturulabilmektedir. Bundan dolayı da birlik içinde “*sonuçsuzluk*” ve “*uyumsuz-luk*” sorununun ortaya çıkacağı iddia edilmiştir (Mongelli, 2002: 10). Örneğin; bir ülke başlıca ticaret yaptığı ülkelerle karşılıklı dış ticarete sabit döviz kuru sistemi politikasını uygulayabilmek ya da bir parasal birlik oluşturmak için gerekli olan dış açıklığa sahip olabilir. Ancak aynı ülke ile ticaretinde önemli yer tutan ülkeler arasında üretim faktör-leri ve emek hareketliliği düşük düzeylerde seyredebilir. Bu durumda bu ülke, ticaret yaptığı ülkelerden çok diğer ülkelerden kaynaklanacak dış şoklarla mücadele etmek için sabit döviz kuru sistemi yerine esnek döviz kur sistemini tercih edebilir. Bu şekilde op-

timum para sahaları kriterlerinin farklı yönlerden değerlendirilebilmesine “*sonuçsuzluk sorunu*” adı verilmektedir.

Diğer taraftan ekonomik potansiyelleri az olan ülkeler dışa açık olma kriterini takip ederek sabit döviz kuru sistemi içerisinde yer almayı tercih edebilirler. Buna karşılık bu ülkeler, büyük ülke ekonomilerine göre üretimde daha az çeşitlendirmeye sahip olabilirler. McKinnon (1963) tarafından ileri sürülen ürün çeşitlendirmesi kriterine bağlı olarak bu ülkelerin, esnek döviz kuru sistemi içerisinde yer almaları onlar için daha avantajlı olacaktır. Birbiriyle zıt sonuçlar veren bu etkiye ise “*uyumsuzluk sorunu*” adı verilmektedir.

Ülkeler arasında uyumun sağlanmasında, uygulanan politikaları etkileyen düşünceler belirleyici olmuştur. Keynesyen ekonomi, toplam talebe yönelik politikalar ile tam istihdam dengesinin sağlanabileceğini savunurken, tam istihdamın sağlanması için para ve maliye politikalarının her ikisinin birlikte kullanılabilmesini savunmaktaydı. Bu model Phillips Eğrisi’nde gösterildiği gibi işsizliğin enflasyon yolu ile azaltılabileceğini savunuyordu. Ancak Keynesyen ekonominin varsayımları daha sonradan geliştirilen monetarist ve rasyonel bekleyişler teorileri tarafından eleştirilmiştir.

Friedman, paranın miktarı ve enflasyon arasında çok güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Phillips Eğrisi’nde savunulduğu gibi işsizlik ve enflasyon oranı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olmadığı savunulmuştur. Diğer bir eleştiri Lucas tarafından Keynesyen ekonomiye yapılan eleştiridir. Lucas, Keynesyen politikaların işgünün para yanılması içerisinde düşeceği yönündeki düşüncelerini eleştirmiştir. Para yanılması, işçilerin enflasyonun reel ücretlerinin enflasyonist etkilerle değişmeyeceği veya azalmayacağına dair düşüncelerine dayanır. Bundan dolayı işgücü yüksek nominal ücretlerdeki beklentilerine uygun olarak çalışma isteği içerisinde olacaklardır. Lucas rasyonel beklentilerin olduğu bir ekonomide para yanılmasının ortaya çıkmayacağını savunmuştur (Grubel, 2006: 17-18). Bütün bu gelişmeler altında Keynesyen ekonominin Petrol Krizleri sonucunda önemini kaybetmesine paralel olarak, klasik yaklaşıma yeni eklemeler yapılmıştır. Her bir yaklaşım, bu dönemden sonra geçerlilik kazanan farklı ilkelerle para etrafında ülkelerin bir araya gelişini değerlendirmiş ve etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bununla birlikte klasik OPS kriterleri ekzojen özellik göster-

rirken, yeni katkılar ortaya koyan yaklaşımlarda bu kriterler endojen olarak kabul edilmiştir.

4.1. Denge Yaklaşımı

Lucas Kritiği² olarak adlandırılan denge modeli yaklaşımında, optimum para sahaslarında statik yaklaşım yerine dinamik bir model ortaya konmuştur. Buna göre ekonomik aktörler para sahasının oluşturulmasına rasyonel olarak tepki vereceklerdir. Ülkeler bir araya gelerek oluşturdukları para sahaslarında, optimum para sahası kriterlerine başlangıçta sahip olmak zorunda değillerdir. Bu özellikler bir para sahasına girdikten sonra süreç içerisinde etkileri denge mekânizmasını oluşturacak olan süreçlerdir (Ceserano, 2006c: 206).

Denge yaklaşımının varsayımları klasik iktisadın varsayımları ile paralellik göstermektedir. Bu yaklaşımda dengeyi sağlayan mekânizmalar Lucas'ın rasyonel bekleyişler hipotezine dayanmaktadır. Rasyonel beklentilerin dikkate alınması, optimum para sahasının oluşturulması için gerekli olan optimum kriterlerin dışsal (egzojen) değil içsel (endojen) değişkenler olduğu düşüncesini getirmektedir. Denge yaklaşımına göre, OPS kriterleri para alanı oluşturulmadan önce değil, para sahası oluşturulduktan sonra elde edilmesi gereken kriterler olduklarından, endojen değişkenlerdir (Ceserano, 2006a: 321).

Mundell'in dengesizliklerle ilgili varsayımında bölgeler, ülkelerin sınırlarının bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Bu yaklaşımda coğrafi sınırlar üzerindeki değişikliklerden hareketle işgücü hareketliliğinin etkinliği üzerinde durulmaktadır. Bundan dolayı, işgücü hareketliliği piyasa güçleri tarafından belirlenmeyip coğrafi değişikliklerden etkilendiğinden egzojen bir özellik göstermektedir (Ceserano, 2006c: 198).

Denge modeli yaklaşımında ise, sınırlar bir engel olarak değil, ekonominin temel özelliklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Ülke sınırları içerisinde ekonomik aktörlerin bilgi edinme düzeyi oldukça yüksektir. Bilginin yüksekliği, para sahası içerisinde yer

---

² Krugman'a (1993a) göre, Lucas'ın teorisi kendisinden önce geçerli olan, makroekonomik teorileri ortadan kaldırmıştır. Ancak getirmiş olduğu yeni yaklaşım daha iyi çalışır bir makroekonomi teorisi geliştirmede başarısız kalmıştır. Konjonktürel dalgalanmaların açıklanmasında hangi şokların nominal ve hangi şokların reel olduğunun belirlenmesinde, rasyonel karışıklığa yol açarak başarısız olmuştur. Be teorinin başarısız olmasında ekonomik aktörlerin çok fazla bilgiye sahip olması ve konjonktürel dalgalanmaların uzun sürmesi etkili olmuştur (Krugman, 1993a: 16).

almak için gerekli olan uyum mekânizmasının etkin bir şekilde işlev görmesini sağlamaktadır. Ayrıca bireyler elde ettikleri bilgiler yoluyla ekonomik gelişmelerle ilgili daha kolay yorum yapabilmektedir. Örneğin işgücü hareketliliğinde bireyler elde ettikleri bilgilere bağlı olarak başka bir bölgeye göç etmeye daha çabuk karar verebilirler. Böylece kaynak tahsisinde etkinlik uzun dönemde sağlanmış olmaktadır.

Kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanmasında yasal ve kurumsal yapılar da etkili olmaktadır. Ülke içerisinde rekabetçi bir piyasanın varlığı tek başına yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda bu durumu destekleyecek yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Böylelikle ekonomik kararların alınmasında bilgi artışı dolaylı yoldan da olsa sağlanmış olur. Örneğin bir ülkenin başka bir ülkeye yaptığı doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ülke bir parasal birliğe dâhil olduktan sonra yurt içi yatırım haline gelecektir. Ancak tam bilgiye sahip olmak imkânsız olduğundan çeşitli anlaşmazlıklar ve kısıtlamalar uyum mekânizmasının tam olarak işlemesini engelleyecektir. Bundan dolayı maliye ve bölgesel kalkınma politikaları kısa süreli şokların ortadan kaldırılmasında önemli olacaktır (Ceserano, 2006a: 322-323).

4.2. Mundell Yaklaşımı

II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda birçok ekonomist gibi Mundell'de Keynesyen ekonomiye bağlı düşünceleri savunmaktaydı. Ulusal para ve maliye politikalarının özel sektörde oluşacak arz talep şoklarının dengelenmesinde toplam talebin başarılı bir şekilde yönlendirilebileceği savunulmaktaydı. Bu düşüncelerin temelinde durağan beklentiler varsayımı bulunmaktaydı (McKinnon, 2004: 691).

1970'li yılların başında parasalcı akıma uygun olarak Mundell kendi teorisinde değişiklikler yapmıştır. Mundell'in yeni teorisi 1960'lı yıllardaki düşüncelerinden farklı olarak, sermayenin dünyada serbest olarak dolaşımını üzerinde durmuştur. Sermaye hareketlerinin serbest olması halinde, döviz kurları istikrar sağlayıcı bir güç olmaktan uzaklaşacaktır. Bunun yerine, döviz kurları sermaye hareketlerinin serbest olmasından dolayı istikrarsızlığa neden olan spekülatif hareketlerin amacı haline gelecek ve ülkeler arasındaki asimetrik şokların bir nedeni olacaktır. Bundan dolayı Mundell'in bu yeni teorisine göre, asimetrik şokların oluşumundan sonra istikrar sağlamak için döviz kuruna dayalı politikaların terk edilmesi gerekmektedir.

Mundell burada, parasal birlik içerisinde yer alan ülkelerin döviz kuruna bağlı olarak karşılaşacakları maliyet artışlarının önemini kaybettiğini, fakat asimetrik şokların ortadan kaldırılmasından sağlanan faydaların öne çıktığını vurgulamıştır. Artık birçok ülke için döviz kurları bağımsızlıklarını sağlamamaktadır. Tam tersine döviz kurlarını istikrara kavuşturmak zorunda olmaları ekonomi politikalarındaki özgürlüklerini kaybetmeleri anlamına gelmektedir. Döviz kuru piyasalarının etkin olmadığını ve makroekonomik dengenin sağlanmasında ülkeler için yararlı olmadığını ileri sürmüştür. Diğer taraftan sadece parasal birlik içerisinde sermaye piyasalarının tam olarak entegre olabileceğini ileri sürmüştür. Bundan dolayı sermaye piyasaları asimetrik şokların engellenmesinde bir sigorta görevi görecektir (Grauwe, 2006: 714-715).

4.3. İçsellik (Endojenite) Hipotezi

Dünya ticaretinin büyük kısmı, birbirine benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasında olmaktadır. Diğer taraftan bu ticaretin oldukça büyük bir kısmı, benzer ürünlerin iki yönlü ticaretini içeren endüstri-içi ticaret karakterine sahiptir. Genişleyen ticaretin çoğunluğu, kaynakların büyük kısmının veya gelir dağılımı etkileri olmaksızın gerçekleşmiştir. Dolayısıyla ülkeler arasındaki farklılıkların azalmaya başlaması nedeniyle klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticareti açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Krugman, 1981a: 959-960).

I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde, diğer bir deyişle ilk küreselleşme evresinde, ticaret birbirinden farklı mallar ve ülkeler arasında olmaktaydı. Ülkelerin ürettikleri farklı ürünlerle yapmış oldukları ticaretten avantaj sağlayacaklarını iddia eden karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, birbirinden farklı ürünlerde uzmanlaşıp, ticaretinin yapılmasını açıklayabilmekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ticaretin canlanması ve 50'li ve 60'lı yıllarda yapılan ticaret antlaşmaları, ticaret yapılarını karmaşıktırarak, karşıt kültürlerin hâkim olmaya başlamasına neden oldu. İlk küreselleşme evresinde İngiltere, imalat sanayi ürünlerini ihraç ederken, hammadde ithal etmekteydi. 90'lı yıllarda ise imalat sanayi ürünlerini ihraç ederken, aynı zamanda bu ürünlerin ithalatını da yapmaktaydı. Dolayısıyla ticaret, endüstri-içi ticaret karakterine bürünürken, benzer malları üreten ve aynı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında olmaya başladı (Krugman, 2009: 561-562).

Frankel ve Rose (1998) tarafından geliştirilen içsellik (endojenite) kriterine göre birbirleriyle yakın ticari ilişkiler içerisinde olan ülkeler ortak bir paradan fayda sağlarlar ve bir araya gelerek optimum para sahası oluşturabilirler. Ortak para sahası içerisinde yer alacak ülkeler oluşacak şoklara karşı bağımsız para politikası uygulama imkânını ve önemli istikrar politikası aracını kaybedeceklerdir. Birbirine benzer, diğer bir ifadeyle simetrik dalgalanmalara sahip ülkeler parasal birlik oluşturduklarında bundan daha fazla fayda sağlarlar. Parasal birlik içerisinde yer alan ülkelerin uluslararası ticari ilişkileri artacaktır. Buna bağlı olarak ülkelerin kendi özelliklerinden kaynaklanan konjonktürel dalgalanmaları da bu durumdan etkilenecektir. Ülkelerin parasal birliğe üye olmadan önceki konjonktürel dalgalanmaları ile birliğe üye olduktan sonraki konjonktürel dalgalanmaları arasında farklar oluşacaktır. Bu durum ülkelerin parasal birlik içerisinde yer alma kararını etkileyecektir. Ancak oluşan konjonktürel dalgalanmalar, birliğe üye ülkelerin artan ticaretinin bir sonucudur. Birlik üyesi olan ülkelerle yakın ticari ilişkiler içerisinde bulunulması nedeniyle ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşacaklardır. Dolayısıyla ülkeler endüstriyel şoklardan daha fazla etkileneceklerdir. Oluşan şoklar daha çok talep şokları ya da endüstri içi ticaret ülkeler arasında daha fazla ise ülkelerin karşılaşacakları şoklar birbirine benzer hale gelecektir (Frankel & Rose, 1998: 1009-1010).

Diğer taraftan yine Frankel ve Rose (1998) tarafından belirtildiği gibi ülkelerin parasal birlik içinde yer alarak, ticaretin uyumlaştırıcı etkisi birliğe üye olmadan önce değil daha sonra ortaya çıkar. Klasik yaklaşımda saha içinde yer almadan önce gerçekleştirilmesi gereken kriterler, bu yaklaşımla saha içinde yer aldıktan sonra önem kazanır.

Grauwe (2006) tarafından ifade edildiği gibi bunun yanında finansal entegrasyonu arttırarak, oluşacak şokların etkisinin kısa zamanda giderilmesine yardımcı olur. Diğer bir önemli etken de işgücü piyasasının daha hareketli hale gelmesini sağlar ve bu piyasaların esnekliğinin artmasına yardımcı olur (Grauwe, 2006: 717). Bundan dolayı ülkeler uyum koşullarını birliğe dâhil olup, endojen hale getirdikten sonra uyum sorununu atlatmış olur.

Ülkeler arasında ticaretin etkilerinin ne yönde olduğunun belirlenmesinde uzmanlaşma sürecinin bir sonucu olan endüstriler-arası ticaret ile hemen hemen özdeş

ürünlerin değişiminden oluşan endüstri-içi ticaret arasındaki farkın ortaya konulması, çeşitli açılardan önemlidir. Özellikle parasal birlik içinde yer alacak ülkelerin benzer ekonomi politikalarını uygulayabilmesi aralarındaki ticaretin özelliğine bağlıdır. Endüstri-içi ticaret ile endüstriler-arasındaki ticaretin belirlenmesi üye olup olmama kararının verilmesinde de etkili olacağından, ülkelerin arasındaki ticaret özelliğinin belirlenmesi gerekir.

İlk olarak endüstri-içi ticaretin özelliklerinin ve yoğunluğunun belirlenmesi endüstriler-arası ticaretin özelliklerinin ve yoğunluğunun belirlenmesinden daha zordur. Bunun temel sebebi tüketici tercihlerinin yapısının belirlenmesinin, ürünlerin özelliklerinin ve ülkelerin yapısal durumunun belirlenmesinden daha zor olmasıdır. Bununla birlikte endüstri-içi ticaretin belirlenemeyen rassal etkenlerden etkilenme olasılığı daha yüksektir. İkinci olarak belirli bir ülkedeki ithal ve ihraç mallarının fiyat esneklikleri endüstri-içi ticaret yapısında daha esnektir. Buna karşılık ticaretten elde edilen refah kazançları, endüstriler-arası ticarete endüstri-içi ticarete göre daha fazla olur (Aquino, 1978: 275-276).

Ülkeler arasındaki ticaret, ürünlerdeki ve ülkelerin sahip olduğu faktör donanımındaki farklılıkların etkileşimine dayalı ise uzmanlaşmanın ortaya çıkardığı reel bir süreçtir. Ürünlerin özellikleri arasındaki bağın ortaya çıkardığı bir durum olan homojenite türünün özellikleri de karşılaştırmalı üstünlüklerin etkin olmasını sağlar. Bunun sonucunda endüstriler-arası ticarete teknoloji yoğunluğundaki farklılıklar, ülkeler arasındaki ticaretin uzmanlaşmaya dayalı olarak yapılmasının temel karakteristiği olur. Buna karşılık birbirine benzer ürünlerin aynı ülkeler tarafından ihracatının ve ithalatının yapıldığı endüstri-içi ticarete ise ülkelerin özdeş teknolojik yapıya sahip olması söz konusudur. Dolayısıyla endüstri-içi ticaretin ölçümü hem yukarı hem de aşağı doğru sapma eğilimlidir. Diğer bir ifade ile teknoloji yoğunluğunun ülkeler arasındaki farklılığı, endüstri-içi ticaret ölçümünde sapmalara neden olmaktadır. Yukarı doğru sapma eğilimi ürünlerin heterojen yapısından kaynaklanırken, ülkelerin özdeş teknolojik yoğunluğa sahip olması ise aşağı doğru saptmaya yol açar (Aquino, 1978: 277).

Ülkeler arasındaki ticaretin, ülkelerin üretimde uzmanlaşmaları ve benzer ürünlerin üretildiği sektörden ihracatın oluşması yoluyla yoğunlaşması durumunda, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları ürünlerdeki çıktı düzeyini ve ihracatlarını art-

tırmaları beklenir. Buna karşılık karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadıkları ürünlerde ise çıktı düzeylerini azaltmaları ve ithalatı arttırmaları gerektiği düşünülür. Uzmanlaşma ile bu yapının oluşacağına iddia edilmesinin nedeni, ihracata yönelik yoğunlaşmaya önem verilmesidir. Ticarete konu olan malların dağılımında bazı sektörlerin yeri artarken bazı sektörler de gerileme yaşanmaya başlar. Bu durum ülkede uzmanlaşma sürecinin geçerli olduğunu gösterir. Buna karşılık zaman içerisinde sektörlerin payında bir gerileme ya da değişim söz konusu olmazsa uzmanlaşmaya dayalı sektörel yoğunlaşma da gerileme yaşanır. Bu ise ticarete meydana gelen genişlemenin, mal grubunda uzmanlaşmanın yerini alarak mal grubunda endüstri-içi ticaretin ağırlık kazandığını gösterir (Grubel, 1967: 376-377). Dolayısıyla ülkeler farklı mal gruplarının değil de benzer mal grubunun üretiminde uzmanlaşmaya doğru yol alır.

Endüstriler-arası ticaretin özelliği sermaye yoğun ürün üreten bir ülkenin bu ürünü ihraç ederken, emek yoğun bir ürünün net ithalatçısı konumunda olur. Diğer bir ifade ile endüstriler-arası ticaretin varlığı durumunda bir ülke bir üründe net ihracatçı olurken, diğer bir üründe ise net ithalatçı olur. Bundan dolayı ülkeler arasındaki ticaret karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak devam eder. Endüstri-içi ticaret ise karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan bir ticaret türü değildir. Benzer faktör donanımına sahip olan ülkelerde, işletmeler ürün farklılaştırmasına gidebilir ve ülke dışında üretilen ürünlere olan tüketici talebi endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında devam etmesini sağlar.

Ülkeleri bütün ürünlerin üretimini yapmaktan alıkoyan etken ölçek ekonomilerinin varlığıdır. Bundan dolayı ölçek ekonomileri ülkeler arasındaki ticaretin temel bir kaynağı haline gelmektedir. Öte yandan ülkeler arasındaki ticaretin endüstriler-arası mı yoksa endüstri-içi ticaret mi olduğu, ülkelerin birbirine benzer kaynaklara sahip olmasına bağlıdır. Her iki ülkede benzer faktör donanımına sahip olduğunda, ülkeler arasındaki ticaretin endüstriler-arası olma ihtimali düşüktür. Buna karşılık ülkeler arasındaki ticaret öncelikli olarak ölçek ekonomilerine dayalı olarak ortaya çıkan endüstri-içi ticaret özelliği gösterir (Krugman ve Obstfeld, 2006: 127).

Ülkeler arasında uyumu endojen hale getirecek yapı endüstri-içi ticaret ile sağlanacağı ileri sürülür. Komisyon Hipotezi olarak da bilinen bu görüş, ülkeler arasında benzer malların ticaretinin artışının uyum sağlayacağı karaktere sahip olacağını iddia eder. Buna karşılık Krugman Hipotezi de olarak bilinen uzmanlaşma hipotezi ise ülkeler

arasında ticaretin artmasının uzmanlaşmayı arttıracığını savunur. Buna göre ülkeler arasında farklı sektörlerde meydana gelen uzmanlaşmanın uyum sorununu ortaya çıkaracağını ve ülkeler arasında uyumsuzluk yaşanacağını iddia eder.

4.3.1. Endüstri-içi ticaret kavramı

Mutlak üstünlükler ya da karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı klasik dış ticaret teorileri, ülkelerin birbirinden farklılıklarını dikkate almıştır. Bu modellerde ülkelerin verimlilik ve sahip oldukları faktör yoğunluklarındaki farklılıklar, üretimde ve ticarete uzmanlaşmaları ile ülke içinde hayat standardını yükseltmelerine imkân verdiği ileri sürülür. Diğer taraftan gerçek hayatta heterojen karaktere sahip olan sanayi malları, bu teorilerde mal ve faktör piyasasındaki tam rekabet varsayımına uygun olarak homojen olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra üretilen malların homojen olduğunun düşünülmesi, üretilen malların ihracat ve ithalatının olmayacağı anlamına gelir (Seyidoğlu, 2003: 88).

Diğer bir ifade ile karşılaştırmalı üstünlükler teorileri birbiriyle benzer üretim yapısına sahip ülkelerin arasındaki ticaret yoğunluğunun az olacağını ileri sürer (Pugel, 2007, s. 87). Bu yönleriyle bakıldığı zaman bu modeller, Gerber (2005) tarafından ifade edildiği gibi, ekonomik hayatın detaylı bir açıklamasından ziyade, ticari faaliyetlerdeki temel ekonomik ilişkileri basit bir şekilde anlatabilmek için ortaya konulmuş modellerdir. Bundan dolayı gerekli olmayan detaylar incelenmemekte ve oluşma sıklığı az olan gerçekler gözden uzak tutulmaktadır (Gerber, 2005, s. 85).

Buna karşılık gözden uzak tutulan bazı gerçekler, reel hayatın içinde çok daha büyük önem kazanabilmektedir. Bundan dolayı ülkeler arasındaki *endüstri-içi ticaret* (intra-industry) kavramı artan bir önem kazanmıştır. Endüstri-içi ticaret, aynı endüstri içinde üretilen ürünlerin uluslararası ticaretinin yapılmasıdır. Bunun karşıtı olan *endüstrilerarası ticaret* (inter-industry) ise farklı iki endüstride üretilen ürünler arasındaki ticarettir (Kenen, 2000: 127).

Linder (1961) ise endüstri-içi ticareti, benzer gelir düzeyine sahip ülkeler arasındaki bir ticaret olarak değerlendirmiştir. Ülkelerin gelir düzeyleri birbirine yaklaştıkça, aralarındaki ticaret endüstri-içi ticaret karakteri kazanacak, ihracat ve ithalatta benzer ürünlere olan talep ortaya çıkacaktır. Buna göre endüstri-içi ticaret bir ülkenin, farklı bölgeleri arasındaki ticaret akışına benzer. Böylece ülkeler birbirine benzer hale gelerek, tek bir ülke gibi benzer ekonomi politikaları uygulamaya sokulacaktır.

Greenaway ve Milner (1983) endüstri-içi ticaretin iki açıdan önemli olduğunu ileri sürmüştür. Endüstri-içi ticaretin tam olarak ölçümünün yapılması, göreceli faktör yoğunluklarının yerine uluslararası değişimin belirleyicilerinin ne olduğuna dair bilginin elde edilmesine fırsat verir. Karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı olarak açıklanan teoriler, ülkeler arasındaki değişime yer vermezler. Bundan dolayı endüstri-içi ticarete karşılaştırmalı üstünlüklerin çerçevelediği teorilerden farklı olarak, tercihlerin çeşitlenmesi ve azalan maliyetler öne çıkar. Bunun yanı sıra ticarete oluşan genişlemelere bağlı olarak ülkelerin, aralarındaki uyumu sağlamaya yönelik politikaları takip etmeleri endüstriler-arası ticaretin hâkim olduğu duruma göre daha kolay olacağını iddia eder.

Bundan dolayı klasik dış ticaret teorileri, ortaya çıkan bu durumu açıklamakta yetersiz kalır. Bununla birlikte endüstri-içi ticaretin ölçümü, bir endüstrinin ne olduğunun belirlenmesi temel bir problem olduğundan değişmektedir. Bilgisayarlar ofis ekipmanı içinde değerlendirildiğinde, bilgisayarlar ve kalem açacakları aynı endüstride yer alır. Bir ülke bilgisayar ihracat ederken kalem açacağı ithal ediyorsa endüstri-içi ticaret kabul edilmiş olur. Bundan dolayı endüstri tanımının geniş tutulursa, ülkeler arasında yapılan ticaret daha fazla endüstri-içi ticaret karakterine sahip olur. Buna karşılık endüstri tanımı daha detaylı olarak yapılırsa, ülkeler arasında görülebilecek endüstri-içi ticaret özelliği azalır (Gerber, 2005: 85). Endüstri-içi ticaretin ölçümünde her bir ülke göz önünde bulundurularak Grubel-Lloyd³ Endeksi kullanılmaktadır:

$$GL_i = 1 - \frac{|X_i - M_i|}{X_i + M_i}$$

Bu eşitliğe göre endüstri-içi ticaret herhangi bir endüstri için endüstrideki ticaret dengesinin mutlak değeri, aynı endüstrideki ihracat ve ithalat toplamına bölümünün, 1'den çıkartılması ile elde edilir. Ülkenin aynı endüstrideki ihracat ve ithalatı birbirine eşitse ($X_i = M_i$), ticaret dengesinin toplam ticarete oranı 0'a eşit olur. Endeks değeri ise 1 olarak elde edilir. Bunun sonucunda bütün endüstride yapılan ticaret, endüstri-içi ticaret özelliğine sahip olur. Bunun tam aksine bir ülke aynı endüstride sadece ihracat ya da ithalat yapıyorsa, ihracat ya da ithalat değeri 0 değerini alır. Böylece endekste

³ Diğer endüstri-içi ticaret ölçüm endeksleri ile ayrıntılı bilgi için bakınız: (Balassa, 1966; Aquino, 1978; Loertscher ve Wolter, 1980; Greenaway, 1987; Hamilton ve Kniest, 1991; Brühlhart, 1994; Greenaway vd., 1994; Bedir, 2009).

pay değeri, paydaya eşit olacağından endeks değeri de 0 olur. Dolayısıyla ülkeler arasındaki ticaret endüstri-içi ticaret karakteri gösterir.

Endeksin pay kısmı her ürün grubunda ülkenin ihracat ve ithalatı arasındaki fark olarak ülkeler arasındaki net ticareti gösterir. Bu yönüyle ülkeler arasındaki endüstrilerarası ticareti temsil eder. Endüstri-içi ticaret ise endeksin payda kısmında yer aldığı şekliyle ülkeler arasındaki toplam ihracat ve ithalatı gösterir (Pugel, 2007: 88).

Grubel (1967) tarafından belirtildiği gibi endüstri-içi ticaretin hesaplanmasında toplulaştırılmış 3. Düzey sınıflandırmanın kullanılmasının temel sebebi, her bir grupta üretilen ürünlerin benzer fonksiyonlara sahip olmasıdır. Bu gruptaki ürünlerin birbirinden farklılığı ise kalitesinden, türünden ve endüstri-içi ticarete izin veren diğer özelliklerinden ileri gelir. Endüstri-içi ticaretin araştırılmasında imalat sanayi ürünleri kullanılır. Tarım sektöründeki ürünlerin dışarıda bırakılmasının nedeni, ülkelerin tarım politikalarının ve tarım ürünleri üretiminin belirsizlik içermesidir (Grubel, 1967: 376).

Üç düzey toplulaştırılmış endüstri yapısı, ülkelerin aynı endüstri içindeki ürünlerin eş zamanlı ihracatının ve ithalatının yapıldığını gösterir. Klasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre ticaretin serbestleşmesi ihracat ve ithalat değerinde bir artış oluşturur. Bu dönemden önce bir ürünün ihracatında uzmanlaşmış olan ülke, maliyet avantajını kullanarak ihracata yönelir. Bu avantaja sahip olan ülkenin ticaret serbestleşmesi ile maliyetlerinde daha da fazla düşüş olur ve ihracatını çok daha ileri düzeyde arttırır. Bunun oluşmasını sağlayan durum ise önceleri kalitesi düşük ürünleri ithal edebilirken, şimdi ithalat artışı beraberinde girdi olarak kullanılacak daha ucuz ürünlere imkân vermesidir (Grubel, 1967: 377-378).

4.3.2. Endüstri-içi ticaretin özellikleri

Uluslararası ticaret teorisi 1970'li yılların sonuna kadar, ülkelerin ürettikleri farklı ürünler ile ticarete avantaj sağlayacağını iddia eden karşılaştırmalı üstünlükler teorisi tarafından şekillendirilmekteydi. Bu teoriye göre, ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet şartları altında ülkeler birbirleriyle ticaret yapmaktaydı. Ülkeler arasındaki ticareti arttıran etkenler olarak zevklerdeki, teknoloji düzeyindeki ve faktör donanımındaki farklılıklar olarak işaret edilmekteydi. Klasik Ricardo modeli teknolojik farklılıkları, Heckscher-Ohlin-Samuelson modeli faktör donanımındaki farklılıkları ticaretin nedeni olarak görmekteydi. Ancak bu daha sonra geliştirilen uluslararası ticaret teorileri karşı-

laştırmalı üstünlükler teorisinin yetersiz kaldığını, ölçeğe göre artan getirinin uluslararası uzmanlaşmayı ve ticareti ortaya çıkaran sebep olabileceğini iddia etmişlerdir. Bunun beraberinde ise tam rekabetçi piyasaların yerine, uluslararası piyasalarda eksik rekabet piyasaları hâkim hale gelir (Krugman, 1987: 132).

Balassa'nın (1966: 409) dışa açık ekonomik yapılarda bir endüstride uzmanlaşılması ile üretim yoğunlaşmasının söz konusu olmayacağını, ihraç edilen ürünlerde çeşitlenmenin ortaya çıkacağını ileri sürmüştür. Yine Balassa'nın (1966) ifadesi ile endüstriler-arası ticaretin artacağını iddia eden klasik yaklaşım, standartlaştırılmış ürünleri dikkate aldığından bu sonuca ulaşmaktadır. Ürün standartlaştırılmasında maliyet farklılıkları ticaretin temel belirleyicisi olduğundan, bir ülke aynı ürünü hem koruyup hem de ihraç edemez. Buna karşılık ürün çeşitlendirmesinin söz konusu olduğu durumda, ürünler hem korunabilir hem de ihraç edilebilir. Bunun yanı sıra ülkelerin ürettikleri ürünlerde çeşitlendirmeye gitmeleri, üretim yapısında herhangi bir değişikliğe gitmeden yapacakları mal ticaretini de çeşitlendirebilmelerini sağlar. Dolayısıyla oluşan bu değişimler endüstriler-arası ticaret yerine endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında geçerli olmasını destekler.

Endüstri-içi ticaret, gelişmiş ülkeler arasında imalat sanayi ürünlerinin ticaretinde çok önemli bir yere sahiptir. Zaman içerisinde gelişmiş ülkeler, artan şekilde teknolojik düzeylerinde ve sermayenin elde edilmesinde ve emek verimliliğinde benzer yapıya sahip oldukça aralarındaki ticaret endüstri-içi ticaret özelliği kazanmıştır. Ticaret yapan gelişmiş ülkelerin birçoğu teknoloji ve kaynak yapısı olarak birbirine benzer hale geldikçe, bir endüstri içinde karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak üretim yapmanın bir avantajı kalmamaya başladı. Bundan dolayı uluslararası ticaretin çok büyük bir kısmı endüstriler arasındaki iki yönlü ticareti öne çıkararak, karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı endüstriler-arası uzmanlaşmanın yerini alır (Krugman ve Obstfeld, 2006: 128). Özellikle Japonya ve diğer yeni sanayileşen ülkeler olarak isimlendirilen ülkelerin endüstriyel yapılarındaki gelişmeler endüstriler arası ticaretin, endüstri-içi ticarettten daha önemli hale geldiğini gösterir (Gilpin, 2011: 221).

Endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında egemen konuma gelmesinde etkili olan diğer bir etken de ölçek ekonomilerinden ülkelerin faydalanmaya başlamasıdır. Klasik dış ticaret teorilerinde ölçeğe göre artan getirinin dikkate alınmamasının temel nedeni, pi-

yasa yapısında oluşturacağı etkilerin belirlenmesinin zorluğudur. Krugman (1979) tarafından ifade edildiği gibi ölçeğe göre artan getirinin, diğer yaklaşımlardan farklı olarak, monopolistik rekabet piyasasında işletmeler için içsel etkileri vardır. Ülkeler arasında ticaretin yapılmasını teşvik eden etkenler teknoloji ya da faktör donanımındaki farklılıklar yoktur. Buna karşılık ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmalarını asıl etkileyen piyasanın genişlemesi ve ölçek ekonomilerinin kullanılmasıdır. Böylece ticaret bölgesel kümeleşmeye ve emek faktöründeki artışa benzer etkilere sahip olur.

Endüstri-içi ticaret geniş bir çeşitliliğe sahip ürünlerin üretiminde girdi olarak ve standart ürünler olarak üretimden ziyade sipariş amaçlı olarak üretilen ürünlerin ortak bir özelliğidir. Piyasa yoğunlaşması önemli ölçüde endüstri-içi ticaret ile ilişkilidir. Diğer taraftan, endüstri-içi ticaret ile ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırılmasının ölçümünde ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Bunun yanı sıra endüstri-içi ticaret her birinde az da olsa uzmanlaşmanın görüldüğü ürünlerin çeşitlendirildiği üretimde, ticaret ortağının uzmanlaşmasını yansıtır. Bu süreç üretimde standartlaşmanın ortaya çıkması ve üretimin bir ticaret ortağının bölgesinde yerleşmesini teşvik eden üretimdeki ölçek ekonomileri ve piyasa ekonomisi tarafından engellenir. Dolayısıyla ülkeler arası ticarete endüstri-içi ticaretin mi yoksa endüstriler-arası ticaretin mi etkin olacağı üretim imkânlarının yerleşim yerinin belirlenmesinde karşılaştırmalı üstünlükler ile bir araya getirilen ölçek ekonomilerinin düzeyine bağlıdır (Mervel ve Ray, 1987: 1279).

Ölçek ekonomilerinin devreye girmesi, piyasada monopolistik rekabetin yoğunlaşmasına neden olur. İşletmeler bu piyasa yapısı içinde sabit maliyetlere katlanırken ve piyasaya girişler engellenemediğinden, piyasanın işleyişinde oluşması muhtemel piyasa aksaklıkları oluşmaz. Ayrıca piyasada çok sayıda küçük ölçekli işletmenin de yer alacak olması da aksaklıkların oluşmasının önünde engel oluşturur. Diğer taraftan ölçek ekonomilerine bağlı olarak oluşacak monopolistik rekabet piyasasında talebin değişimi değil, tüketicinin faydasında oluşan değişim etkili olur (Dixit ve Stiglitz, 1977). Böylece ürün farklılaştırılması, benzer ürünlerin üretildiği piyasada çok daha önemli hale gelir.

Ölçek ekonomileri ya da ölçeğe göre artan getiri, bütün girdilere yapılan harcamalar artan bir oranda çıktı miktarında artışa yol açtığı anda ortaya çıkar. Bundan dolayı çıktı düzeyi arttıkça, her bir çıktı düzeyinde ortalama maliyetler aşağı çekilir (Pugel, 2007: 91). Ölçeğe göre artan getirinin hâkim olduğu endüstrilerde üretilen ürün sayısının

da meydana gelen artış, bu ürünlerin maliyetinde gerilemeye neden olur. Bundan dolayı işletmeler rekabet avantajı elde edebilmek için ölçek ekonomilerine sahip olmalıdır. Bunun sebebi ise bu endüstrilerin sınırlı bir talep ve üretimde yüksek sabit maliyetler altında faaliyette bulduklarından, belirli bir ürün grubunun üretiminde faaliyette bulunan işletmeler ölçek ekonomilerini devam ettirmeye çalışır. Böylece ortaya çıkan uzmanlaşmanın sonucunda endüstri-içi ticaret kendisini belli eder (Busch ve Milner, 1994: 270).

Ölçek ekonomileri içsel ya da dışsal ekonomiler olabilir. İçsel ekonomiler, artan ölçekte üretim yapılırken ortalama maliyetlerde meydana gelen azalış ile ortaya çıkar. Bundan en fazla yararı büyük ölçekte üretim yapan işletmeler elde eder. Bu işletmeler düşük ortalama maliyetlerle birlikte ölçeğe bağlı olarak rekabet üstünlüğünden faydalanırlar. Endüstri-içi ticaretin ayırıcı özelliklerinden birisi içsel ölçek ekonomilerinin varlığıdır. Dışsal ekonomilerin varlığında ise büyük ölçekli üretim yapan işletmeler, küçük ölçekle üretim yapan işletmeler karşısında büyüklüğün avantajını kullanamazlar. Buna karşılık dışsallıklardaki gelişme, endüstri ölçeğinde meydana gelen artış, diğer bir ifade ile endüstride üretilen mal çeşidinde oluşan artış bütün işletmeler için ortalama maliyetlerde gerileme anlamına gelir. İçsel ölçek ekonomilerinden farklı olarak dışsal ölçek ekonomilerinin varlığında, büyüklük ya da ölçekteki artışın etkileri bütün endüstride görülür. Tek tek işletmeler bazında dışsallıkların etkisi hissedilmez (Gerber, 2005: 86). Bununla birlikte endüstri dalında ölçek ekonomileri dışsallıklara bağlı olarak ortaya çıkıyorsa, bu endüstride birçok küçük ölçekli işletme varlığını devam ettirir. Bundan dolayı bu endüstride tam rekabet yakın bir piyasa düzeni hâkim olabilir. İçsel ekonomiye bağlı olarak ortaya çıkan ölçek ekonomileri ise büyük ölçekli işletmelere maliyet avantajı sağlayacağından, bu endüstride eksik rekabete dayalı piyasa yapısı gözükür (Krugman ve Obstfeld, 2006: 112).

İçsel ölçek ekonomileri yürürlükte olan piyasa türüne göre önemli etkilere sahip olur (Gerber, 2005: 87). Karşılaştırmalı üstünlükler temeline göre şekillenen teorilerde, işletmelerin tam rekabet piyasasının hâkim olduğu piyasada faaliyette bulunduğu varsayılır. Diğer taraftan hiçbir işletme fiyatları ya da endüstrideki çıktı düzeyini etkileyemez. Buna karşılık büyük ölçekte üretim yapan işletmeler daha rekabetçi olduğunda, piyasadaki işletme sayısı azalır ve birçok piyasa yapısından birinin ortaya çıkmasına neden olur. Oligopolistik yapının hâkim olduğu piyasalarda az sayıda işletme, bütün

piyasada üretilen çıktının tamamının üretimini elinde tutar. Piyasanın oligopolistik karaktere sahip olması durumunda üretimin ve ticaretin yapısının tahmin edilmesi çok zordur. Bunun temel nedeni ise her bir işletmenin kendi kar maksimizasyon stratejisini belirlerken, rakiplerinin yapısı hakkında tahmin yapabilmesidir. Diğer bir deyişle her bir işletme kendi rakibinin faaliyetlerine göre kendisinde düzenlemeler yapabilir ve bundan dolayı üretim düzeyi ve ticaret daha az tahmin edilebilir.

İçsel ekonomiler diğer bir piyasa türü olan görece ortak piyasa yapısına sahip monopolcü rekabet piyasalarını da meydana getirir. Tam bir monopol piyasasında bütün endüstrinin üretimi tek bir işletme tarafından yapılır. Monopolcü rekabet piyasasında, birbiriyle rekabet eden birçok işletme bulunur. Piyasadaki rekabet ürün farklılaştırılması yolu ile hafifletilir. Ürün farklılaşması ile her bir işletme birbirinden az da olsa farklı ürün üretir. Bundan dolayı piyasada monopolcü rekabetin monopol gücü artar ve her bir işletme kendi ürünün tek üreticisi olur. Tam monopol piyasasından farklı olarak, diğer bütün işletmeler birbirine tam ikameye yakın ürünler üretirler ve bu da reel bir rekabetin varlığına yol açar.

Monopolcü rekabet piyasasında yeni işletmelerin piyasa girmesi ile işletmeler arasındaki rekabet düzeyi artar. Bu artan rekabete bağlı olarak iki durum söz konusu olur. Birinci durumda artan rekabet birbirine ikame ürünlerin varlığı ve satış miktarında oluşan artış nedeniyle fiyatlar üzerinde baskı oluşması sonucunda fiyatlar geriler. Diğer durumda ise birçok işletme piyasanın bölünmesine yol açacağından, çıktının çok küçük bir kısmı satışa konu olabilir. Bu ise piyasada maliyet artışına neden olur. Bunun etkisi doğrudan doğruya her bir işletmenin içsel ekonomileri tarafından izlenir. Fiyatlar maliyetlerin üstünde seyrettiği müddetçe piyasaya giriş yapan işletme sayısı artar. Buna karşılık fiyatlar maliyetlerin altında kaldığında ise piyasadaki çıkışlar meydana gelir.

İçsel ölçek ekonomilerinin varlığı, işletmelerin ihracat piyasalarına yönelmesinin en önemli nedeni olmaktadır. İhracata yönelen herhangi bir işletme daha yüksek satış miktarına ulaşabilmesi ve içsel ölçek ekonomilerinden kaynaklı maliyet düşürücü etkilerle rekabet avantajına ulaşır. Bunun yanı sıra daha geniş piyasalarda faaliyette bulunarak ortalama maliyetleri de geriler (Gerber, 2005: 88).

Endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında hızlanmasını sağlayan etkenlerden biri de ülkelerin korumacı politikalardan vazgeçmeye başlamalarıdır. Ülkelerin serbest ticareti

teşvik eden politikalara yönelmeleri, ölçek ekonomilerinden ve ürün farklılaşmalarından daha fazla fayda sağlamalarını da beraberinde getirmiştir. Ölçek ekonomilerinden ve ürün farklılaştırmasından faydalanmaya yönelik politikalar, tarifelerin ve sübvansiyonların azaltılarak, ülkelerin uluslararası rekabette daha fazla avantaj sağlayacakları politikalara yönelmelerini teşvik eder (Aquino, 1978: 278).

Ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması beraberinde düzenleme maliyetlerini getirir. Bununla birlikte çıkar gruplarının davranışları ve bu politikalara verecekleri destek, ticaret serbestleşmesinin üzerinde etkili olur. Ticaret serbestleşmesinin sonucunda ilk etkiler ülkelerin ticarete konu olan mallarının fiyatları üzerinde ortaya çıkar. Bu yeni duruma çıkar grupları çok çabuk uyum sağlayamaz ya da fiyatlarını değiştirmeye yönelik politikaları uygulamaya koymazlarsa bir düzenleme sorunu ortaya çıkar. Kısa ve orta vadeli yapılanmalarla ilgili olan düzenleme probleminin ortaya çıkmasında piyasanın yapısı belirleyici bir rol üstlenir.

Diğer taraftan belirli faktörler üzerinde uzmanlaşma sağlanmışsa düzenleme sorunu artar. Ayrıca ücretlerin ve fiyatların esnek olmaması düzenlemeye yönelik engellerin daha da ağırlık kazanmasına yol açar. Bununla birlikte piyasada oluşacak ücret ve fiyat katılıkları, genişleyen ve daralan sektörlerdeki girdi ihtiyacındaki farklılıklardan kaynaklanabilir. İhracata ve ithal ikamesine dayalı sektörler arasında faktör oranlarında farklılık var olması durumunda, fiyat ayarlamaları ticaretin serbestleşmesinden sonra çok daha önem kazanır. Bunun neticesinde ticari serbestleşmeye karşı direnç büyük boyutlara ulaşabilir. Hatta sermaye/emek faktörleri oranı birbirine benzer yapılara sahip olsa da düzenleme uyumsuzluğu piyasa bölümlenmesinin bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir. Emek piyasasının bölümlenmesinde mesleki ve coğrafi faktörler etkili olabilir. Bu ise beraberinde genişleyen sektörlerin ihtiyaçları ile daralan sektörlerin koşulları arasındaki uyumsuzluğu artırır (Greenaway ve Hine, 1991: 605).

Birbirine benzer ürünlerin eş anlı değişiminden meydana gelen endüstri-içi ticaret, ülkeler arasındaki ticaret serbestleşmesi ile düzenleme maliyetlerini düşürücü unsurdur. Bunun en önemli sebeplerinden biri, ihracat sektörü genişlerken ve ithal ikameci sektör daralırken, birbirine benzer ürünlerin üretilmesi durumunda faktör kayışlarının sektörler arasında kolay olabilmesidir. Diğeri ise endüstri-içi ticaret altında nihai ürün yerine, ürünün kısımlarında ve bileşimlerinde farklılıkların oluşmasıdır. Ticaret konu

olan malların bileşimi aynı endüstri içinde olduğunda ve benzer niteliğe sahip emek gücü arasında olduğunda, daralan sektörlerden genişleyen sektöre emek gücünün transferinin kolay olabilmelidir. Böylece ülkeler arasındaki endüstri-içi ticarete oluşan artış, ülkelerin birbirine uyum sağlamaya yönelik düzenlemelerini daha kolay hale getirir (Greenaway ve Hine, 1991: 606). Ticari serbestleşme ile ortaya çıkan endüstri içi ticaret, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu dar bir ürün üretiminde uzmanlaşma baskısını ortadan kaldırmış olur. Karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı ticaret yapısının değişmesi de düzenleme maliyetlerinin az olmasını sağlar (Brühlhart, 1994: 600).

Endüstri-içi ticarete düzenleme maliyetlerinin azalmasına neden olan etkenlerden bir diğeri de ürün farklılaşmasının yapılabilmesidir. Tüketiciler ürün farklılaşmasının olduğu durumda, bir endüstride üretilen ürünün her birinin, aralarında tam ikame ilişkisi olmasa da birbirine yakın ürünler olduğunu bilir. Bununla birlikte ürün özellikleri olarak birbirinin aynı olan çeşitli ürünlerin iki yönlü ticaretine dayanması durumunda, endüstri-içi ticaret zamanla artar ve gelir düzeyi yüksek ülkelerin yükselen endüstri içi ticareti talep incelendiğinde anlaşılabilir. Ülkelerin gelirlerinde oluşan artışlar, bu ülkelerdeki talebi lüks ürünlere doğru kaydırır. Bunun yanı sıra ürün çeşitliliği de bir lüks haline gelir. Tüketicilerin gelirleri arttıkça daha fazla sayıda tüketici ürün çeşitliliğini araştırmaya başlar. Böylelikle ürünlerin bir kısmı ithal edilirken, bir kısmı da çeşitliliğe yönelik talebi karşılamak amacıyla ihraç edilir. Bunun sonucunda ülkeler arasında endüstri-içi ticaret oluşur (Pugel, 2007: 89-90).

Bütün bu etkenlerin yanı sıra dünya ekonomisinde artan bölgeselleşme hareketleri de ticaretin değişen yönünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Ülkelerin ihracata bağımlılığının artması ve çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisinde hâkim hale gelmeye başlamasının yanı sıra ticaretin gelişmiş ülkeler arasında endüstriler-arası ticaretten endüstri-içi doğru yönelmesi de bölgeselleşme hareketlerini teşvik etmiştir (Busch ve Milner, 1994: 260).

4.3.3. Endüstri-içi ticaretin ekonomik avantajları

Piyasa ölçeğinde oluşan artış ölçek ekonomilerini etkileyerek maliyetlerde düşüşe neden olur. İşletmeler arasında yoğun bir şekilde hissedilen rekabet, maliyetlerdeki düşüşü fiyatlara yansıtmaya zorlayarak, tüketicilerin kazançlı çıkmasını sağlar. Karşılaştırmalı üstünlükler temeline dayalı olarak ortaya çıkan klasik dış ticaret teorilerinin ter-

sine ihracat ve ithalatta düşük fiyatlar öne çıkmaktadır. Klasik dış ticaret teorilerinde her ülkedeki tüketiciler ithalattaki fiyat düşüşünden fayda elde ederken, ihracata konu olan malların fiyatında ise artış meydana gelir. Endüstri-içi ticaretin gelişmesi ile birlikte hem ihraç hem de ithal edilen malların fiyatında gerilemeler meydana gelir. Böylece belirsizliğin ortadan kalkmasıyla her ülkede tüketicilerin faydası artar. Ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaretin artması, daha geniş piyasalara işletmelerin üretim yapmaya ve verimlilik düzeyinin yükselmesine neden olur. Bunun sonucunda her ülkede fiyatların gerilemesi ile reel gelir yükselir.

Ülkeler arasındaki ticaretin artmasıyla pazarın genişlemesi, öncelikli olarak piyasada faaliyette bulunan işletme sayısında bir artışa yol açar. Bunun nedeni ihracatın ülkeler arasında yoğunlaşmaya başlaması ile birlikte maliyetler fiyatların altında kalmaya başlar. Maliyetlerde oluşan azalma, aşırı karlar azalana kadar piyasaya yeni giren işletme sayısında artışı tetikler. Bu noktada belirsizliğini koruyan olgu, işletme sayısında oluşan artış yurt içi işletmelerden mi yoksa doğrudan yabancı yatırımlardan mı kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte oluşan artışın bu iki yapı arasında nasıl bölümlendirileceği de diğer bir belirsizlik konusudur. Bu belirsizliklerin üstesinden gelinebilmesinin yolu yabancı ve yerli yatırımların birleşimiyle endüstride bir artış olduğunun kabul edilip, yatırımın yapıldığı yerin belirsizliğinin koruduğunun düşünülmesidir. Diğer taraftan yabancı yatırımlar bölge içinde bir anda artışa yol açabilir. Ancak bu yatırımlar ülkedeki endüstrinin başlangıç düzeyinden daha altlarda kalması durumunda endüstriyi terk edebilirler.

Endüstri-içi ticaret karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ticaret yapısına göre işletmeler ve emek kesimi için daha az maliyetli olma özelliğine sahiptir. İki yaklaşım arasındaki farkın temel sebebi, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı ticarete ithal ikameye dayalı sektörlerde bir gerileme meydana gelmesi halinde, emeğin ihracat sektörüne doğru yönelmek zorunda kalmasıdır. Buna karşılık, endüstri-içi ticaret ülkeler arasında hâkim konuma kavuştuğunda, ticaret yurt içi işletme sayısında ve yurt içinde üretilen üretim miktarında büyük artışlar oluşturabilir. Bu durumda yurt içi işletmeler büyüme imkânı elde eder ve iyi yönetilen işletmelerin genişleyen pazar imkânlarından yararlanması beklenir. Bundan dolayı endüstri-içi ticaret Gerber (2005: 89) tarafından ifade edildiği gibi diğer ticaret temelinden daha az risklere sahiptir ve şeffaf yapıların kurul-

masına fırsat verir. Bunun yanı sıra yabancı yatırımcılar yatırımlarını bu bölge içinde arttırmak için düşük emek ve çevre standardı avantajlarından faydalanmak isterler.

Düşük fiyatlar nedeniyle yükselen reel gelir ve üretimin potansiyel düzeyinde oluşacak artış yanında endüstri-içi ticaretten elde edilecek diğer bir önemli fayda tüketici tercihlerinin çeşitlenmesidir. Diğer bir ifade ile Krugman ve Obstfeld (2006: 129) tarafından belirtildiği gibi endüstri-içi ticaretin hâkim olmasıyla ülkeler, eş zamanlı olarak ürettikleri ürünlerde azalmaya giderken, tüketicilerin ulaşabileceği ürün çeşitliliğinde artışa gitmiş olurlar. Ayrıca üzerinde durulması gereken diğer bir önemli noktada gelir düzeyleri ve faktör donanımları birbirine benzer ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaret, korumacı politikaların teşvik edilmesi yönündeki baskıların azalmasına neden olur. Busch ve Milner'in (1994) ileri sürdükleri gibi endüstri-içi ticarete yönelen kesimler, dünya ekonomisine entegre olmayı savunan bir çıkar grubu haline gelmiş olurlar. Böylece korumacılık karşısında yer almanın yanı sıra ölçek ekonomilerinden faydalanabilmek için hükümetlere bir entegrasyon hareketi içinde yer almaya yönelik olarak lobi faaliyetlerinde bulunmaya başlarlar.

Ticaretin serbestleşmesi ile endüstri-içi ticaretin gelişmesi iki yönden refah etkisi meydana getirir. İlk refah etkisi ülkedeki ürünün yerini, diğer ülkede üretilen ve bu ürünün ikamesi olan ürün alır. Piyasaya yeni giren ürün doğrudan tüketicilerin belirlediği tercihlere uygun olarak değerlendirilir. Bu ürüne tüketiciler, ülkede üretilen ürün aynı fiyata sahipken aralarında kalite farkı olmasından, kaliteleri aynı nitelikteyken piyasaya yeni giren ürünün düşük fiyatlı olmasından ya da hem kalite hem de fiyat açısından üstünlük özelliklere sahip olmasından dolayı yönelebilirler (Grubel, 1967: 386). Böylece yeni giren ürün, tüketicilerin tercihlerine göre politikaların uyumlaştırılmasını da beraberinde getirir. Ülke içinde topluluk haklarından ziyade bireysel haklar öne çıkmaya başlar. Tüketicinin bireysel olarak elde edeceği fayda, sendikalar gibi topluluk haklarına önem veren kurumların gerilemesine neden olur. Bunun sonucunda doğrudan gelir artışını hedefleyen politikaların yerine, reel geliri arttırmaya yönelik ve fayda tatminine ağırlık verilen politikalar ülke ekonomisinde ağırlık kazanır.

Loertscher ve Wolter (1980) tarafından ifade edildiği gibi endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında geçerlilik kazanması ile birlikte elde edilecek kazançlar şu koşullara bağlıdır (Loertscher ve Wolter, 1980: 282-284):

- Ülkelerin ortalama gelişmişlik düzeyleri birbirine yakınsa, bu ülkeler arasındaki endüstri-içi-ticaret yoğun olacaktır. Gelişmişlik düzeyleri yüksek olan ülkeler, inovasyon faaliyetinde bulunabilmek için yüksek kapasiteye sahiptir. Böylece bu ülkeler yüksek düzeyde farklılaştırılmış ürünler geliştirebilme ve üretme imkânına sahip olduğundan çok önemli bir başlangıç koşulu yerine getirilmiş olur. Öte yandan bu ülkeler, üretim yapılan sektörlerdeki ölçek ekonomilerinden faydalanabilecek farklılaştırılmış tüketici talebini de bünyesinde barındırır. Bununla birlikte bu ülkeler gelişmiş bilgi ve iletişim ağlarına da sahiptir. Bütün bu faktörlerin neticesinde bu ülkeler ekonomik ölçeklerini geliştirebilir ve yüksek oranda farklılaştırılmış ürünle ticaretlerini genişletebilirler.
- Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark görece az olduğunda, bu ülkeler arasında yoğun bir endüstri-içi ticaret ortaya çıkabilir. Gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkın az olması, ülkelerin benzer tüketici tercihleri ve faktör fiyatları altında faaliyette bulduklarını gösterir. Ülkeler arasındaki ortalama gelişmişlik düzeyinde farklılıkların bulunması, tüketici tercihlerinin birbirinden farklı olmasına ve üretilen ürünlerin birbirine benzer ürünler olmasını engelleyeceğinden, endüstri-içi ticaret bu ülkeler arasında gelişemez.
- Ülkelerin pazarlarının büyüdükçe, endüstri-içi ticaret düzeyi de yükselir. Pazar ölçeğinin büyüklüğü arttıkça, ölçek ekonomisi koşullarında birçok farklılaştırılmış ürün üretilebilir. Aynı zamanda ithal edilecek farklılaştırılmış mallara yönelik talep de yüksek olacaktır. Her iki etkenin bir araya gelmesi, ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaretin büyüklüğünü artırır.
- Pazar ölçeğinde ülkeler arasında çok küçük farklılık bulunması da endüstri-içi ticareti hızlandırıcı etkiye sahip olur.
- Endüstri-içi ticaret ülkeler arasındaki ticari engeller azaldıkça artar. Ticari engeller sadece tarifelerden oluşmaz. Bunun yanı sıra tarife dışı engellerde ticareti engelleyici bir rol oynayabilir. Bundan dolayı ülkeler arasındaki bilgi akışını engelleyen, iletişim ve ulaşım maliyetlerine neden olan tarife dışı engellerin de azaltılması gerekir.

Yine Loertscher ve Wolter (1980) tarafından belirtildiği gibi bir ürün grubunun değil de endüstrinin tamamı dikkate alındığında, endüstri-içi ticaret şu koşullar altında gerçekleşir:

- Ürün farklılaştırmasına yönelik bir potansiyel var olduğunda ve piyasaya girişler dar bir üretim hattında önemli engellerle karşı karşıyaysa, bir endüstri içinde endüstri-içi ticaret yoğun olur. Üretimde yakın ikameye sahip ürünleri arz eden işletmelerin bir araya gelmesi endüstriyi oluşturur. Ancak bu şekilde belirli ürünün üretiminde kümeleşen işletmelerin bir araya gelmesinde, tüketim dikkate alınmaz. Dar bir üretim hattında ölçek ekonomilerinin varlığında, bir ülkenin belirli ürün gruplarında uzmanlaşması, ülke içindeki talebin daha önemli olmasından kaynaklanabilir. Tüketimde birbirine yakın ikame nedeniyle, patent ve marka gibi ek piyasa giriş engelleri, ülke içindeki işletmeleri ithal malları benzer malları üretmekten alıkoyar.
- Endüstrideki endüstri-içi ticaretin yoğunlaşmasını sağlayan etkenlerden bir diğeri de işlem maliyetlerinin düşük olmasıdır. İşlem maliyetleri önemli ölçüde ürün farklılaştırma düzeyinin derecesini belirlenmesini sağlar. Bununla birlikte farklılaştırılan bu ürünlerin ne kadarının piyasada tüketileceğini ve ne kadar daha fazla ticaret akışına yol açacağını belirlemede etkili olur.
- Endüstrinin tanımı geniş tutulup, içinde birçok ürüne yer verildiğinde endüstri-içi ticaretin gerçekleşme olasılığı artar.

4.4. Uzmanlaşma Hipotezi

İçsel ölçek ekonomileri, tek bir endüstride büyük ölçekte yapılan üretimle ilişkili olarak işletme içindeki etkinlikle meydana gelir. Dışsal ölçek ekonomileri ise tek bir bölgede büyük miktarda üretim yapılmasında kaynaklanır. Yerel ekonomiler endüstri içindeki ekonomik ilişkilerden oluşurken, endüstriler-arası ilişkiler ise şehir ekonomilerinin ortaya çıkmasına neden olur. Dışsal ölçek ekonomileri toplulaşma ekonomisi ile aynı anlama sahiptir. Toplulaşma ekonomisi, aynı mal ya da hizmeti üreten üreticilere yakın olmanın ve çeşitliliğin ya da geniş bir kapsamda mal ve hizmet üreten diğer üreticiler ile yakın ilişki içinde olmanın faydalarını kapsamaktadır. Bunların yanı sıra yerel ekonomiler aynı yerde aynı endüstride faaliyette bulunan çok sayıda işletmenin varlığında ortaya çıkar. Şehirleşme ekonomileriyle ise aynı bölgede birbirinden farklı çok

sayıda endüstrinin bu bölgede üretim yapması ile karşılaşılır. Hizmetler sektöründe faaliyette bulunan işletmelerden imalat sanayisinde faaliyette bulunan işletmelere kadar hepsini kapsar. İçsel ölçek ekonomilerinden farklı olarak sektörel çeşitliliği ifade eden dışsal ölçek ekonomileri yeni düşünceler ve inovasyon faaliyetlerini de beraberinde getirir (Gill ve Goh, 2010: 240). Bunun sonucunda ülkeler belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak, bu ürünün ticaretini yapmaya başlar. Her bir ülkenin farklı ürün grubunun üretiminde uzmanlaşması ve ülkeler arasındaki ticaretin buna dayalı olarak serbestleşmesi, beraberinde endüstriler-arası ticareti getirir.

Krugman (1981b) dengesiz kalkınma modeli ile ilgilendiği çalışmasında, iki bölgeye ayırdığı dünya ekonomisinde, bölgelerdeki endüstriyel sektörlerin sermaye birikimi ile büyüdüğünü ortaya koymuştur. Dışsal ekonomilerin var olduğu endüstriyel sektörde, başlangıç zamanında küçük bir avantaja sahip olan bölgenin imalat sektörünün yapmış olduğu ihracat ile kendisinden geride kalan sektörü dışlamasıyla, bu bölgenin sermaye birikiminde artış meydana gelir. Böylece gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkeler ile yaptıkları ticaret nedeniyle kendi endüstrilerinin gelişimine engel olurlar⁴.

Coğrafi yoğunlaşmanın belirli bölgeye doğru yönelmesi sırasında iki üretim faktörü söz konusudur. Bunlardan birincisi hareket etmeyen tarım sektöründe çalışanlar, diğeri ise hareket serbestliğine sahip olan imalat sanayisinde çalışanlardır. İmalat sanayi işletme düzeyinde ölçeğe göre artan getiri ve ulaşım maliyetleri aracılığıyla temsil edilen monopolcü rekabet gücüne sahip sektördür. Faktör hareketliliği, ölçeğe göre artan getiri ve ulaşım maliyetlerinin karşılıklı etkileşimi, belirli bir bölgede toplanmayı teşvik eden etkenlerdir. İşletmeler pazara girişin kolay olduğu bölgelerde yatırımlarını yoğunlaştırır. Buna karşılık bu bölgenin pazarına kolay girişin temel belirleyicisi, diğer işletmelerin nerede yoğunlaştıklarına bağlıdır. Diğer taraftan belirli bir merkezde yoğunlaşmanın şartlarını, coğrafi olarak çeşitli çevrelere dağılmış olan tarım sektörü belirler (Krugman, 1994: 413).

Yatırımların belirli merkezlerde toplanması, gerçekte ölçeğe göre artan getirinin ekonomik yaklaşımlarda hızla yayılan ve bu ölçeğe göre artan getirinin reel ekonomilerin coğrafi yapılarının belirlenmesinde kesin bir etkiye sahip olur. Ölçeğe göre artan

⁴ Krugman (1981b)'de geliştirilen modelde teknoloji ve tüketici davranışlarının her iki bölgede de özdeş olduğu varsayılmıştır. Her iki bölgede eşit işgücüne sahiptir. Bununla birlikte biri mamul mal üretiminde uzmanlaşmışken, diğeri tarım ürünü üretiminde uzmanlaşmıştır. Her iki bölgenin uzmanlaştıkları ürünlerin karşılıklı ticaretinde ulaşım maliyetlerinin olmadığı varsayılmıştır.

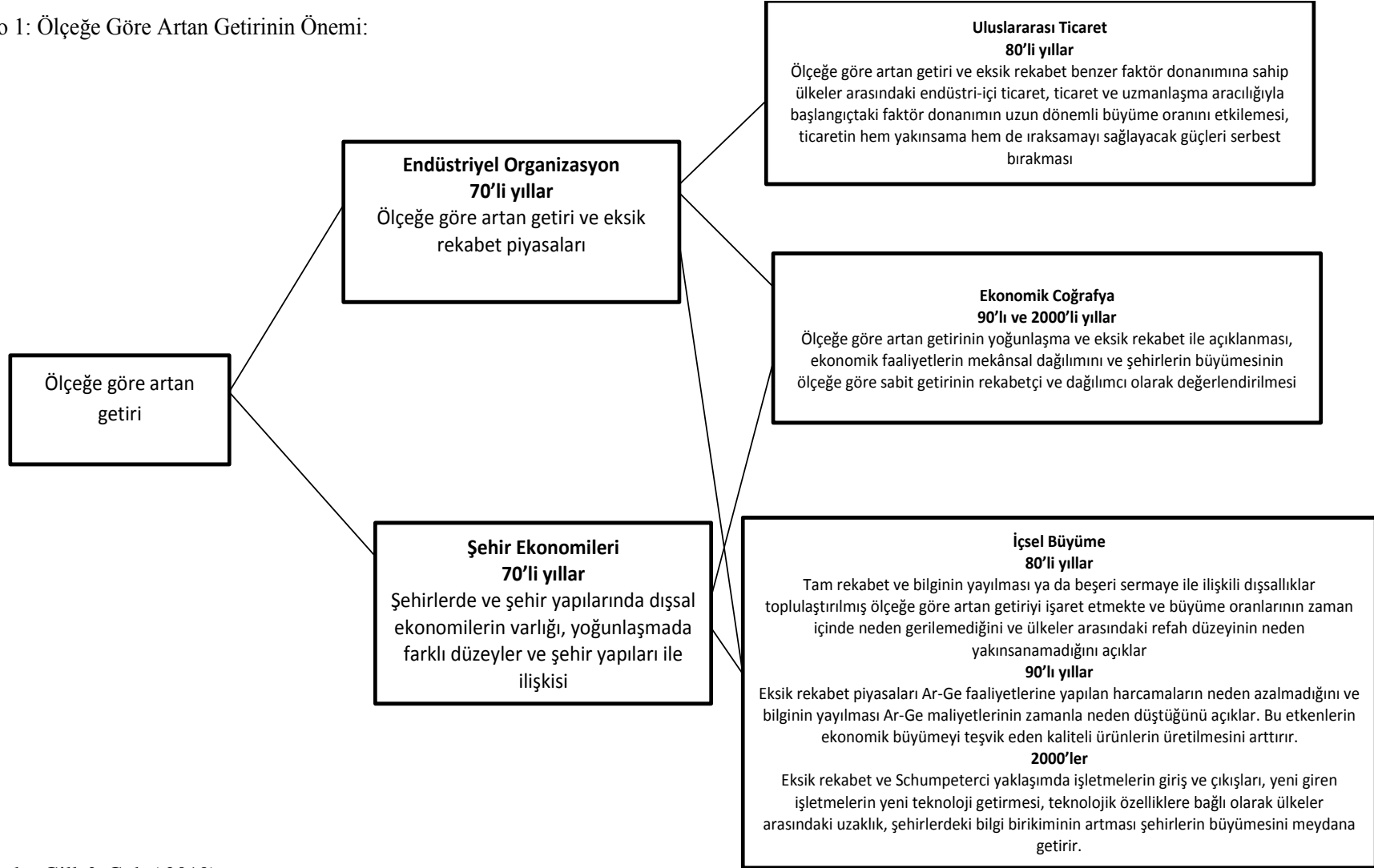
getiri, birçok durumda ekonomik coğrafi yapıyı etkiler ve başlangıç döneminde belirli endüstrilerin yerleşimi, çok açık bir şekilde geçici avantajlara bağlı kalındığını gösterir. Bir sonraki düzey olan ara dönemde, şehirlerin/bölgelerin varlığı kendi başlarına artan getirinin bir etkeni olur. Ölçeğe getirinin en yüksek olduğu evrede ise bütün bölgelerin istikrarsız gelişimi, temellerinde artan getiriye sahip olan kümülatif süreç ile yönlendirilir (Krugman, 1991a: 10.). Ekonomik bütünleşme süreci kendiliğinden ölçek ekonomilerine, dışsallıklara ve yatırımların bir yerde toplanmasına bağlı olarak ekonomik yapıları birbirinden uzaklaştıran, asimetrik gelişmeler ve büyüme oranındaki farklılıkları derinleştiren artan uzmanlaşmaya yol açabilir. Ölçeğe göre artan getiri varsayımı altında bir endüstri içinde yer alan işletmeler, belirli ürünlerin üretildiği piyasaların genişlemesi sonucu belirli bir bölgede yoğunlaşmaya başlar.

İktisadi faaliyetlerde yoğunlaşmanın olduğu bölgelerin dikkate alınmasının üç nedeni vardır (Krugman, 1991b: 8-9):

- Ülkeler içinde ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgeler, incelenmesi gereken kendi başına önemli bir konudur. ABD gibi geniş bir coğrafi alana yayılmış ülkelerde bölgeler arasında yatırımın tahsisi uluslararası ticaret kadar öneme sahiptir.
- Uluslararası ekonomi ve bölgesel iktisat arasındaki farkın kapanması. Sermaye ve emeğin serbest hareket edebildiği Avrupa Birliği göz önüne alınırsa, birlik içindeki ticareti klasik dış ticaret paradigması çerçevesinde, ülkeler arasında yapılan bir işlem olarak görme yaklaşımı önemini kaybetmektedir.
- 80’li yıllarda yeni ticaret, büyüme ve konjonktürel dalgalanma teorilerinde oluşan gelişmeler, bu dönemden önce geçerli olan ekonomiye bakış açılarında değişime yol açmıştır.

Tablo 1’de ifade edildiği gibi Dixit ve Stiglitz’e göre (1977) eksik rekabet piyasasında birçok işletme ve işçinin Sanayi Devrimi’nden bu yana yerleşime yönelik tercihlerde bulunmaya başladıklarını göstermiştir. 1980’li yılların sonunda ölçek ekonomileri uluslararası ticareti açıklamaya yönelik çalışmalarda değerlendirilmiştir. Bunu karşılık 1990’ların başında büyüme teorileri ile işletmeler arasındaki eksik rekabetin, işletme faaliyetlerinin yoğunlaşması üzerindeki etkisi birlikte incelenmeye başlanmıştır. 1990’ların ortalarında ise ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımları üzerine odaklanarak, şehirlerin genişlemesi ile birlikte değerlendirilmesi söz konusu olmuştur.

Tablo 1: Ölçeğe Göre Artan Getirinin Önemi:

Kaynak : Gill & Goh (2010)

4.4.1. Endüstriler-arası ticaret kavramı

Ülkelerin birbirinden farklı mal gruplarında uzmanlaşarak birbirleriyle ticaret yapmasını ifade eden endüstriler-arası ticaret kavramı, uzmanlaşma hipotezinin temelini oluşturur. Endüstriler-arası ticaretin temelleri ise faktör yoğunluklarındaki farklılıkları temel alan Heckscher-Ohlin teorisince temellendirilen ülkeler arasındaki ticaret yapısına dayanır (Markusen vd., 1995: 108; Seyidoğlu, 2002: 170).

Diğer taraftan endüstri-içi ticaret içsel ölçek ekonomilerinin hâkim olduğu bir ticaret türüyken, dışsal ölçek ekonomileri endüstriler-arası ticaretin özelliklerini sergiler (Krugman ve Obstfeld, 2006: 139). Dışsal ölçek ekonomileri tek bir işletme yerine ölçek ekonomilerinin bütün bir endüstriye uygulanması anlamına gelir ve bir endüstrinin belirli bir coğrafyada yoğunlaşmasını teşvik eder. İlk olarak Marshall tarafından ortaya atılan toplulaşma yaklaşımında, işletmelerin bir bölgede yoğunlaşmasında üç etkenin etkili olduğu ileri sürülür: Yoğunlaşmış bölge içinde yer almanın üreticilerin uzmanlaşmasını hızlandırması, endüstrilerin bir bölgede yoğunlaşmasının emek piyasasında toplulaştırma meydana getirmesi ve bilginin yayılmasının coğrafi alan içinde hızlı olması (Krugman ve Obstfeld, 2006: 136).

Bu yönleriyle ele alındığında endüstri-içi ticaret ülkeler arasındaki ticaretin “*biz-biz*” anlayışı etrafında şekillenmesini sağlarken, endüstriler-arası ticaretin “*biz-onlar*” arasındaki yapısına vurgu yapar. “Biz-onlar” yaklaşımı, ülkelerin sahip olduğu faktör yoğunluğu veya karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak uzmanlaşmasını ve bu ürünlerin ülkeler arasındaki ticaretini teşvik eder. Endüstri-içi ticareti destekleyen “*biz-biz*” yaklaşımı ise ülkelerin benzer ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasını ve bu ürünlerin ticaretinin yapılmasını anlayışını yansıtır. İki yaklaşım arasındaki fark, kendisini ekonomi politikalarının uygulanmasındaki ve tercihlerdeki benzerlik/farklılıkta gösterir (Berg, 2004: 69).

4.4.2. Endüstriler-arası ticaretin özellikleri

1980’lerde ortaya çıkan yeni ekonomik coğrafya (new economic geography-NEG) teorisi entegrasyon sürecinde oluşan riskler ve fırsatlara yeni bir bakış açısı getirmektedir. Yeni ekonomik coğrafyacılar faktör hareketliliği üzerinde ve bölgelerin sahip oldukları doğal kaynaklar üzerinde durmaktadırlar. Üretim faktörleri ülkeler arasında hareket ederken, gidecekleri ülkeyi seçerken merkezci (centripetal) ve merkezkaç

(centrifugal) güçlerin ortaya çıkmasına göre ve servetin toplandığı yere göre hareket ederler.

Uzmanlaşmaya dayalı endüstriler-arası ticaretin ortaya çıkmasında birbirinden farklı özelliklere sahip güçler etkili olur. Merkezci güçler, teknolojiye ölçüye göre artan getiri, sanayinin yerleştiği yerler, şehirleşen ekonomiler yanında yurt içi piyasa ve fiyat endeksinin etkilediği faktör gelirlerini artıran güçlerdir. Merkezkaç güçler ise; faktör gelirleri üzerinde baskı oluşturan sabit faktörlerin kıt olması, maliyet artışı ve rekabet etkilerinden meydana gelmektedir (Krieger-Boden, 2002: 5-6). Ülkeler arasında ticaret olmasa dahi, emek hareketliliği serbest olursa, yukarıda sayılan refah kazançları yine ortaya çıkabilir. Emek tam olarak ülkeler arasında hareket edebilirse, göç neticesinde daha fazla nüfusa sahip olan ülke hem daha yüksek reel ücret hem de daha fazla mal çeşidine sahip olur. Böylece ülkeler arasında herhangi bir mal ticareti olmasa da göç edilen ülkenin refah düzeyinde artış oluşur. Bununla birlikte faktör hareketliliği, ticareti ikame eden bir etken haline gelir (Krugman, 1979: 478).

Coğrafi yoğunlaşmada etkili olan temel etkenler merkezci ve merkezkaç güçlerin birbiriyle olan çatışması etrafında belirlenir (Krugman , 1998: 8; Krugman, 1999: 143). Merkezci güçler, klasik Marshallyen görüşün dışsal ekonomi olarak tanımladığı unsurlardan meydana gelir. Geniş bir bölgesel pazar, hem ölçek ekonomilerinden faydalanılmasına yönelik olarak üretimin tercih ettiği bölgeleri işaret eden gerisel bağlar (backward linkages) hem de toptan ve perakende satış işlemleriyle uğraşan ekonomik aktörlerin maliyetlerini aşağıya çeken ara malları için bölgesel bir pazar oluşumunu destekleyen önsel bağlar (forward linkages) oluşturur. Diğer taraftan bu merkezci bölgedeki endüstriyel yoğunlaşma özellikle geniş, nitelikli bir bölgesel işgücü piyasası yaratacağından, işverenler istihdam edeceklerini işgücünü bulmakta zorluk çekmezler. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi olarak yoğunlaşması ile sağlanan bilgi akışı, bu bölgede tam dışsallıkların oluşmasına imkân verir.

Merkezkaç güçler ise oluşabilecek dağılımın negatif etkilerini temsil eder. Özellikle toprak ve doğal kaynak gibi üretim faktörlerinin hareketsiz olması ve bireylerin uluslararası hareketliliğinin önünde engellerin bulunması, üretimin belirli bir coğrafyada yoğunlaşmasını engelleyen bir etkidir. Merkezkaç güçler hem arz hem de talep yönünü etkilemek suretiyle yatırımların tek bir bölgede yoğunlaşmasının önünde engel oluş-

turur. Üretim emeğin yoğun olduğu bölgelerde yoğunlaşmasını engelleyerek arz yönünü etkiler. Üretim faktörlerinin dağılarak bir piyasa oluşturmasını ve tüketicilere yakın olmasını engelleyerek talep yönünden coğrafi uzmanlaşmanın önünde engel oluşturur. Belirli bölgelerde endüstriyel yoğunlaşma çabaları başladığında, yatırımların tesis edilebilmesi için üretim faktörlerinden toprağa olan talep artar. Toprağa olan talep rant artışını da beraberinde getirir. Rant artışı ise bölgedeki yatırım yoğunlaşmasının önüne geçerek dışsal ölçek ekonomilerinin oluşumunu engeller. Dolayısıyla bu bölgede yoğunlaşma yerine adeta bir kalabalıklaşma söz konusu olur (Krugman, 1999: 144).

Merkez-çevre ilişkisi bağlamında dünya ekonomisindeki farklılaşmada, yüksek ücretli endüstriler merkezi oluştururken, düşük ücretli bölgeler sanayileşememiş çevreyi meydana getirir. Bu dönemden sonra endüstrinin yayılması ve ücretlerin yakınsaması süreci, ticaret maliyetlerinin azalması ile beraber ortaya çıkar (Krugman, 1999: 150). Merkez-çevre ilişkisi etrafında imalat sanayinin, kendisine çevre olarak tarımsal ürün sunan bölgelerde yoğunlaşmamasının en önemli nedeni, çevre dışındaki bölgelerde ortaya çıkan parasal dışsal ekonomilerdir. Bu etkenin merkez-çevre ilişkilerinin belirlenmesindeki en önemli etkisi, arz ve talep koşulları arasındaki ilişki ile ortaya çıkar. Diğer taraftan parasal dışsallıkların etkisi özellikle eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiri şartlarında belirginleşir. Bir işletmenin faaliyetlerinin, fiyatları marjinal maliyetinin üstünde yer alan diğer bir işletmenin ürününe olan talebi etkilemesi, işletmenin araştırma ve geliştirme faaliyetleri piyasa hakkındaki genel bilgi düzeyi içinde yer alırsa, reel dışsallık olarak etkili olur (Krugman, 1991b: 485).

Üretim faaliyetlerinin bir bölgede yoğunlaşmasında etkili olan bir başka etken ise bu bölgenin sahip olduğu tarihsel bağımlılık (path dependence) özellikleridir (Krugman, 1991c). Bununla birlikte tarihsel özellikler gibi Marshallyen denge içinde tüketici zevkleri, teknoloji ve faktör donanımı da başlangıç koşulları olarak üretim yapısı üzerinde etkili olur. Tarihsel özelliklerin yanında, üretim kaynaklarının yeni yatırım alanları/bölgelerine doğru yönelişinde, bugünkü kazançlar ile gelecekteki beklentiler de belirleyici olur. Kaynaklar cari dönem içinde aşamalı olarak hareket eder. Bu hareketin aşamalı olmasının nedeni bir bölgeden diğerine olan hareketin maliyetli olmasıdır. Bundan dolayı hareket maliyetinin yüksek olması, yatırımcıları sadece bugünü değil geleceğe yönelik beklentileri de dikkate almaya zorlar.

İki sektörün yer aldığı bir ekonomide, işgücünün yoğun olarak toplandığı endüstride uzmanlaşma sağlanmış olur. Başlangıç koşulu olarak tarihsel yapının önemini gösterirken, işgücünün sektörler arasındaki yavaş hareketliliğine bir açıklama getiremez. Bunun önüne geçebilmek için iki sektör arasında işgücünün karar verebilmesinde, gelecekteki ücretlerle ilgili beklentiler devreye girer. Böylece tarihsel bağ ile geleceğe dair beklentiler, düzenleme maliyetleri ile birlikte bir bölgede yatırım yapılmasının temel belirleyici unsuru olur (Krugman, 1991d). Dolayısıyla ölçeğe göre artan getiri, çoklu denge ve tarihsel etkenler coğrafi yapıların karmaşıklaşmasını arttıran unsurlardır (Krugman, 1994: 415).

Tarihsel özelliklerin merkez-çevre ilişkisi etrafında etkili olmasını sağlayan etkenler ise birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olan ölçeğe göre artan getiri, ulaşım maliyetleri ve taleptir. Ölçek ekonomilerinin belirli düzeyde etkin olduğu durumda, her bir üretici yerel bir pazardan ulusal bir pazara ürettiği malını satmak ister. Ulaşım maliyetlerini azaltmak için yerel talebin yoğun olduğu bölgeye yerleşir. Buna karşılık yerel talebin gelecekte artma ihtimali yüksek olan bölgelere de yatırım yapmayı tercih edebilir. Dolayısıyla bir imalat kuşağı kurulduktan sonra bu bölgede kalma eğilimini güçlendiren bir döngü söz konusu olur. Bir ülkede Doğu ve Batı bölgesi olmak üzere üretimin yapıldığı iki bölge olduğunu ve iki çeşit mal üretildiğini varsayalım. Tarımsal ürünler yerleşim yerine ait üretim faktöründe (toprak) üretilmekte ve bunun sonucunda tarımsal nüfus iki bölge arasında dışsal olarak başlangıçta yarı yarıya bölünmüştür. İmalat sanayi ürünleri ise her iki bölgede ya da sadece birinde üretilebilmektedir. Üretim sadece bir bölgede yapılırsa ulaşımdan kaynaklanan maliyetler diğer piyasaya yönlendirilir. Buna karşılık mal her iki bölgede de üretilecek olursa, bu seferde ek sabit maliyetler ortaya çıkar. Her bir bölgede imalat sanayinde istihdam edilecek işgücü, o bölgedeki imalat sanayinde üretilen mallar ile orantılıdır. Son olarak her bir bölgedeki her bir mala olan talep, katı bir şekilde o bölgenin nüfusu ile orantılıdır (Krugman 1991a: 51-52; 1991c: 80-81; 1994: 413).

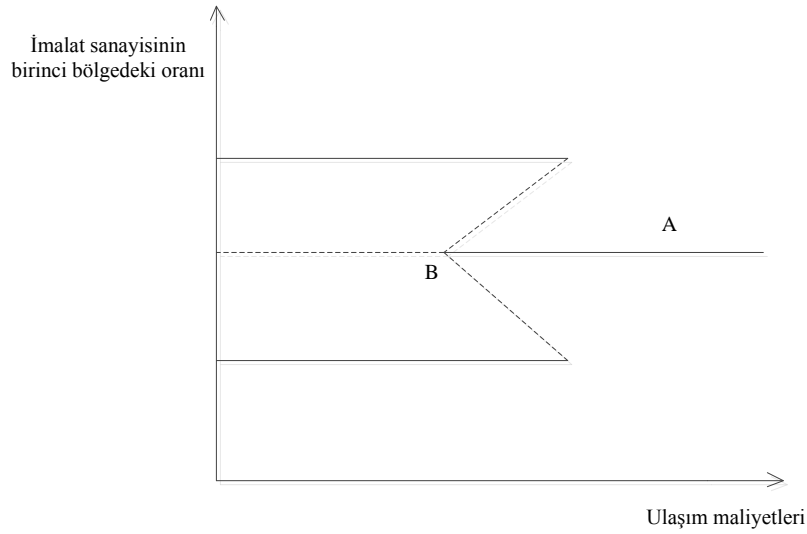
Ekonominin küreselleşmesi göz önüne alındığında bölge içinde yer alacak ülkelerin arasındaki coğrafi uzaklıkta dikkate değer bir öneme sahiptir. Örneğin İstanbul, bir ekonomik merkez olarak, Euro bölgesi içinde yer alan Atina'ya Ağrı'dan daha yakındır. Dolayısıyla her iki şehir, birbirinden farklı sınırlar içindeki ülkelerde yer alsalar da birbirlerindeki gelişmelerden etkilenmeleri çok hızlı bir şekilde olmaktadır. Krugman

(1979, 1980, 1991) tarafından belirtildiği gibi belirli bir bölgede yapılan ekonomik faaliyetler üzerinde düşünölmeye başlandığında, ekonomi teorisindeki ölçeğe göre sabit getiri, tam rekabet yaklaşımı düşöncelerinin yerine ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet şartlarını göz önünde bulundurulmalıdır. İktisadi faaliyetlerin coğrafi konumlanmasında en önemli kısım, bu faaliyetlerin yoğunlaşma düzeyinin belirlenmesidir. Amerika Birleşik Devletleri göz önüne alındığında, nüfusun büyük çoğunluğunun yerleştiği verimli bölgeler deniz kıyısından ve Büyük Göller civarından uzaktadır. Bu hat etrafında nüfus yoğunluğu zamanla artmıştır. Bununla birlikte bu yerleşim bölgeleri yüksek düzeyde uzmanlaştığı için birçok endüstri üretimde bu bölgelerde uzmanlaşmışlardır.

Coğrafi yoğunlaşmada etkili olan merkezci güçlerden ulaşım maliyetlerinin etkileri şekil 1 yardımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. İki bölge arasındaki reel ücret farklılıkları, her ikisi arasında imalat sanayinin kaynak dağılımına bağlı olarak ortaya çıkar. Yatay eksen birinci bölgede imalat sanayinde çalışan işgücünün oranını gösterirken, dikey eksen birinci ve ikinci bölgedeki reel ücretler arasındaki farkı gösterir. Grafikte yer alan her bir eğri, farklı ulaşım maliyetleri düzeyine göre hesaplanmıştır. Ulaşım maliyetleri yüksek olduğunda, bölgelerarasında görece olarak ticaret az olur. Bundan dolayı işgücünün kazanacağı ücret, temel olarak rekabet düzeyine bağlıdır. Bununla birlikte bu bölgedeki ücretler, aynı bölgede emek arzının artması neticesinde azalma eğilimine girer. Ulaşım maliyetleri düşük olduğunda ise her iki bölgede satışa sunulacak mal miktarı artar. Piyasaya girişin engellenmediği durumda, nüfusun yoğun olduğu bölgede faaliyette bulunursa, işgücüne daha yüksek ücret ödeyebilir. Bu bölgedeki işgücü tüketim mallarına daha kolay ulaşacağından, ücretlerin satın alma gücü yüksek olur. Bundan dolayı reel ücretler bölgedeki nüfusa oranla yükselir. Ulaşım maliyetleri orta düzeyde olduğunda her iki güç birbirine dengelenmiş olur. Grafikten görüleceği üzere bölgeler arasında dengesizlik söz konusu olduğunda merkezkaç güçler etkili olurken, birbirine yakın düzeyde olduklarında merkezci güçler daha etkindir (Krugman, 1999: 148).

Aşağıdaki şekilde görüldüğü üzere, bölgeler arasında oluşacak denge ulaşım maliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkar. Burada yapılan varsayım, işgücünün yüksek ücret teklif eden bölgeye doğru aşamalı olarak hareket edeceğidir. Bunun yanı sıra oluşacak denge düzeyi birinci bölgede imalat sanayindeki işgücünün oranı olarak hesaplanan ulaşım maliyetlerine bağlıdır. Düz çizgiler istikrarlı, kesikli çizgiler ise dengesizliği göstermektedir. Başlangıç düzeyinde ulaşım maliyetlerinin yüksek ve bölgeler arasın-

daki imalat sanayinin dengeli bir şekilde dağıldığını varsayalım. Bu başlangıç durumunun denge noktası A noktasında temsil edilir. Bu noktada ulaşım maliyetleri yüksektir ve imalat sanayi her iki bölgede dengeli olarak dağılmıştır. Ekonomi B noktasına ulaştığında, bir bölgede imalat sanayi yatırımlarının yoğunlaşması, bu bölgede daha fazla imalat sanayinin yapılmasına yol açar. Bunun sonucunda bu bölgede birikimli bir yatırım süreci başlamış olur. Böylece ekonomi kendiliğinden merkez-çevre yaklaşımı çerçevesinde kendini organize eder (Krugman, 1999, s. 149; Krugman, 1998, s. 12).

Şekil 1: Ulaşım Maliyetleri

Kaynak: Krugman (1999)

Sermaye hareketleri ve ticaret kümülatif sürecin düştüğü bölgelerden ziyade bu sürecin geliştiği ve arttığı bölgelerde yoğunlaşır. Her iki sürecinin birbirine etkileri negatif yönde olacaktır. Eğer ikinci sürecin olumlu sonuçları varsa ilk sürecin etkileri olumsuz olacaktır. Büyümenin merkezlerinde artan talep yatırımları teşvik edecektir. Bu yatırımlarda gelir ve talebi artıracak ve ikinci bir yatırım devri başlayacak ve bu şekilde devam edecektir. Tasarruflar daha yüksek bir gelirin sonucu olarak artacaktır; fakat sermaye arzı sürekli artan bir taleple karşılaşacağından yatırımları gecikmeli olarak takip edecektir. Ekonomik gelişmenin yavaş olduğu diğer bölgelerde ise, tasarruf oranı gelirler kadar düşük olduğu için yatırım yapmak için ihtiyaç duyulan sermaye talebi de düşük olacaktır (Myrdal, 1957: 27-28). Bütün bu süreçler coğrafi yoğunlaşmaya bağlı olarak şehirlerin ekonomik yapı içindeki yerinin artmasına neden olur.

Şehirlerin ekonomik yapılanma içinde hâkim olmaya başlaması ile devlet benzeri yapılarda/organizasyonlarda o zamana kadar gelenekselleşen yapıların ortadan kalkmasına neden olur. Aynı şekilde zor yoğun ve sermaye yoğun yapılanma şekilleri de devletlerin yapılanmasında etkili olur. Şehirlerin sayıca az olduğu, tarımsal üretimini yoğun olduğu, bundan dolayı da zor kullanmanın önemli olduğu zor yoğun devlet yapılanmaları ile şehirlerin miktar olarak arttığı ve geliştiği, ticaretin toplum içinde egemen olduğu sermaye yoğun devlet yapılanmaları arasında farklılıklar bulunur (Tilly, 2001: 39-40).

Bu iki devlet yapılanması arasındaki farklılığı meydana çıkaran toplumsal yapıda oluşan değişimlerdir. Üretim, tüketim, alış-veriş ve piyasa ilişkilerinin öne çıktığı sermaye yoğun yapılanmalar, beraberinde bu yapıyı destekleyecek sosyo-ekonomik yapılanma biçimlerini getirir. Tilly (2001) tarafından belirtildiği gibi sermayenin yoğunlaştığı bölgelerdeki nüfus yapısının değişimi, sadece yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiyi değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda değişen denetim teknikleri mali stratejileri de değiştirir. Bunu takip eden süreçte hizmet talebi ve taleple bağlantılı olarak siyasette de yapısal değişimler oluşur.

Modernist dönemde ortaya çıkan ulus-devlet yapılanmaları, kendinden önceki devlet yapılanmaları gibi kurumsallaşma ve el koyma hakkını elinde tutmuştur. Bununla birlikte, modernist devlet yapılanmasından en önemli farkı, kendi sınırları içindeki vatandaşlarıyla savunma, yargı, üretim ve dağıtım alanlarında yatırım yapabilmek için zor araçlarını terk etme pazarlığını oturtmasıdır. Bunun yanı sıra modernist devlet yapılanmaları, doğrudan örgütlenmenin dolaylı örgütlenmenin yerine geçtiği yapılanmadır. Dolaylı örgütlenme modelleri çok büyük bir idari örgüt oluşturmadan, finanse etmeden ve beslemeden hükümet etme olanağı sağlar. Bu sistemdeki en önemli sorun sadakatsizlik, ilgisizlik, yozlaşma ve isyan gibi ciddi risklerin ortaya çıkma ihtimalinin yüksek olmasıdır. Bunun karşıtı olan doğrudan yönetim modeli ise bünyesine barındırdığı müdahale ve pazarlık araçlarıyla hükümet bütçeleri üstündeki yükün artmasına, kadroların ve örgüt şemalarının şişmesine neden olur. Dış ticarete yönelen sermayenin güçlendiği devletler, bu gurubun dış ilişkilerini denetleyemediği ve üzerinde baskı hissettiğinde sermayesini kolayca dışarıya çıkaracak ekonomik aktörlerle karşı karşıya gelmeye başlar. Dolayısıyla zor ve sermaye kullanımı coğrafyası arasında oluşan bu çatışma, toplumsal ilişkilerde de o zamana kadar olan türlerin değişimine neden olur. Bununla bir-

likte ülkede ticaret ve sanayinin gelişmesiyle sermaye yoğun hale gelen devletler, vatandaşlarının üzerinde doğrudan denetim uygulama imkânını kaybetmeye başlıyordu. Bunun temel nedeni ise yatırım faaliyetinde bulunan özel ekonomik aktörlerin, ticaretin ve şehir yönetimlerinin örgütlenmeye başlamasıdır (Tilly, 2001: 42-48).

Sombart'ta (1998) büyük şehirleri, birer tüketici mekânları olarak görmektedir. Nitekim bu şehirlerin büyük olmasının temel unsuru, çok sayıda tüketiciyi bünyesinde barındırmasıdır. Dolayısıyla şehir merkezlerinin büyümesine etki eden şey, bu merkezlerde tüketimin yoğunlaşmış olmasıdır (Sombart, 1998: 39). Diğer taraftan toplumsal hayattan bağımsız yaşamaya başlayan birey, kendi hazzının ölçütü olarak yaşadığı süre içinde elde ettiklerini kabul etmeye başlar. Böylece tek başına kalan bir birey olarak, kendi hayat algısı etrafında, kendisine haz verecek değişimleri takip etmeye başlar (Sombart, 1998: 133). Bunun yanı sıra toplumsal artığın toplandığı ve dağıtıldığı merkezler haline gelen mekânlar olarak şehirler, farklılaşma ve uzmanlaşma ile üretime doğrudan katılmayan grupları ortaya çıkarır (Ercan, 2009: 64).

Kırsal hayattan şehir hayatına yöneliş, tarımdan imalata ve hizmetler sektörüne bir yönelişi ifade eder. Özellikle hizmetler sektörünün gelişmesindeki en önemli neden kaynakların işlemlere ayrılmasıdır. İşlem maliyetleri mübadele işlemlerindeki maliyetleri içerir. İşbölümü ve uzmanlaşmanın artması mübadeleyi arttıracığından, her biri bu mübadele işlemine kaynakların aktarılmasını gerektirir. Bankacılık, sigortacılık, toptancılık ve perakendecilik ve kamu kesiminin bazı faaliyetleri işlem maliyetine dayalı sektörleri oluşturur. Bu şekilde kişisel olan kişisel olmayana doğru yöneliş her zaman toplam işlem maliyetini arttırırken, işlem giderlerini karşılamaya yönelik kaynakların arttırılmasını ve modern ekonomilerdeki çarpıcı büyümenin tetikleyicisi olan üretim maliyetlerinde özellikle emek verimliliğinin arttırılması ile elde edilen önemli bir azalışın sonucudur. Ülkelerin birbirine karşılıklı bağımlılığını arttıran önemli bir diğer faktör de dış ticarettir. Her ne kadar yurt içi ekonomik büyüme bir ülkenin ekonomik gelişiminde önemli bir özellik olsa da, karşılıklı bağımlılığın en önemli göstergesi ülkenin ihracatının çıktıdaki oranıdır. Toplumsal yapı içinde insanların birbirine olan karşılıklı bağımlılığındaki bu artışlar şehirleşme oranı tarafından temsil edilir (North, 2005: 91-92).

Gill ve Goh (2010) coğrafi yoğunlaşmanın oluşmasında en önemli etkenin ölçek ekonomileri olduğunu belirtmişlerdir. Bu coğrafya içinde faaliyette bulunan işletmeler

içsel ya da dışsal ölçek ekonomilerinden fayda sağlayabilirler. İşletmeler geniş bir ölçekte üretim yaparak içsel ekonominin sağladığı maliyet avantajlarından faydalanabilirler. Adam Smith tarafından bir iğne fabrikası örneğinde gösterildiği gibi geniş bir ölçekte üretim yapılmasıyla işbölümü sonucunda verimliliği de içeren maliyet avantajları ortaya çıkar. Ölçeğe göre artan getiri işletmelerin bir ya da birkaç bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırmasını beraberinde getirir. Bunun neticesinde piyasada rekabeti bozmaya yönelik durumlarla karşılaşılabilir.

Buna karşılık şehirlerin oluşumunda içsel ölçek ekonomileri tek başına etkili olamaz. İşletmelerin tek bir bölgede ve uzun zaman süresince yerleşmesinde içsel ölçek ekonomilerinin yanı sıra dışsal ölçek ekonomileri de etkili olur. Uzmanlaşmayı ortaya çıkaran dışsal ölçek ekonomileri şehirlerin oluşumunu etkilerken, şehir ekonomilerini de beraberinde getirir. Şehirlerin oluşumu da Krugman'ın (1991, s.10) ifadesiyle adeta ölçeğe göre artan getirinin varlığına işaret eder.

Dışsal ölçek ekonomileri, ölçek ekonomisinin işletme ya da endüstri dışındaki gelişmelerden etkilenmesi sonucu oluşur. İşletmelerin belirli bölgede yoğunlaşmasına neden olan bu etkenler iki biçimde görülebilir. Bunlardan ilki işletmelerin belirli bir bölgede yoğunlaşmasına neden olarak benzer ürünleri üretenlerin bir araya gelmesinden fayda sağlayan bölgesel ekonomilerdir. Ölçek ekonomilerinin beraberinde getirdiği yoğunlaşma neticesinde ortaya çıkabilecek diğer bir yapılanma ise çeşitlilik temelinde işletmelerin yoğunlaşmasından sağlanan faydaları esas alan şehirleşmenin yönlendirdiği ekonomilerdir. Bu iki yapıdan birinin ortaya çıkabilmesinde etkili olan etken ise ulaşım maliyetlerinde meydana gelecek gerilemedir.

Dışsal ölçek ekonomileri, sadece şehrin ya da endüstrinin büyüklüğünden kaynaklı olarak ortaya çıkmaz. Sermaye girdisinin, bilginin ve emeğin paylaşımında diğer işletmelere yakın olma, üretimde gerekli kaynakların, yerleşim yerinin, emeğin ve ara mallarının bir araya getirilmesini hızlandırma ve yeni tekniklerin ve üretim yöntemlerinin öğrenilmesini beraberinde getirdiğinden dışsal ekonomilerin avantajlarından yararlanmak isterler. Bununla birlikte, dışsal ekonomiler ile birlikte şehirler vasıflı emek gücü ve uzmanlaşma isteyen ara mallarını üreten işletmeleri bir araya getirir. Şehirlerin büyümesi piyasada vasıflı emek arzının, iş imkânlarının artmasına ve emek talebinde oluşacak dalgalanmaların azalmasına neden olur (Gill ve Goh, 2010: 241).

Coğrafi yoğunlaşmayı takip eden süreçte, artan şehirleşme ile birlikte ülkeler içinde ve arasında şu sonuçların ortaya çıkması mümkündür (Gill ve Goh, 2010: 237) :

- Birbirinden farklı ürün üreten işletmelerin ağırlık kazandığı bölgelerde faaliyet yapmasını ifade eden yoğunlaşma ekonomisi, ölçek ekonomilerinin etkisinin tam olarak gözlemlenebilmesine yardımcı olur. Ülkelerin ekonomik yapıları geliştikçe ortaya çıkan sektörel dönüşümler, beraberinde bu ülkeler içinde ikili yapı meydana getirir. Tarımdan sanayiye ve hizmetler sektörüne doğru yönelen ülkelerde işletmeler ve emek, sadece kuruldukları ya da yaşadıkları yeri terk etmekle kalmazlar, aynı zamanda ölçek ekonomilerinin görülmediği mekânlardan da ayrılmış olurlar.
- Farklı şekilde yerleşim yerlerinin oluşumunda farklı üretim biçimleri etkili olur. Küçük yerleşim birimleri pazarlama ve dağıtımına yönelik yapıların meydana getirdiği ölçek ekonomilerinden faydalanılmasını kolaylaştırır. Orta büyüklükteki şehirler imalat sanayine yönelik yerleşimin yoğunlaştığı bölgeler olarak değerlendirilebilir. Büyük şehirler ise şehir ekonomilerinin etkisinin tam olarak ortaya çıktığı ve kamu harcamalarının ve eğitimin yoğunlaştığı yerleri meydana getirir.
- Mekânsal dönüşümlere bağlı olarak ortaya çıkabilecek koordinasyon başarısızlıkları nedeniyle politikacılar tarafından şehirler devletin yapı taşı olarak düşünülür. Şehirler ve şehirlere özgü yapılar da işletmeler gibi piyasaları meydana getirir. Diğer taraftan işletmeler nihai ve ara mallarının ve hizmetlerinin tedarikçisi olurken, şehirlerin oluşturduğu mekânsal yapılar da üreticilere ve emek gücünün yoğunlaşma ekonomisi ile tedarikçisi olurlar.

Şehir ekonomileri, düşüncelerin ve teknolojinin mübadelesini hızlandıran ve yenilik ve büyüme sağlayan endüstriyel çeşitliliğe bağlı olarak ortaya çıkar. Öğrenme ve yeni teknolojik faaliyetler gerektiren daha karmaşık faaliyetlerin için çok daha önemli hale gelir. Dolayısıyla şehirleşme ile birlikte insan kaynaklarının ve üretim faaliyetlerinin belirli yerlerde yoğunlaşması, teknik bilgiye ait maliyetlerin azalmasına yol açar. Bunun nedeni ise rekabetin, taklit sürecinin, öğrenmenin, yeniliklerin ve yeni düşüncelerin ticarileşmesinin kolaylaşmasıdır. Diğer taraftan yoğunlaşma yatırımların ve emeğin verimliliğini artırır (Gill ve Goh, 2010: 244).

4.4.3. Endüstriler-arası ticaretin ekonomik avantajları

1980'li yıllarda geliştirilen uzmanlaşmaya önem veren teoriler ölçeğe göre sabit getiri yaklaşımının yerine ölçeğe göre artan getiriyi dikkate almışlardır. Carbaugh (2006: 74) tarafından belirtildiği gibi ticaretin etkisinin ölçeğe göre artan getiriye göre açıklanması, karşılaştırmalı üstünlükler teorisini destekler. Buna göre ölçeğe göre artan getiri etrafında ticarete yönelen ülkeler ölçek ekonomisine sahip endüstriler geliştirebilirler. Bu endüstride üretilen ürünler düşük ortalama maliyetlere sahip olurlar ve bu ürünleri diğer ülkelere satarlar. Diğer ülkelerde kendi uzmanlaştıkları ürünlerde aynı süreci izleyerek, uzmanlaşma ve değişim yoluyla bütün ticaret ortakları ölçek ekonomilerinin avantajlarından faydalanmış olurlar. Bunun yanı sıra sınırlı sayıda ürünün üretiminde uzmanlaşılmasıyla uzun dönemli faydalar elde edilmiş olur. Bununla birlikte ülkeler uzun dönemli üretime yönelerek ortalama maliyetlerini düşürürler. Böylece endüstriler-arası ticaret, ülkelerin ölçeğe göre artan getiriden faydalanarak, düşük maliyetli ürünleri üretmelerine fırsat sağlar. Bunun yanı sıra

Ülkelerin uzmanlaştıkları ürünleri üreterek, dışsal ölçek ekonomileri aracılığıyla dünya piyasalarına girişte avantaj elde ederler. Bir ülke ilk olarak belirlenen ürünün üretiminde uzmanlaşırsa hem üretim miktarını hem de dünyada oluşan piyasa fiyatını belirleme imkânına kavuşur (Krugman ve Obstfeld, 2006: 140).

Diğer taraftan uzmanlaşma sonucunda ortaya çıkan endüstriler-arası ticarete bağlı olarak ortaya çıkan kazançların diğer bir belirleyicisi de faktör verimliliği ve teknolojideki farklılıklardır. Bu farklılıklara bağlı olarak her bir ülke farklı üretim imkânları eğrisine sahip olur. Üretim imkânları eğrisindeki farklılık ülkelerin farklı ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasını da beraberinde getirir.

Bunun yanı sıra tüketici tercihlerindeki farklılıkta ülkelerin uzmanlaşma sonucunda kazanç elde etmesine yardımcı olur. Endüstri-içi ticarete tüketici tercihlerinde her bir ürünün farklı türleri üzerine çeşitlilik söz konusuysa, endüstriler-arası ticarete her mal grubunda farklılık üzerine tercihte bulunabilirler. Ürün gruplarına yönelik farklılık ile endüstriler-arası ticaretten ülkelerin kazançlı çıkmasını sağlayan görece fiyat farklılığıdır. Ülkelerin farklı ürün gruplarının üretiminde uzmanlaşması sonucunda maliyetlerde oluşan gerileme, görece fiyatlardan elde edilen kazancı artırır. Böylece her ülkede ticaretteki değişimden kaynaklanan refah kazancı oluşur (Berg, 2004: 73-74).

Dışsal ölçek ekonomilerinin varlığı ile endüstriler-arası ticarete oluşan artış, işletmelerin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olur. Bu yoğunlaşma sonucunda bir emek piyasasının oluşması ücretlerdeki dalgalanmayı azaltır. Riskten kaçınmak isteyen çalışanlar bu piyasa içinde yer almak isterler. Bunun yanı sıra emeğin belirli bir bölgede toplanması, ortalama ücretlerin bu endüstri içinde aynı olmasını sağlayacağından, işletmelerin karlılığının yüksek olmasını sağlar (Krugman, 1991a: 44-45).

Tek bir bölgede birçok işletmenin yoğunlaşması, hem daha düşük işsizlik hem de düşük işgücü kıtlığı temin ederek endüstrinin istediği nitelikte bir işgücü topluluşmasını sağlar. Coğrafi yoğunlaşmaya yönelen endüstriler ticarete konu olmayan uzmanlaşmış girdilerin üretimini destekler. Yoğunlaşma sonucu bilginin yayılması, yayılmayıp içe kapalı kalmayı tercih eden işletmelere göre yoğunlaşan işletmelerin üretim imkânlarını arttırır (Krugman, 1991b: 484-485). Krugman (2009: 561) tarafından ifade edildiği gibi yoğunlaşılın bölgeden diğer piyasalara ihracat yapılmaya başlanır.

Uzmanlaşma ve ticaret ülkelerin çıktı ve gelir düzeylerinde artış meydana getirir. Endüstriler-arası ticarete dayalı ticaret sadece ülkelerin gelir düzeylerinde değil, aynı zamanda ülkelerin gelir dağılımında da değişikliklere yol açar. Özellikle düşük maliyetli faktörler tarafından üretilen ürünlerin ihraç edilmesi, bu faktörlere olan talebin iç piyasada artmasına neden olur. Üretimde yoğun olan faktöre olan talep artışı, beraberinde bu faktörün gelirinde de artış meydana getirir. Buna karşılık özellikle ithal ikamesine dayalı sektörde oluşan talep daralması, bu sektörde kullanılan faktörlerin gelirinde gerileme oluşturur (Carbaugh, 2006: 66).

Endüstriler-arası ticaret bu avantajları yanı sıra özellikle faktör gelirlerinde değişmeye neden olmasıyla belirli gruplar için olumsuz etkiler ortaya çıkarabilir. Faktör gelirlerinin etkilenmesinin en belirgin durumu ücretlerde oluşan değişikliklerde görülebilir. Ülkeler arasında ticaretin artması, her bir ülkenin ulusal gelirinde artış meydana getirirken, uzmanlaşılın sektörlerdeki değişim nedeniyle ülke içindeki ücret eşitsizliğini hızlandırabilir. Nitelikli işgücüne sahip olan ülke, görece sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı olarak bu ürünlerin üretiminde uzmanlaşır. Bundan dolayı nitelikli işgücünün ürettiği ürünlerin ihracatına yönelirken, niteliksiz işgücü tarafından üretilen ürünlerin ithalatına yönelir. Talepte oluşan gerilemeye bağlı olarak arzı artan niteliksiz işgücünün ücretleri düşer. İhracatta oluşan artış ile birlikte nitelikli işgücünün ücretle-

rinde artış olurken, ücretleri gerileyen diğer grup işgücü ithal edilen ürün grupları ile rekabet edebilmek için gelirlerinde azalmaya gitme baskısı ile karşı karşıya kalabilir. Uzmanlaşma sonucunda ülkede gelir dağılımında adaletsizlik ortaya çıkar.

Carbaugh (2006, s. 68) tarafından belirtildiği gibi niteliksiz işgücünün ücretlerindeki gerilemenin temel belirleyicileri ticaretin bileşenleri, teknoloji, eğitim, göç ve sendikaların gücünü kaybetmesidir. Ticaretin serbestleşmesi, ulaşım ve iletişim maliyetlerindeki gerileme ile merkezci güçlerin etkin olması da nitelikli işgücüne olan talebin artmasını teşvik eder. Teknolojide oluşan gelişmeler de nitelikli işgücüne olan talebi arttıracığından ülke içinde ücret eşitsizliğinin yüksek düzeylerde oluşmasına neden olur. Bunun yanı sıra niteliksiz işgücünün iş bulmak amacıyla bir bölgeden diğerine hareket etmesi, nitelikli işgücünün arzının daralmasına neden olur. Ücret eşitsizliği ise çok daha yüksek düzeylerde seyrederek. Buna karşılık eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi durumunda, nitelikli ve niteliksiz işgücünün imkânlarla eşit bir şekilde ulaşabilmesiyle her iki grup arasındaki eşitsizlik ortadan kaldırılabilir.

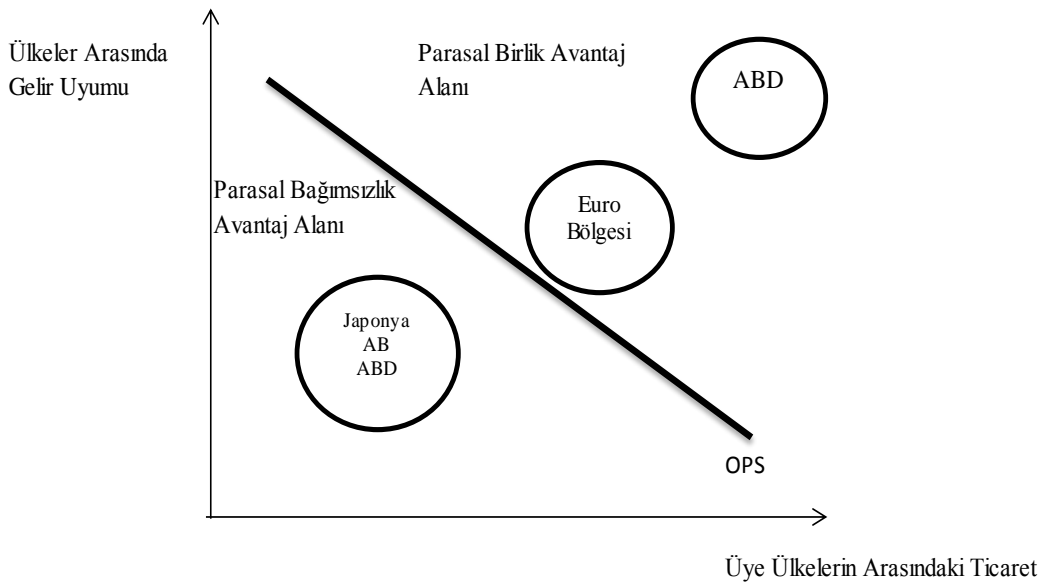
5. Endojenite ve Uzmanlaşma Hipotezleri: Karşılaştırma

Parasal birlik içinde ülkeler arasında dalgalanma uyumunun sağlanması, birlik içinde ortak para politikalarının uyumlaştırılması ve asimetrik şoklar ile birbirine benzemeyen dalgalanmaların ortadan kaldırılmasındaki en önemli faktör olarak değerlendirilir. Parasal birlik içinde konjonktürel dalgalanmaların etkisine yönelik olarak iki temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım “*Endojenite hipotezi*” olarak adlandırılır. Bu yaklaşım ticari bütünleşme ve konjonktürel dalgalanmaların uyumu arasında pozitif bir ilişkinin var olduğunu ileri sürer. Buna göre birlik içinde tedavüle sokulacak ortak para kendiliğinden konjonktürel dalgalanmaların uyumlaştırılmasına hizmet eder. Bu hipotezin geçerliliği söz konusu olursa, birlik içinde her ülkeye yarar sağlayan herkes için ortak (one size fits all) para politikası uygulanabilir.

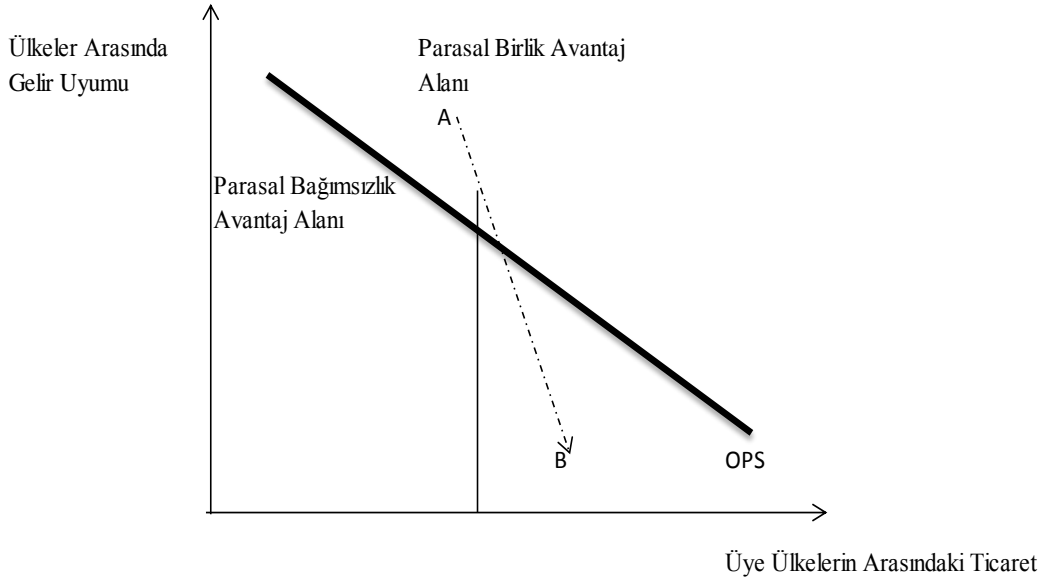
Hipotezin karşıtı olan diğer bir yaklaşım ise uzmanlaşma hipotezi olarak bilinir. Ülkeler arasındaki bütünleşme derecesinin artması beraberinde üretimde uzmanlaşmanın da artmasını getirir. Böylece ülkelerin kendilerine has dalgalanmalara olan hassasiyetinin artması, konjonktürel dalgalanmalarda uyumun bozulmasına neden olur. Özellikle ekonomik gelişmişlik açısından birliğin merkez ülkeleri göz önüne alındığında konjonktürel dalgalanmalardaki uyum daha da önemli hale gelmektedir. Bu ülkeler kendine

has konjonktürel dalgalanmalara sahip olduklarında, Euro Bölgesi'nin konjonktürel dalgalanmaları ile aralarında uyum sorunu ortaya çıkar. Bunun sonucunda Euro Bölgesi'nin bütününün ekonomik yapısını göz önünde bulundurarak kısa vadeli politikalarına karar veren AMB'nin bölge içindeki istikrarı sağlaması zorlaşır (Gouveia & Correia, 2008, s. 104).

Frankel ve Rose (1998) ve Frankel (1999) tarafından ileri sürülen endojenite hipotezinde, parasal birlikte yer alan ülkeler aralarındaki ticari ilişkilerin güçlenmesi ve gelir uyumunun sağlanması ile en yüksek faydayı elde eder. Ticari açık üye ülkeler arasındaki karşılıklı ticaretin artmasını ifade ederken, gelir düzeylerinde sağlayacakları uyum ile dalgalanmaların benzer olması, tüketim ve üretimde çeşitliliğin artmasına destek olur. Her iki özellik arasındaki ters yönlü ilişki şekil 1'de negatif eğimli OPS doğrusu ile temsil edilmiştir. OPS doğrusunun solundaki alan parasal bağımsızlıktan elde edilen avantaj bölgesidir. Euro Bölgesi ve 50 adet eyaletten oluşan ABD ise parasal birlikte yer almaktan elde edilen avantajlı bölge yer almaktadır. Bu eğri iki özellikten hangisi öne çıktığında üye ülkeler arasında elde edilecek avantajı gösterir. Parasal birlik içinde yer almaktan elde edilecek fayda ticari bütünleşmeye bağlı olarak ortaya çıkar. Buna karşılık, karşılaşılabilecek maliyetler ise bağımsız para politikası uygulama imkânını kaybeden ülkeler arasındaki gelir uyumsuzluğundan kaynaklanır.

Şekil 1: İki Temel OPS Özellikleri
Kaynak: Frankel (1999)

Şekil 2: Uzmanlaşmanın Artması ve Gelir Uyumunun Azalması
Kaynak: Frankel (1999)

Krugman hipotezi etrafında şekillenen uzmanlaşma ve endüstriler-arası ticaretin artacağını iddia eden görüş ise ülkelerin ticari açıklığı arttıkça, ülkelerin kendilerine karşılaştırmalı üstünlük sağlayan ürünlerin üretiminde uzmanlaşacağını ileri sürmektedir. Parasal birlikte yer alan ülkeler daha az ürün çeşitliliğine yönelir. Bu ise ülkeler arasındaki gelir uyumsuzluğunu ortaya çıkaracağından ortaya çıkabilecek arz şokları karşısında ortak politikaların uygulanmasının zor olduğunu ortaya koyar. Şekil 2’de görüleceği üzere ülkelerin uzmanlaşma düzeylerinde meydana gelen artış, bu ülkelerin parasal birlikte yer almanın avantajlı olduğu A noktasından B noktasına doğru hareket etmesine neden olur. Krugman (1991, 1993b) tarafından ifade edildiği gibi parasal birlikte yer almak, ülkeler için beraberinde paradokslar da getirir. Ülkelerin artan uzmanlaşması merkezci ve merkezkaç güçleri devreye sokarak ürün çeşitliliğinin azalmasına neden olur. Bundan dolayı parasal birlik içinde yer almak, ortak uyum politikalarının uygulanmasını zorlaştıracığından, ülkelere maliyet yükler. Parasal birlik içinde yer almaktansa ülkelerin, esnek döviz kuru sistemi içinde yer almaları onların avantajına olur. Bununla birlikte birçok ülkenin uzmanlaşma yönünde adımlar atması, dünyada çok sayıda paranın dolaşıma girmesine neden olur. Bu ise beraberinde çok daha istikrarsız ve çözümsüz yapıları getirir.

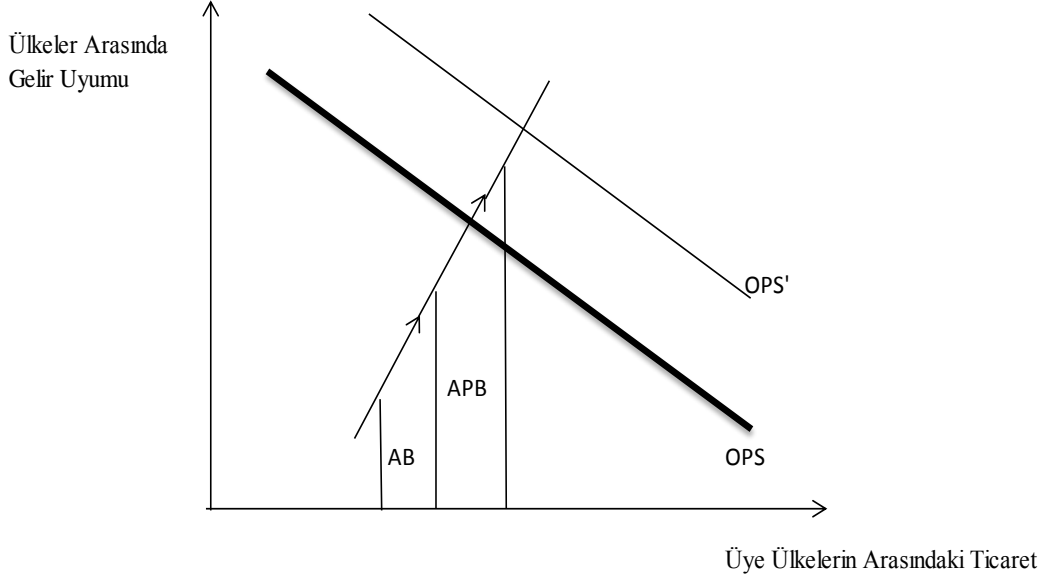
Krugman'ın uzmanlaşma hipotezine en önemli eleştiri endojenite yaklaşımı tarafından yapılmıştır. Bu yaklaşıma göre ülkelerin ekonomik yapılarının birbirine benzerlik derecesi artan rekabet ve piyasaların bütünleşerek tek bir piyasa haline gelmesi ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile artar. Bununla birlikte asimetrik şokların etkileri, piyasalardaki esnekliğin artması ve uygun politikaların tercih edilmesi ile azaltılır. Maliye politikaları ve üretim reformlarını, emek ve sermaye piyasalarını içeren yapısal düzenlemeler sadece asimetrik şok dönemlerini takip eden kısa dönemli makroekonomik düzenlemeleri değil, aynı zamanda sürdürülebilir uzun dönemli büyüme oranları ve reel yakınsamayı destekleyen homojen kurumlar ve yapısal koşulların oluşturulmasında da etkili olur (Marelli, 2007: 155).

Şekil 3'de gösterildiği üzere başlangıç düzeyinde bütün ülkeler OPS doğrusunun solunda yer alır. İlk olarak bu ülkeler AB benzeri bir birlik oluşturduklarında hem ticaret hem de gelir uyumunda bir artış meydana gelir. Bu ülkeler aşamalı bir şekilde AB alanına doğru hareket eder. Daha sonraki dönemde bu ülkelerin parasal birlik oluşturmaları ile ülkeler arasındaki ticaret daha da ileri düzeye gider ve gelir uyumu daha da fazla artar.

Aynı şekilde Frankel (1999) çıktıdaki ortak hareketliliğin, endojeniteyi gösterdiğini iddia etmektedir. Ülkeler arasındaki ticaretin artmasının temel nedeni "*Rose Etkisi*" olarak da isimlendirilen ulaşım maliyetlerindeki azalmadır. Ulaşım maliyetlerinde oluşan azalma, endojeniteyi arttıran diğer bir unsurdur.

Birbirine benzer çıktı ve fiyat düzeyine sahip olan ülkelerde para politikalarında bağımsızlığın kaybedilmesinin maliyeti düşük olur. Bununla birlikte çıktı ve fiyat düzeyinde benzerlik gösteren ülkelerin, konjonktürel dalgalanmalarda uyuma sahip olmasında, ülkeler arasındaki ticaretin özelliği de etkili olur. Endüstri-içi ticaretin yoğun olması durumunda, daha fazla ticaret ülkeler arasında ortak hareket edebilme kabiliyetini artırır. Endüstriler-arası ticaretin yoğun olması ise artan ticaretle sektörel uzmanlaşmanın ülkeler arasında artmasına neden olur. Uzmanlaşmanın artması ise beraberinde çıktı ve fiyat düzeyinde ortak hareket etmeyi azaltır. Bunun temel nedeni ise endüstriye özgü şokların ülkelere özgü şoklar haline gelmesidir. Öte yandan ülkeler arasındaki ticareti etkileyen diğer bir etken de kişi başına düşen gelirin düzeyidir. Bundan dolayı gelişmiş

ülkeler için endüstri içi ticaret daha önemlidir (Alesina, Barro, ve Tenreyro, 2002: 310-311).

Şekil 3: Parasal Birlik ve Endojenite Yaklaşımı
Kaynak: Frankel (1999)

Ülkeler arasındaki ticaretin serbestleşmenin endüstri-içi ticarete yol açarak gelir uyumunu arttırması çeşitli faktörlerin etkinliğine bağlıdır (Greenaway, 1987: 154-155). Bunlardan ilki tercihlerin çeşitlenmesidir. Talep yönüne ağırlık veren bu yaklaşım tercihlerin dağılımının ülkeler arasında artmasının ve tercihlerde oluşacak yoğunlaşmanın, endüstri-içi ticaretin gelişimi üzerinde önemli etkiye sahip olduğunu varsayar. Ceteris paribus varsayımı altında belirli bir ürün grubunda tercihlerin dengeli bir şekilde dağılımı, endüstri-içi ticarete dayalı ticaretin ülkeler arasındaki dağılımını geliştiren bir etkidir.

Tercihlerin yanı sıra aralarındaki ticari ilişkinin üst seviyelerde olduğu ülkelerin talep yapılarındaki benzerlik de endüstri-içi ticaretin gelişiminde önemli rol oynar. Yine ceteris paribus varsayımı altında tercihlerin birbirine benzerliğinde oluşacak artış, ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaretteki artış destekler. Diğer taraftan, aralarında bir entegrasyon oluşturacak ülkeler benzer tercih yapılarına sahip ve birbirine benzer fakat farklılaştırılmış ürünler üretmeleri halinde, bu etkenler ülkeler arasındaki endüstri-içi ticareti uyaran bir yapı niteliğine bürünür. Böylece endüstri-içi ticaret ülkeler arasındaki karşılıklı ticaret artışının sebebi haline gelir. Bunun yanı sıra ülkeler benzer faktör donanımı-

na, birbirine yakın kişi başına düşen gelir düzeyine ve talep yapısına sahipken oluşturulacak parasal birlik benzeri yapılar endüstri-içi ticaretin birlik içindeki en önemli tetikleyici unsuru olur.

Talep ve tercihlerin uyumlaştırılması ile birlikte parasal birlikler içinde endüstri-içi ticareti arttıran diğer bir unsur da maliyetlerde oluşacak gerilemedir. İşletmelerin kuruluş maliyetlerinin sıfır ve marjinal maliyetlerinin sabit olduğu durumda ülkelerin oluşturacağı bütünleşmeler maliyetli olmaz. Buna bağlı olarak tercihlerdeki çeşitlilikte oluşacak herhangi bir artış, ülkelerin kendi iç piyasaları tarafından karşılanabilme imkânını elde eder. Dolayısıyla çıktı düzeyinin altında elde edilecek maliyetler bir yeterlilik koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu koşul piyasadaki işletme sayısında ve farklılaştırılmış ürün çeşidinin sonucunda ortaya çıkan dengenin bir sonucudur. Öte yandan piyasaya girişleri belirleyen ölçek ekonomileri de yeterlilik koşuluna bağlı dengeyi etkileyici diğer bir etkidir. Parasal birlikler içinde yer almaktan elde edilecek en büyük fayda, işletmelerin üretimlerini birlik içinde çeşitlendirebilmeleri ve ölçek ekonomilerindeki değişiminden yararlanabilmeleridir. Artan talep ve azalan maliyetlerin birlikte uyumu, endüstri-içi ticareti arttıran unsur olurlar (Greenaway, 1987: 155).

Endüstri-içi ticaretin ülkeler arasında hâkim olmaya başlaması beraberinde uluslararası düzenlemeler ve politikalar getirir. Benzer faktör donanımına sahip ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın ülkeler arasında endüstri-içi ticaretin gelişmesi hem emek hem de ticarete konu olan malları üreten çıkar gruplarının kayıplarının az olmasına neden olur. Bunun en önemli nedeni ürünlerin niteliğinde ve yapısında çok küçük değişimlerin yapılacak olmasıdır. Ayrıca endüstri-içi ticaret içinde emek gücünün ve üretimde girdi olan ekipmanların yeni üretim sürecine, benzer malların üretimi söz konusu olacağından kolay olur. Buna karşılık endüstriler-arası ticaret yapısı ticari ilişkilerde egemen konumda olursa, yeni sektörlerle doğru yeni girdi kaynakları gerektireceğinden, daralan sektörler maliyetlerle karşı karşıya kalır (Grubel, 1967: 387).

Ülkelerin birbirine benzer malları üretmelerinin sonucunda çeşitli etkenler devreye girerek, eşyapılanma sürecini hızlandırır. McNamara (2002) küresel ekonomik yapılanma içinde bu tarz oluşumların taklit edilmesinde iki yol söz konusu olduğunu iddia eder. Bunlardan birincisi siyasal gücün ve meşruiyet kazanımının sürükleyici olduğu mecburi eşyapılanmadır (coercive isomorphism). Diğeri ise, bilginin yayılması ile

birlikte ortaya çıkan profesyonelleşme ve sosyalleşme sürecinin ağırlık kazanmasıyla etkinlik kazanan normatif eşyapılanmadır (normative isomorphism). Mecburi eşyapılanma, organizasyonlar üzerinde bağlı oldukları diğer organizasyonlar tarafından ve organizasyonun işlevleri ile ilgili olarak toplumdaki kültürel beklentilerden kaynaklanan hem formal hem de informal baskıların sonucu ortaya çıkar. Bu baskılar, gizli bir anlaşmanın içinde yer alan güç, ikna veya davet olarak hissedilebilir. Ödüllendirme ve cezalandırma yöntemi IMF gibi uluslararası kuruluşların politik uygulamalarının bir yansıması ise para politikalarının belirli kurallar etrafında kendi ulusal koşullarından ziyade IMF'nin beklentilerini karşılamaya yönelik bir tercih olarak algılanması, ulusal ekonomik aktörler tarafından bir baskı olarak değerlendirilebilir.

Normatif eşyapılanma ise, mecburi eşyapılanmayı takviye eden ve ondan daha zorlayıcı bir süreçtir. Kavramsal modellerin gelişmesiyle ortaya çıkan ikna yöntemi, ileri gelen analistlerin desteklemesiyle elde edilen otorite ve meşruiyetin merkez bankasının bağımsız olmasında sağladığı destektir. Merkez bankasını para politikasında hükümet etkisinden bağımsız olmasını desteklemeyen modeller, tek bir metodoloji ve entelektüel mücadelenin arkasında birleşen ekonomistler tarafından kabule zorlanır (McNamara, 2002: 64-65).

Eşyapılanma sürecinin yanı sıra rekabet sonucunda ülkeler arasında kurumların benzer yapılarına dönüşümü yapısal eşdeğerlik ve rol eşdeğerliği kavramlarıyla açıklanabilmektedir. Yapısal eşdeğerlilik iki toplumsal aktörün kendileri dışındaki aynı grupta kurdukları ilişkiyi tanımlar. Rol eşdeğerliliği ise iki toplumsal aktörün diğer bir grupta kurdukları benzer ilişkiyi anlatır. Yapısal eşdeğerlilikte ilişkiye girilen grubun aynı olması gerekirken, rol eşdeğerliliğinde aktörlerin aynı olması gerekir.

Ülkeler arasındaki ticaret ilişkisini anlatmada kullanıldığında yapısal ve rol eşdeğerliliği farklı anlamlara sahip olur. Yapısal eşdeğerlilik bakış açısına göre benzerlik, aynı üçüncü ülkenin piyasasına (ihracat) veya arz kaynaklarına (ithalat) ulaşmada yaşanan rekabet sonucunda oluşur. Buna karşılık rol eşdeğerliliği yaklaşımında ise önemli olan ilişkinin doğasıdır ve aradaki ilişkinin bir önemi yoktur. Aynı ürünü üretilen farklı ülkelerle ticaret yapan iki ülke rol eşdeğerliliğe sahipken, yapısal eşdeğerlilik bu ülkelerin ilişkisinde etkili olmaz. Bunun tam tersine, farklı ürünlerin üretiminde uzmanlaşan iki ülke aynı ülke ile ticari ilişki içinde olursa yapısal eşdeğerlilik söz konusu olur. Do-

layısıyla rol eşdeğerliliği aynı ürün kategorisindeki mevcut ve olası olan rekabetin elde edilmesini anlamına gelirken, yapısal eşdeğerlilik iki ülke kendileri dışındaki aynı ülke ile ticari ilişkide bulduklarından ya da henüz benzer mal ticaretini yapmadıklarından rekabet etkisinin ortadan kaldırılmasında yeterli olmaz (Polillo ve Guillen, 2005: 1780).

İkinci Bölüm

Avrupa Birliği'nde Parasal Birlik: Euro Bölgesi

1. Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Oluşturma Çabaları

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası işlemler ve ödemeler üzerinde çok yanlı bir kısıtlama ve kontrol söz konusuydu. Kıta Avrupa'sı içinde ödemeler ikili ticaret temelinde yapılmaktaydı. Savaş sonrası dönemde yaşanan ekonomik zorluklar, kıta içinde dinamik bir ticari yapının kurulmasını engellemekteydi. Ulusal paralarda yaşanan ödeme güçlüklerinin önüne geçmek için ülkeler arasındaki ticaretin ABD doları üzerinden yapılması düşünüldü. Ancak bu politika, Avrupa ülkelerinin paralarının dolara karşı konvertibl olmamasından dolayı uygulamaya konulamadı. Savaş sonrası dönemde Avrupa ekonomisinin ABD karşısında gerilemesi nedeniyle ülke paralarının dolara karşı tam konvertibilitesinin sağlanması, kıta içinde ekonomik istikrarsızlıklara yol açabilirdi. Tam konvertibilite durumunda, Avrupa ülkeleri paralarını devalüe etmek ya da daraltıcı ekonomi politikaları uygulamak zorunda kalacaklardı. Bu gibi ekonomik etkenlerin yanı sıra sosyal ve siyasal kısıtlamalarda konvertibilite uygulamasına geçilememesinde etkili olmuştur.

Konvertibiliteye geçiş, büyüme odaklı anlayışın tedrici olarak terk edilmesi anlamına gelmekteydi. Ülke paralarının konvertibl hale getirilmesi için devalüasyon yapılması durumunda reel ücretler gerileyecekti. Diğer taraftan sıkı para ve maliye politikaları aracılığı ile daraltıcı politikaların uygulanması ekonomik büyümenin yavaşlamasına, istihdamın azalmasına yol açacaktı. Böylece uluslararası amaçlar ulusal amaçların önüne geçmiş olacaktı. Dolayısıyla ülkeler siyasal ve sosyal huzursuzluklar ile karşı karşıya kalacaklardır. Bundan dolayı, Avrupa ülkelerinin paraları birbirine konvertible hale getirilirken, kıta dışındaki ülkelerin paralarına karşı tam konvertibilite ertelenmiştir (Grahl, 1997: 49). Bretton Woods sisteminin geçerli olduğu bu dönemde, konvertibilitenin geciktirilmesi ile Keynesyen iktisat düşüncesi klasik iktisat düşüncesine karşı tam olarak bir galibiyet elde etmiştir. Büyüme artırıcı ve işsizliği azaltmaya yönelik politikaların uygulanması, 1950'li yıllara kadar iki dünya savaşı atlatan kıtanın nefes almasını sağlamıştır.

Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Avrupa içinde bir parasal birlik oluşturulması fikri yeniden hız kazanmıştır. Böylece sabit döviz kuru sistemi içinde, o dö-

nemde Avrupa Ortak Pazarı'na üye, ekonomileri dışı açık ülkeler arasında istikrara kavuşturulan döviz kurları aracılığı ile işbirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Bununla birlikte döviz kurları arasındaki dalgalanmalar azaltılarak, birlik içinde ticaretin ve yatırımların artırılması hedeflenmiştir. Kıta içinde parasal birliğin oluşturulmasında ekonomik gerçeklerin yanı sıra siyasal birliğe yönelik değerlendirmelerde etkili olmuştur. Parasal birlik birçok Avrupa lideri tarafından, sürekli olarak çatışmaların ve savaşların içindeki kıtada istikrarlı ve barış içinde geleceği tesis etmenin bir yolu olarak görülmüştür (McNamara, 1998: 1-2). Diğer taraftan parasal birlik oluşturularak sermaye hareketlerinin serbest olduğu durumda oluşacak asimetrik krizlerden etkilenilmemesi amaçlanmıştır.

Buna karşılık bu dönem içinde sermaye hareketleri serbestliğinin hız kazanması ve ulusal politikadaki dönüşümler, birlik içinde uyumun sağlanmasında etkili olmuştur. Halen birlik içinde geleneksel ulus devlete bağlı etkiler devam etmesine karşılık, McNamara (1998) tarafından belirtildiği gibi üç faktör ülkeler arasındaki uyumu kolaylaştırmıştır. Bunlardan birincisi 70'li yıllarda yaşanan petrol krizidir. Bu krizin en önemli etkisi Keynesyen politikaların gözden düşmesiyle II. Dünya Savaşı'ndan o güne kadar uygulanan politikaların ve makroekonomik politikalarda kamunun ağırlığının önemini kaybetmesine neden oldu. Krizle birlikte etkili olmaya başlayan diğer bir faktör monetarist politikaların Keynesyen politikaların yerine geçmesiydi.

Bunun sonucunda enflasyonu düşürmeye yönelik politikalar ekonomi yönetiminde öncelikli hale gelmiştir. Böylece küresel ve ulusal politikadaki belirsizliğin önüne geçmeye çalışan, sabit döviz kuruna dayalı politikalar tercih edilmeye başlanmıştır. Kıta içinde parasal birlik içinde oluşturulmasında etkili olan üçüncü faktör ise Almanya'nın istikrarlı para politikasında başarılı olmasıydı. Bu üç etkenin yanında etkili olan diğer faktör, Ortak Tarım Politikası (OTP)'dir. OTP'nin temel amacı birliğe üye ülkeler arasında tarım ürünlerinin fiyatlarının standartlaştırılmasını, ulusal fiyat sübvansiyonu, ihracat sübvansiyonu ve üçüncü ülkelere uygulanan tarifelerde olduğu gibi tarım ürünlerinin fiyatlarını destekleyecek araçların merkezileştirilmesiydi. Döviz kurundaki dalgalanmalar, tarım ürünlerinin fiyatlarında dalgalanmasına sebep olarak fiyat değişimlerini hızlandırır. Bu ekonomik etkilere sahip olmakla birlikte, üye ülkeler farklı tarım politikasına sahip olmalarına karşılık, ülkelerin üzerinde anlaştıkları tek politikadır (McNamara, 1998).

Avrupa içinde parasal birlik oluşturmanın nihayetinde ulaşacağı nokta en önemli bağımsızlık sembollerinden ulusal paraların ortadan kaldırıldığı, para politikalarının merkezileştirildiği ve ulusal çıkarlar yerine birliğin çıkarının temel alındığı bir kurumsal yapılanma oluşturmaktı. Bu düşünceler modern dönemde ulus devletlere öncülük eden kıtada, North (2005) tarafından tarihsel bağımlılık (path dependence) olarak ifade edilen yapıda kırılmalar oluşmasına yol açacaktı. Bununla birlikte Morin (1995) tarafından belirtildiği gibi kıta içindeki diyalojik mantık sürecinin, monolojik bir yapıya dönüştürülmesi süreci ortaya çıkacaktı. Geleneksel yapıların ve anlayışların değişimindeki zorluk, birlik içinde ülkeler arasında çatışmayı teşvik edici bir role sahip olmuş ve olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ikiye bölünmüş Avrupa'nın batı kısmında parasal işbirliği çabaları Avrupa Topluluğu'nun (AT) kurulmasından önce başlamıştır. Avrupa ülkeleri konvertibiliteye geçişle karşılaşacakları sorunların önüne geçebilmek için Avrupa Ödemeler Sistemi (AÖS) kurulmuştur. Sistemin amacı sadece bölge içinde konvertibiliteyi ve birlik içi ticarete çok taraflılığı sağlamanın yanında uluslararası kredilerle organize edilen Avrupa içi ticarete likidite sağlamaktır. Bu sistemde ülkeler birbirlerine destek sağlarken dış fazla ve açık veren ülkeler arasında kota farklılıkları vardı. Sistemin başlangıç dönemlerinde dış fazla veren ülkeler konvertibl paradan daha fazla elde ederken, açık veren ülkeler geri ödemelerini belirlenen kotanın üzerinde yapmaktaydı. Birlik içinde oluşan bu uyumsuzluk, ABD tarafından verilen krediler yolu ile giderilmiştir. 1950 yılında bu amaçlar etrafında kurulan birliği, Marshall Planı çerçevesinde ABD'nin desteklemesinin en önemli nedeni, uzun dönemde liberal ekonomiye dayalı bir dünya ekonomisinin hedeflenmiş olmasıydı. Buna karşılık sistem İngiltere'nin dahil olmamasıyla genişleme imkânı bulamadı. Bununla birlikte gerek açık veren ülkelerin gerekse de kredi sağlayan ülkelerin kota sınırlarına ulaşmaları nedeniyle ödemelerini dolar bazında yapmaya başlamışlardı. Böylece AÖS likidite sağlama imkânını kaybettiğinden sistem dağıldı (Grahl, 1997: 50; Kenen, 1995a: 3).

AÖS sisteminden tam bir parasal birlik oluşturmaya geçen süre içinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki olan Barre Raporu'nda, ekonomisinde dış açık veren ve ödeme güçlüğü çeken ülkelere herhangi bir şarta bağlı olmadan otomatik olarak kısa vadeli kredi verilmesi öngörülmekteydi. Bununla birlikte sürekli dış açıkları nedeni ile ödeme güçlüğü çeken ülkelere orta vadeli krediler açılacaktı. Ülkelerin büyüme hızları

arasında yakınsamanın tesis edilmesi diğerk bir amaçtı. Özellikle de Gaulle'den beri sürekli olarak ABD dolarının uluslararası piyasalardaki gücünü azaltmayı hedefleyen Fransa'nın görüşüne uygun olarak, resmi pariteler etrafındaki dalgalanma bandının kaldırılması önemli bir diğerk hedefti.

Ekonomik ve parasal birliğin 1980 yılına kadar tamamlanmasını öngören Werner Raporu ise iktisatçı ve parasalcı görüşlerin uzlaştırılmasına çalışılmıştır. Rapor, ilk iki aşama için daha ayrıntılı tavsiyelerde bulunurken uzun dönemde yapılacakları tavsiye ettiği üçüncü aşamada daha genel ifadelere yer vermiştir. İlk aşamanın uygulamaya geçişinin üç yıl içinde olması planlanmış ve maliye ve para politikalarında koordinasyonun ve yakınsamanın elde edilmesi vurgulanmıştır. Bu aşamada, hükümetler ulusal politikalarını topluluğun belirlediği politikalara uygun şekilde biçimlendirecek ve politik yakınsamalar ikinci aşamada ihtiyaç duyulan döviz kuru değişimlerine uyum sağlamak için daha hızlı bir şekilde oluşturulacaktı.

İkinci aşamada döviz kuru dalgalanmaları dar bir band içinde olmalı ve kısa vadeli ödemeler dengesini sağlamaya yönelik krediler için parasal işbirliği fonu kurulması öngörülmekteydi. Son aşamada ise döviz kurları birbirine sabitlenmeli, sermaye hareketleri üzerindeki kontroller kaldırılmalı ve ABD Federal Reserv Sistemini örnek alan bir birlik merkez bankası oluşturulmalıydı. Kurulacak merkez bankası para politikasını yönetecek ve döviz kuru piyasalarına müdahale edecekti. Dünya ekonomisinde meydana gelen petrol krizleri, yakınsamanın yerine sapmaların oluşmasına neden oldu. İşsizliğin ve enflasyonun beraber ortaya çıktığı bu dönemde, ülkeler uzun dönemli kurumsal yapılanmalar yerine dikkatlerini ekonomik sorunlara çevirdiler (Kenen, 1995a: 5).

Smithsonian Antlaşması ile para yılanı uygulamasının birlik içinde başlatılmasının temel nedeni, Avrupa içinde döviz kuru istikrarının oluşturmaktı. Sistem içinde sabitlenen döviz kurları ile spekülative hareketler önlenmeye çalışılmıştı. *Tüneldeki yılan* olarak da isimlendirilen bu sistemde döviz kurlarındaki dalgalanmaların aşağı veya yukarı doğru 2,25 oranında olmasına izin verilmişti. Belirlenen bu band içindeki dalgalanmalar dolara karşı olurken, Avrupa ülkelerinin paraları karşısında dalgalanmalar iki kata kadar genişlemekteydi. Dolayısıyla para yılanı uygulaması Avrupa içindeki dalgalanmaların azaltılmasında basit bir çaba olarak başlamıştı. Sistemin başarısız olmasında ülkelerin ödemeler dengesi açıklarının devam etmesi, spekülative hareketlerin belirlenen

parite etrafında değişimleri kontrol etmeyi zorlaştırması ve İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerin paralarını dolara karşı dalgalanmaya bırakmaları etkili olmuştur (Grahl, 1997: 55). Diğer taraftan bu dönemde ortaya çıkan petrol krizi, topluluk içindeki politika tercihlerindeki farklılaşmayı hızlandırmıştır. Örneğin Almanya ve Hollanda gibi güçlü para merkezi ülkeleri fiyat istikrarına yönelik politikaları tercih ederken, Fransa ve Danimarka gibi zayıf para ülkeleri Keynesyen politikaları uygulamaya devam ettiler (McNamara, 1998).

Para yılanı sistemine karşılık Avrupa Para Sistemi (APS) içinde kurulan Döviz Kuru Mekanizması (DKM) sistemi Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın katılımıyla 1979 yılında kuruldu. Bu sisteme daha sonra Portekiz, İspanya ve İngiltere de dâhil oldular ve sistem 1992 yılına kadar devam etti. Para yılanı sisteminin tersine geniş bir üye ülkenin içinde yer aldığı APS sistemi, birçok ciddi krize rağmen daha uzun süre devam etmiştir (McNamara, 1998: 21). APS ile Bretton Woods sistemi arasındaki benzerlik, her iki sistemde kısa dönemli istikrarı uzun dönemli esneklikler ile sağlamaya çalışmasına karşılık, hükümetler ve piyasalar arasındaki mücadelenin döviz kuru sistemini katı hale getirmesiydi (Kenen, 1995b: 19).

APS sisteminde para yılanı sisteminde olduğu gibi iki etken önemli rol oynamıştır. Bunlardan ilki, döviz kurlarında oluşacak bir istikrarsızlığın Avrupa Ortak Pazarı'nda ticaret ve yatırımı engellemesinden duyulan endişeydi. Diğeri ise ulusal paralarda meydana gelecek herhangi bir dalgalanmanın OTP'nin devam ettirilmesinde zorluklara yol açacağı yönündeki düşüneydi. Bu nedenlerden dolayı İngiltere dışındaki topluluk üyeleri, döviz kuru politikalarında işbirliğine yönelik politikaları tercih etmişlerdir. İngiltere'nin bu işbirliği dışında kalmasının nedeni ise, birlik içindeki ülkelere ticarete daha az bağımlı olmasıdır (McNamara, 1998: 124).

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbest olduğu durumda döviz kurları bağımsız olarak ekonomi politikalarını etkileyebilme gücüne sahip olmuştu. APS sistemi ile birlikte, spekülasyon hareketleri ve ekonomik temelden bağımsız döviz kuru hareketlerinin önüne geçilebilmesi düşünülmüştü. Diğer taraftan birbirleriyle çok yakın ticari ilişkilerin olduğu bölgede, döviz kurlarındaki dalgalanmaların engellenmesi ile ticari belirsizlikler azaltılmaya çalışılmıştır (Sandholtz, 1993: 13). Bu sistemin en belirgin başarısı, sistem içinde nominal yakınsamanın tesis edilebilmesiydi. 80'li yılların başla-

rında çift haneli rakamlara ulaşan enflasyon oranları tek haneli rakamlara gerilemiştir. Buna karşılık sistem İngiltere’de özel sektör borcunun fazla olması ve İtalya’da ise kamu açıklarının fazlalığı nedeniyle başarılı olamamıştır (Grahl, 1997: 87).

APS sistemi içinde DKM göstermektedir ki spekülâtif hareketlere karşı koyulmadığında, döviz kurunda istikrarı sağlamak daha maliyetli olmaktadır. Bu maliyetin oluşmasını sağlayan ise ahlaki tehlike problemiydi. Farklı ülkelerin paralarının tedavülde olduğu sistemde döviz kurunda istikrarın teminini bu problemin ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Ülke paralarının ve döviz kurlarının beraber piyasada var olması, döviz kurlarının gelecekte değişeceği yönünde beklenti oluşturuyordu. Revalüasyon veya devalüasyona yönelik beklentiler, spekülâtif hareketleri teşvik ediyordu (Jacquet, 1998: 58).

Diğer taraftan ekonomik etkenlerin yanı sıra siyasal etkenlerde sistemin çöküşünde etkili olmuştur. Her iki Almanya’nın birleşmesi, sistem içinde merkezi bir role sahip olan Almanya’dan dolayı makroekonomik maliyetlerin oluşmasına yol açmıştır. Bu dönemde yüksek enflasyon riskine karşı sıkı para politikalarını uygulamaya koyması Alman markının değerini yükseltmiştir. Dolayısıyla Almanya ile sabit döviz kuru sistemini devam ettirmek isteyen ülkeler, yüksek faiz oranları ithal etmek zorunda kalmışlardır. Dehesa (1995) tarafından gösterildiği gibi bu ülkelerin yüksek faiz oranını ithal etmelerinin nedeni, talebi canlandıran kamu açıklarının önüne geçebilmek için Almanya’nın enflasyon artış hızını kontrol edebilmek amacıyla faiz oranlarını yükseltmesiydi. Öte yandan İspanya gibi yapışkan emek piyasalarına sahip olan ülkelere yoğun sermaye çıkışları, bu ülkelerin yüksek faiz politikasında sürdürmelerine neden oldu. Yüksek faiz oranlarından kaynaklanan talep şokları arzın esnek olmaması ile bir araya gelince düşük ücretler ve istihdam yöntemlerini değiştiremediklerinden işsizlik bu ülkelerde derinleşti (Dehasa, 1995: 7-8).

İmkânsız üçleme varsayımına dayanan Delors Raporu (Wyplosz, 2006: 212) ise Werner raporunda olduğu gibi ilk aşamada parasal birliği oluşturmak için birkaç hazırlık aşaması bulunmaktaydı. Birlik içindeki piyasaların tam olarak bütünleşmesi, topluluğun yapısal fonlarının yeniden düzenlenmesi, topluluk içinde bölgesel farklılıkları azaltmada kullanılması, belirlenecek göstergeler etrafında politik denetim ve koordinasyonun sağlanabilmesi için kapsamlı bir yapının oluşturulması hedeflenmekteydi. Özel-

likle maliye politikalarının koordinasyonu, belirlenmiş kesin niceliksel ilkeler etrafında ve üzerinde mutabakata varılmış bütçe politikaları ile sağlanacaktır.

Para politikasında ise finansal bütünleşme yolundaki bütün engeller kaldırılacak ve parasal koordinasyon sağlanacaktır. İkinci aşama birçok yenilikleri beraberinde getirmekteydi. Bu aşamada ekonomi politikalarının denetimi arttırılacak ve ulusal bütçe açıklarının sınırlandırılmasında kesinleşmiş kurallar uygulanacaktı. Bundan başka, topluluk döviz kuru sorunlarının ve politika koordinasyonun belirlendiği uluslararası toplantılarda tek bir kurum olarak hareket edecektir. Ancak bu planın getirdiği en önemli yenilik para politikası tarafında olmuştur. Ulusal para politikalarının koordinasyonunu sağlayan sistemden düzenlendiği ve yönetildiği ortak para politikası sistemine geçilmesi öngörülmüştü. Bunu yerine getirebilmek için AMSB kurulacaktı. Üçüncü aşamada ise döviz kurları birbirine geri dönülmez şekilde sabitlenecek ve AMSB para politikası üzerinde tam hâkimiyet sağlayacaktı (Kenen, 1995a: 16-18).

Para yılanı ve Avrupa Para Sistemi (APS) gibi birçok para sisteminde para politikasına merkez bankası tarafından yapılan müdahaleler, üye ülkelerin merkez bankaları arasındaki ortak kredi limitler ile kolaylaştırılmaktaydı. Para yılanı ve APS içinde döviz kuru istikrarı, döviz kurunu belirlenen çizginin dışına çıkararak kısa dönemli finansal dengesizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla oluşturulan fonlar aracılığıyla desteklenmekteydi. Buna karşılık bu politikayı devam ettirmek için gerekli olan para miktarı, ortak bir para arzının önündeki engelleri kaldırmak için yeterli değildi (McNamara, 1998: 15). 1990 yılında Komisyon tarafından hazırlanan raporda parasal birliğin üzerine bina edileceği unsurlar karara bağlanmıştır. Üzerinde anlaşılan amaçlar şunlardır (Sandholtz, 1993: 16):

- Avrupa parasal birliğinin en önemli politik amacı, birlik içinde fiyat istikrarının tesis edilmesidir. Bu amaca ulaşmak için yönetimin amaçları yasal olarak belirlenmeli ve buna uygun kurumsal yapılar oluşturulmalıdır.
- Kurulan Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (AMBS) ulusal hükümetlere ve AT yönetimine karşı bağımsız olacak.⁵

⁵ Merkez bankalarının siyasal etkilerden bağımsız hale getirilmesi ile enflasyon oranı arasındaki ilişki için bakınız: Alesina (1988), Grilli v.d. (1991), Cukierman (1992), Cukierman v.d. (1992), Alesina & Summers (1993), Posen (1998).

- AMBS federal bir yapıya sahip olmalı. Bu yapıda AMBS konseyinde on iki ulusal merkez bankası yönetici olarak yer alacak. Ulusal merkez bankaları AMBS'nin şubesi olarak, orada belirlenen politikaları takip etmekle yükümlüdür.
- Kamu açıklarının parasal finansmanı ve büyük finansal dengesizliklerle karşı karşıya kalan ülkelere, üyelere yapılacak mali yardımlar yasaklanmalıdır.

Maastricht kriterleri reel yakınsamayı hedefleyen OPS Kriterleri'nden farklı olarak nominal yakınsamayı içerir. Maastricht Kriterleri'ndeki nominal yakınsamayı sağlayan ülkeler, birliğe üye olarak kabul edilir. Avrupa Birliği Komisyonu tarafından savunulduğu şekliyle nominal yakınsama kriterleri makro ekonomide sağlanan istikrara bağlı olarak elde edilecek faydalar, döviz kuru riskinin ortadan kaldırılması, enflasyon ve faiz oranları ile ilgili belirsizliğin ortadan kalkması, yatırımların ve dış ticaretin teşvik edilmesi, dinamik ölçek ekonomisi etkileri ile sürekliliği sağlanacak güçlü ekonomik büyüme reel ekonomik yakınsamayı beraberinde getirir. Reel ekonomik yakınsama üretim, gelir ve istihdam gibi politikalarda ortaya çıkar. Ekonomik büyüme düzeyindeki, rekabet gücündeki ve emek piyasalarındaki farklılıklar reel yakınsama düzeyinin ne olacağını yansıtır. Bununla birlikte ülkelerin ekonomik yapıları birbirine benzer hale geldikçe, çıktı düzeyinde ülkelerin birbirini yakınsama ihtimali artar (Marelli, 2007: 151-152).

Maastricht Antlaşması ile üye ülkeler ex ante makroekonomik yakınsamayı hedefleyen bir sistemi benimsediler. Böylece benzer makroekonomi politikaları uygulanabilecekti. Bunu takip eden süreçte döviz kurlarının dalgalanması azaltılacak ve nihayetinde döviz kurları sabitlenecektir. Bu yaklaşımda, para ve maliye politikalarının uyumlaştırılmasından ziyade yeni bir döviz kuru rejimine önem verilmişti (Dehasa, 1995: 3). Diğer taraftan Maastricht kriterleri, parasal istikrarın birlik içinde tesis edilmesine yönelik politikalar olmakla birlikte, paranın değişim aracı olma, hesap birimi olma ve değer biriktirme amaçlarına fazla vurgu yapmaz. Bunun yerine mülkiyet haklarını teminat alma ve ortak para politikasının uyum şartlarını belirlemeye daha fazla önem verir (Backhaus, 1999).

7 Şubat 1992 tarihinde, Hollanda'nın Maastricht kentinde imzalanarak 1 Kasım 1993'de yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması'nda (Maastricht Antlaşması), Eko-

nomik ve Parasal Birliğin (EPB) aşamaları, bu aşamalarda izlenecek ekonomik ve parasal politikalar ve bu politikaların uygulanması için gerekli kurumsal değişiklikler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde, EPB'nin gerçekleştirilmesi doğrultusunda, üye ülke ekonomileri arasındaki farklılıkların giderilebilmesini teminen, bazı makro büyüklükler açısından, “Maastricht Kriterleri” olarak adlandırılan yaklaşıma kriterleri tespit edilmiş ve bunlara uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırımlar belirlenmiştir. Söz konusu kriterler aşağıda yer almaktadır:

- Toplulukta fiyat istikrarı bakımından en iyi performansa sahip üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile bir üye ülkenin enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.
- Üye ülkelerin kamu açıklarının GSYİH'lerine oranı %3'ü geçmemelidir.
- Üye devletlerin kamu borçlarının GSYİH'lerine oranı %60'ı geçmemelidir.
- Üye ülkelerde uygulanan uzun vadeli faiz oranları, 12 aylık dönem itibarıyla, fiyat istikrarı bakımından en iyi performansa sahip 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmamalıdır.
- Son 2 yıl itibarıyla, bir üye ülkenin para birimi, diğer bir üye ülkenin para birimi karşısında devalüe edilmemiş olmalıdır.

Maastricht kriterleri ile oluşturulan yetki devri (subsidiarity) ilkesine uygun olarak maliye politikaları ülkelerin yönetiminde bırakılarak, birliğe devredilmedi. Her bir üye ülke bu politikaları istikrar sağlama aracı olarak kullanacaklardı. Bütçe açıklarını ekonominin daralma dönemlerinde arttıracaklar, genişleme dönemlerinde bütçe açıklarını azaltacaklardı. Bunun dışında Maastricht Antlaşması'nda herhangi başka ekonomik performansı ölçecek kriter yoktur. Nitekim antlaşma içinde emek hareketliliğinin ve esnekliğinin tesis edilmesi ile ilgili bir ibare bulunmamaktadır. Dolayısıyla birlik içinde faktör hareketinin serbest olması mali rekabeti teşvik eder. Diğer bir ifade ile bu durum, birlik içinde reel gelirden farklılıkları azaltmayı hedefleyen uyumun ortadan kalkması anlamına gelir.

Uzun dönemde sermayeye ve kaliteli insana yönelik üye ülkeler arasındaki rekabet, birlik içindeki vergi oranlarından daha düşük vergi oranını uygulamaya sokmalarına ve refah devletini desteklemeye yönelik ulusal kaynaklarda azalmaya yol açar. Üstelik

mali rekabet doğrudan geriletici etkiye sahip olur. Birlik içinde daha fazla hareket eden üretim faktörlerine daha fazla harcama yapılırken, sermaye, büyük ölçekli işletmeler ve yüksek gelirli profesyoneller üzerindeki vergi yükü azaltılır. Bunun tersine sabit ve hareketli olmayan toprak, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve niteliksiz emek üzerindeki vergi yükü artar. Böylece, maliye politikalarında yetki devri gelirin fakirden zengine doğru dağılımına sebep olur (Dehasa, 1995: 10-11).

Üç aşamadan oluşan ve ortak para politikasına yönelik kurumsal ve uygulamaya yönelik kriterleri barındıran Maastricht Antlaşması, bünyesinde zamanlama ve parasal birliğe dâhil olma problemlerini de barındırmaktaydı. Ortak paranın oluşturulmasına yönelik kriterlerin temel amacı Almanya'nın sahip olduğu düşük enflasyona dayalı istikrar kültürünün, birliğe üye olacak bütün ülkeler tarafından benimsenmesini sağlamaya yönelikti. Bu problemler özellikle Avrupa Merkez Bankası'nın kurulduğu ve döviz kurlarının geri dönülmez şekilde birbirine sabitlendiği Üçüncü Aşama'da ortaya çıkmıştı. Zamanlama sorunu açısından ortak para birimine geçiş tarihinde bir gecikme meydana gelmişti. Parasal birliğe giriş kriterleri olarak bu aşamada dört tane başlık belirlendi. Bunlar enflasyon, uzun dönemli faiz oranları, maliye politikası ve döviz kuru politikasıydı. Ancak burada belirlenen kriterler –özellikle enflasyon ve maliye politikasına yönelik olanlar– tam bir açıklığa sahip olmadıklarından ve maliye politikası kriterlerinde olduğu gibi esnekliğe sahip olduklarından belirsizliği de beraberinde getirmiştir. Maliye politikasında yüksek bütçe açıkları ve kamu borçlanması nedeniyle oluşan belirsizlikler aynı zamanda dışsal dalgalanmalarda oluşacak sapmaları da hızlandırır. Bunun yanı sıra GSYİH'ye oran olarak hesaplanan mali kriterler çok az etkiye sahip olur. Benzer mali yapıya sahip ülkeler, kendilerinde oluşacak dengesizlikleri komşu ülkelere ihraç edeceklerinden birlik içinde dengenin sağlanmasını zorlaştırır (Artis, 1996).

2. Parasal Birlik Oluşturma Sürecinde Görüş Farklılıkları

Parasal birliğin oluşturulmasında sırasında, birliğe dâhil olacak ülkelerin kendi ulusal politikalarında değişimlere gitmeleri, makroekonomi politikalarında dönüşüm yapmaları gerekmektedir. Birliğin oluşumunda etkili olacak ülkelere göre bu dönüşümler olmadan parasal birliğin gerçekleştirilmesi imkânsızdı. Diğer taraftan ülkelerin farklı iktisat düşüncesini benimsemeleri döviz kuru politikalarında da farklılıklara yol açmaktaydı. Keynesyen iktisat düşüncesine önem veren ve politikalarını buna göre düzenleyen

ülkelerde nominal döviz kuru reel döviz kurunu düzenlemede ve istihdam politikasında öncelikli politika aracı olarak görülmektedir. Buna karşılık klasik iktisat düşüncesinin hâkim olduğu ülkelerde ise nominal döviz kuru yerine reel döviz kuruna ve fiyat istikrarına önem verilir (Vaubel, 1990: 937).

Sandholtz (1993: 5-6) tarafından belirtildiği gibi, kurulma aşamasındaki parasal birliğin en önemli iki ülkesi olan Almanya ve Fransa arasındaki tercih farkları, beraberrinde sorunlar getirmiştir. Alman markı o dönemki Avrupa Topluluğu (AT) düzeyindeki bütün para politikalarında merkezi bir öneme sahipti. Bu durumun en önemli nedeni birlik düzeyinde hem Alman markının en büyük orana sahip olması hem de Alman merkez bankası Bundesbank'ın sahip olduğu anti-enflasyonist kredibilitiydi. Alman para politikasında fiyat istikrarı birincil önemde olduğundan, hiçbir Alman hükümeti AT'ye üye birçok ülkenin 1970'li ve 80'li yıllarda sahip olduğu gibi enflasyon yanlısı hükümetlerle ortaklık içerisine girmezdi. Aynı şekilde, parasal birlik devalüasyonların bir ekonomi politikası aracı olarak kullanımını ortadan kaldıracaktı. Bunun ise ekonomik stratejisini bütünüyle enflasyon ve devalüasyon üzerine bina eden Fransa tarafından kabul edilmesi mümkün değildi.

Almanya'dan sonra ECU sepeti içinde en yüksek orana sahip olan Fransa'nın, parasal birliğe dâhil olmak için dönüşümü kabul etmesi çok önemliydi. Fransa, Almanya'dan farklı olarak tam tersi bir ekonomik gelenekten gelmekteydi. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fransa ekonomik büyümeyi ve modernizasyonu öncelik olarak kabul etmişti. Ülke hükümetleri ekonomik büyümeyi finanse etmek için genişletici kredi politikalarını uygulamaktaydı. Enflasyonist politikalara destek verilmesinin bir diğer sebebi verimsiz endüstrilerin ve şirketlerin baskı altında tutulmak istenmesiydi. Dönemler itibariyle yapılan devalüasyonlar, Fransız işletmelerinin enflasyondan dolayı kaybettikleri rekabet üstünlüğünü telafi etmeye yönelikti. Enflasyon ve devalüasyonist politikalar Fransız ekonomisinin en önemli politika araçlarıydı. Tabii bu politikalar makroekonomik disiplinden uzaklaşılmasına neden olmaktadır.

2.1. İktisatçı Yaklaşım

Parasal birlik oluşturulurken iki farklı yaklaşım bulunmaktaydı. Almanya'nın etkisinde olan "*iktisatçı yaklaşımı*" destekleyenler, ortak paranın uygulamaya sokulacağı herhangi bir zaman belirlemeksizin uzun süreli bir yakınsama sürecini ve istikrar

odaklı ülkelerden oluşan az sayıda üyeden meydana gelecek birliği arzulamaktaydı. Diğer bir ifade ile iktisatçı yaklaşım parasal birliğe üye olmadan önceki uyum sağlama-ya yönelik koşullara önem vermektedir. Bu koşullar birlik içinde tesis edilmeden parasal birliğin gerçekleştirilmesi durumunda, birliğin geleceği belirsizlik içine düşecek ve birçok istikrarsızlıkların oluşmasına neden olacaktır. (Grahl, 1997: 53).

İktisatçı yaklaşım ülkelerin ortak parayı uygulamaya başladığı dönemi, ulusal para politikalarının ortak para birimine devredildiği uzun bir sürecin son aşaması olarak görmektedir. Bütün ülkelerin paraları özdeş hale geldiğinde ve ulusal paraların artık uzun bir süre tedavülde olmadığı zaman içerisinde piyasalar faiz oranlarını kendiliğinden eşitleyecektir. Böylece sadece mevcut olan durumun tasdik edilmesiyle parasal birlik oluşmuş olacaktır. Bu yaklaşım, iki temel nedenden dolayı ortak para uygulamasına erken dönemde eklemlemeyi kabul etmemektedir. Bunlardan birincisi enflasyonun yapışkan olarak varsayılmasıdır. Bu varsayım, düşük enflasyonlu ülkelerin belirli bir süre için yakınsama kriterlerini sağlayamayan ülkelere enflasyon ithal edecekleri anlamına gelmektedir. Öte yandan yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerin nominal faiz oranlarında ani düşüşler oluşacaktır. Bunun sonucunda ülkedeki talebi arttıran ve gelecekteki enflasyonun hızlanmasına neden olacak reel faiz oranları düşecektir. Ortak para uygulamasına erken dönemde eklemlemeyi reddetmelerinin ikinci nedeni ise siyasaldır. Fiyat istikrarı geleneğine sahip olmayan ülkeler, birliğin merkez bankasında temsil hakkına sahip olduklarında ortak para politikasını desteklemeyeceklerdir (Wyplosz, 2006: 216; Dehasa, 1995: 4).

2.2. Parasalci Yaklaşım

Fransa'nın başını çektiği "*parasalci yaklaşım*" ise nominal yakınsamanın gerekli olmadığını ve sıkı ve koşulsuz bir gündemin olması gerektiğini iddia etmekteydiler. Parasalci yaklaşım, parasal birliği tam ekonomik entegrasyonu sağlamanın bir aracı olarak görmektedir. Böylece birliğe üye olacak ülkelerin ekonomik gelişmelerinde ve ekonomi politikalarında bir yakınsama tesis edilebilecekti. Fransa Avrupa para kurumlarının yapılandırılmasında gönüllülük esasını savunurken, Almanya ise birliğe üye olmadan önceki istikrar sürecinin uzunluğunun önemine vurgu yapmaktaydı. Bu sayede birlik oluşturulduktan sonra ortaya çıkabilecek enflasyonist baskıların ve finansal parçalanmaların önüne geçebilme ihtimali artacaktır (Grahl, 1997: 54).

Fransa'nın liderliğindeki parasalcı yaklaşıma göre parasal birlik oluşturulduğunda ülkelerin geçmişte yaşadıklarının etkisi olmayacak ve enflasyon yapışkan olarak kalmayacaktır. Bu yaklaşım, diğer yaklaşımdan farklı olarak asıl önemi gelecekteki beklentileri etkileyeceğinden merkez bankasının kredibilitesine vermekteydi. Piyasalarda güvenilir olarak kabul edilen merkez bankası, geçmişteki performanslarından bağımsız olarak düşük enflasyonu hızlı bir şekilde bütün üye ülkelere dağıtacaktır. Maastricht Antlaşması'nın müzakere edildiği dönemde Almanya ve Hollanda politikalara ve yakınsama kriterlerinin önemine vurgu yaparken, Fransa ve İtalya bunun yerine kurumsal yapılanmaya odaklanmışlardı (Wyplosz, 2006: 217).

3. Parasal Birlik Aşamaları

Dünya tarihi boyunca ticaret, her çağda gelişim göstermiş ve toplumlar kendilerinde olmayan malları tüketebilmek için diğer toplumlarla ilişkiye girmiştir. Böyle bir ilişki içine girilmesi, beraberinde çok farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır (Gilpin, 2011: 214). Bu sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

- Teknolojik yayılmayı teşvik ederek ülkelerin refah düzeyinin artması.
- Keynezyen efektif talebi hem çarpan etkisi hem de verimliliği arttırmak yoluyla devreye sokarak ekonomik gelişmeyi hızlandırması.
- Ülkeler arasındaki ticaretin artması ile pazarın genişlemesini sağlayarak, ölçek ekonomilerini geliştirmek yoluyla tek bir işletmenin değil bütün ekonominin kazançlı çıkmasını sağlaması.
- Tüketici tercihlerinin genişletilmesine imkân vermesi.
- Üretimde kullanılan girdilerin maliyetlerinde azalışa neden olması.

Böylece dünya ekonomisinde ülkeler arasındaki ilişkilerin bu şekilde artması, ülkeleri birbirine benzer politikaları uygulamaya teşvik etmiştir. Artık her ülke kendi başına karar verici değil, etkileşimli bir süreç içinde iktisat politikalarını uygulamaya yönelik kararlar almak zorunda kalmaya başlamıştır. Bu ise beraberinde ülkelerin hâkim olan iktisat paradigmasına uyum sağlayarak, diğer ülkelerle olan yakınsamasını hızlandıran bir süreci getirmiştir. Dolayısıyla benzerlik arttırıcı politikalar uygulanmak istendiğinde, en önemli istikrar sağlayıcı politika nesne olarak para ve para politikasının etkileri üzerinde daha fazla vurgu yapılmıştır. Bunun sonucunda ülkelerin birbirine politik

yakınsamasını hızlandıran, paraya bağlı bir benzeşme süreci çeşitli aşamalar etrafında belirlenerek hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Fernand Braudel (1993: 386) tarafından ifade edildiği gibi “*paralar dildirler, diyaloga çağırmakta, diyolağa izin vermektedirler. “Devletler arasındaki ilişkilerde, iletişimde, mal ve hizmet üretiminde, parasal kaynaklarda, teknolojide ve askeri risklerde”* artan küreselleşme, bugüne kadar alışıla gelen yöntemlerle sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır (Habermas, 2005: 15). Diğer bir deyişle, bugünün ulusal devletleri füzeler ve nükleer başlıklar yüzünden, barut karşısında aciz kalan derebeyleri ya da şehir surları gibi zor durumdadırlar (Boulding, 1997: 80). Bunun içinde parasal birlik içinde uluslararası işbirliği zorunlu hale gelir. Parasal birlik oluşumunda uluslararası işbirliği, pazarlık politikaları yolu ile arttırılabilir. Pazarlık politikaları birbiriyle ilişki içinde olmayan ülkelerin birbirine bağlanmasını sağlar. Bunun sonucunda birbiriyle sorunu olan bölgelerde ayrıcalıkların tesis edilmesini ve kabul edilmesini sağlayan anlaşmalar tesis edilir. Böylece parasal birliğe dâhil olmayı başlangıçta hiç düşünmemiş olsa dahi, diğer amaçlardan elde edeceği kazançları hesaplayarak parasal birliğe üye olabilir. Böyle bir durumun ortaya çıkabilmesi için birliğe girmekle elde edilecek faydaların zararlardan fazla olması gerekir. Parasal birliğe üye olmadan önce ülkeler arasındaki işbirliği mevcut ise, parasal birliğin oluşturulması ihtimali artar. Ayrıca *supranasyonel* ve uluslararası kurumların geliştiği birliklerde, pazarlığa konu olacak müzakere alanları geniş olur (Chey, 2009: 1690).

Ekonominin reel yönünün bütünleştirilmesinde gümrük birliklerinden ortak pazara aşamaların olması gibi parasal yönünün entegrasyonun da aşamaları mevcuttur. Hükümetlerin döviz kuru istikrarlılığı, sermaye hareketleri ve parasal otorite politikalarında farklı düşünceler içerisinde olması, parasal birliğin aşamalarının olmasının neden olmuştur (Cohen, 1992). Beş aşamadan oluşan parasal birlik, para politikasındaki kontrolün ve işbirliğinin düzeyine göre çeşitlenmektedir.

İlk aşama üye ülkeler arasında ülkelerin paraları birbirine sabitlendiği ve dalgalanmasına izin verilmediği döviz kuru birliğidir. Buna karşılık para politikalarının koordine edilmesine gerek yoktur. Bunun sonucunda sermaye hareketlerinin üzerinde kontrol uygulanması durumunda dengeyi sağlamak için yurt içi likidite koşullarına etki edilmesi gerekmektedir (Tavlas, 1993: 665). Bundan sonraki aşama Corden (1972) ta-

rafından sözde parasal birlik olarak ifade edilen aşamadır. Bu aşamada sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırıldığı ve politika koordinasyonun sağlanacağı yönünde ülkeler birbirine taahhütte bulunur. Buna karşılık para politikasının yönetiminde birliğin tamamında etkili olacak biçimsel kurumlar oluşturulmaz.

Hükümetlerin döviz kuru istikrarlılığı, sermaye hareketleri ve parasal otorite politikalarında farklı düşünceler içerisinde olmasından dolayı sabit bir döviz kuru ülkeler arasında oluşamaz. Dolayısıyla birlik içerisinde yer alan ülkeler arasında spekülatif sermaye hareketleri oluşabilecektir (Corden, 1972: 3). Sözde döviz kuru birliğinden gerçek döviz kuru birliğine (Dedeoğlu, 2006: 56) geçilen aşama ise birlik içinde ortak rezerv fonu oluşturulur. Bu fon aracılığı ile ödemeler bilançosunda oluşacak açıklar kapatılmaya çalışılır ve döviz kurlarını sabit tutmak amacıyla merkez bankası müdahalelerde bulunur. Bu aşamada diğer ilk aşamadan farklı olarak birlik içinde para politikasının yönetiminden birliğin merkez bankası sorumludur (Karluk, 2009b: 518).

Optimum para sahaları ile özdeş olan aşama ise ülkeler arasında tek bir döviz kurunun geçerli olduğu, döviz kurlarının birbirine geri döndürülemez bir şekilde sabitlendiği ve dalgalanmasının ortadan kaldırıldığı parasal entegrasyon aşamasıdır. Ayrıca ülke paralarında tam ve değiştirilemez bir konvertibilitenin, finansal piyasaların entegrasyonunun, sermaye hareketlerinde tam bir serbestleşmenin olduğu ve ortak para politikasının uygulandığı aşamadır. Bunların yanında, finansal entegrasyon sermaye hareketlerinde serbestleşmeden daha fazlasını kapsamaktadır (Tavlas, 1993: 665).

Son aşamada ülkelerin tek bir para birimi etrafında bir araya geldikleri parasal birlik oluşturulur. Parasal birliklerin iki şekli vardır. Birinde küçük ülkenin parası büyük ülkenin parasının değerine eşitlenir. Diğer türünde ise birlik içerisinde tek bir para oluşturulur ve bu paranın yönetiminden tek bir merkez bankası sorumludur (Alesina vd., 2002: 2-3). Bunun sonucunda, para politikalarının uygulanmasında standart araçların kullanımı topluluğa devredilir ve üye ülkeler para politikasında bağımsızlıklarını kaybederek para politikası birliğin para otoritesince belirlenir. Ayrıca parasal birlik, birlik dışındaki ülkelerle olan döviz kuru politikalarının ve birlik dışındaki ülkelerle ödemeler dengesindeki ilişkilerin sorumluluğunun birlik içindeki ülkeleri de bağladığını vurgulamaktadır. Birliğin para otoritesi döviz kuru rezervlerini kontrol eder (Robson, 1998: 317).

4. Parasal Birliğe Katılmanın Fayda ve Maliyeti Üzerine

Parasal birlik içinde yer almak, ülkelere çeşitli faydalar sağlamakla birlikte maliyetlerde yüklemektedir. Parasal birlikte yer almanın en önemli faydası, ülkelerin belirsizlik yaratan para politikalarından kaçınabilmesine imkân vermesidir. Gerek işlem maliyetlerinin azaltılması, gerekse de geleceğe yönelik belirsizliklerin minimize edilmesi enflasyonist politikalara yol açan zaman tutarsızlığı (Kydland ve Prescott, 1977; Barro ve Gordon, 1983) problemini ortadan kaldırır. Ekonomik aktörlerin faydalarını arttırmaya yönelik bu politikalar, kural temelli ekonomi politikalarını da teşvik eder.

Zaman tutarsızlığı problemi, bireylerin bugün verecekleri kararlar gelecekteki politikalardan beklentilerine bağlıysa ortaya çıkmaktadır. Herhangi bir başlangıç döneminde, ücretlerin hedeflenen reel ücret düzeyini devam ettirecek nominal ücret düzeyini seçtiklerini varsayalım. Para politikasını yönetenler de buna uygun enflasyon oranını belirlemiş olsunlar. Enflasyon ücret ayarlamaları yapıldığındaki belirlenen düzeyinin üstüne çıkarsa, reel ücretler hedeflenen düzeyden daha düşük oluşur. Reel ücretlerdeki gerilemeye bağlı olarak işletmeler emek talebini artırır ve çıktı da hedeflenen reel ücretlerdeki doğal oranının üzerine çıkar. Toplumsal refahı arttırmaya yönelik olarak para politikasını yönetenler üretimi arttırıcı ve enflasyonu düşürücü politikalar izlemek ister.

Çıktıda artış olduğunda, azalan marjinal yarasına bağlı olarak çıktıdaki artıştan elde edilecek marjinal fayda da düşüş beklenir. Bunun yanı sıra, enflasyondaki artış ile enflasyonun marjinal maliyeti artar. Beklentilere yönelik olarak karar veren rasyonel bireyler, enflasyonda artış beklediklerinden nominal ücretlerinde enflasyon oranında ayarlama yaparlar. Böylece, reel ücretler hedeflenen düzeyinde oluşurken, çıktı düzeyinde herhangi bir değişme meydana gelmez ve enflasyon yükselir. Buna göre hükümetlerin kontrolünde olan ve onların tercihlerine bağlı olarak belirlenen politikalar neticesinde, herhangi bir fayda elde edilemezken maliyetler yükselir. Dolayısıyla hükümetler belirli bir kural bağlı olarak politikalarını belirleyeceklerini taahhüt ederse, toplumsal aktörlerde buna uygun davranmak zorunda kalacaklarından katlanmaları gereken maliyetler azalır.

Barro ve Gordon'un (1983) temel düşüncesine göre para politikasını ellerinde tutanlar, enflasyon oranı üzerinde tam bir kontrol yetkisine sahip ve amaçlarını istihdam ve enflasyon üzerinde tanımlayan toplumsal refah arttırıcılardır. Hedeflenen düzeyinden

sapma gösteren istihdam ve enflasyon, toplumsal fayda fonksiyonunda hedeflenenin üzerinde kayıplara yol açar. Nominal ücret sözleşmeleri enflasyon arttığında reel ücretlerin düşeceğini, çıktı ve istihdamda artışlar olacağını içinde barındırırken, belirli bir zaman sürecinde sabitlenir. Bu durumda, nominal ücret taleplerini belirleyen beklenen oran üzerinde enflasyonun artırılması ile ücretlerin bu orana göre belirlenmesine yönelik bir düzenleme inisiyatifi sağlar. Rasyonel beklentiler hipotezine dayalı olarak, emek kesimi bu değişikliğin farkına varır ve nominal ücret taleplerine beklenen enflasyon oranında zam yapılmasını talep eder. Para politikasını yöneten kurumun amaçlarının kamuoyu tarafından bilineceği varsayımına bağlı olarak, beklenen enflasyon oranı enflasyondan elde edilen marjinal gelir ve maliyet arasındaki eşitliği yansıtır ve cari enflasyon oranı beklenen enflasyon oranına eşit olur. Beklentilerin aksine uygulanacak para politikası neticesinde ne para politikasında ne de istihdamda bir gelişme sağlanabilir. Ancak bunlara karşılık ülkede enflasyon oranında bir artış meydana gelir. Enflasyonist politikaların izlenmeyeceğine dair yapılan taahhüt, toplumsal refahı arttırmaya yönelik politika izlemeye çalışan hükümetler ücret sözleşmeleri yürürlüğe konulduktan sonra bu taahhütten geri dönebilecekleri için *kredibile* değildir

Fiyat istikrarını sağlamaya yönelik bu politik tercihler, tüketime yönelik politikalar aracılığıyla fayda tatminini öne alırken, refah devletinin üzerinde durduğu gelir artışına öncelik veren politikaların ikinci plana düşmesine neden olur. Diğer bir deyişle alış-veriş piyasaların temel yönlendirici mekanizması olur. Artık bu dönemden sonra parayı kimin verdiği değil, alış-verişi kimin yaptığı önemli hale gelir. Piyasaların tamamen serbestleşmesine bağlı olarak belirsizliklerin azalması, geleceğe yönelik politikalarda ekonomik aktörlerin bilgi asimetrisine düşmesini engelleyerek, refahlarını müdahaleci politikalar olmadan rasyonel beklentilerine uygun biçimde arttırmalarına fırsat verir.

Bu faydalarının yanı sıra ülke paralarının bir araya getirilmesinden ya da ülke paralarının birbirinden ayrılmasına bağlı olarak paraların değişiminden kaynaklanan bilgi kargaşası, en önemli maliyetlerden biridir. Tarihteki ve şu anki örneklerinde görüldüğü üzere birçok para alanının dağılmasında, birlik içinde ortak paranın bilgi değerinin, bölge içinde ya da ülkede azalmasından kaynaklanmaktadır. Birlik içindeki ülkelerin arasındaki çatışma, en önemli faktörlerden biridir. Birliğin ortak merkez bankasının kontrolü altında olmayan paranın gelecekteki değeri ile ilgili olarak, birlik içindeki ül-

kelerin vatandaşları şüpheye düşebilirler. Bundan dolayı, birlik parasını daha değerli olan başka ülkelerin paraları ile ikame etmeye çabalar.

Bununla birlikte, birlik parasını terk edilmesinde, para biriminin enflasyon nedeniyle değerini kaybetmesi ve nominal çapa olma özelliğini koruyamaması etkili olur. Parasal sistemin öncelikli amacı bilginin organize edilmesi ise, birlik parasının değeri bu amacın yerine getirilip getirilmediğine bağlıdır. Bilgi kargaşasının yanı sıra yeni bir merkez bankasının kurulmasından, yeni banknotların tasarım ve basımından, yeni bozuk paraların piyasaya sürülmesinden ve yeni paraya uyumdan kaynaklanan maliyetler olacaktır. Bunların yanında yeni bozukluk basacak makinelerin alımı, bankaların bilgi işlem sisteminin değişimi ve otomatik ödeme sistemlerinin yenilenmesinden kaynaklanan yeni paraya geçiş maliyetleri ortaya çıkacaktır (Goodhart, 1995: 485-486) .

Banknot basımından elde edilen senyoraj geliri, özellikle savaş ve diğer kriz dönemlerinde gelirlerin vergiler ve hazine bonusu ihracı ile arttırılmasının çok zor ya da imkânsız olduğu dönemlerde önemli bir gelir kaynağıdır. Glasner'in (1989) hipotezine göre para basma yetkisinden vazgeçerek senyoraj geliri elde etmeyi kaybeden devletler, askeri savunmasına yönelik endişeler taşımayan devletlerdir. Bu duruma örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluş dönemini ve şu anki Avrupa Para Birliği'ni göstermektedir. Avrupa Birliği'nin politikalarının belirlenmesinde, mihenk taşı konumundaki Almanya'nın ve Fransa'nın kendi aralarındaki rekabeti ve Avrupa savaşlarını bitirmeleri etkili olmuştur. Avrupa içindeki ülkeler uzun dönem boyunca aralarında ücret savaşlarının oluşmasını arzulamıyorlarsa, savaş zamanı finansmanında kullanılan ulusal politika araçlarına uzun süre ihtiyaç duymayacaklardır. Bundan dolayı tek para birimin geçerli olduğu Avrupa Birliği, hem mevcut olan hem de sembolik olan ulusal bağımsızlığı korumaya yönelik finansman araçlarının terk edilmesini tanımlar (Goodhart, 1995: 455).

Ulusal parasını ortadan kaldırıp, yerine üye olduğu parasal birliğin parasını kullanmaya başlayan ülkeye parasal birliğin diğer bir maliyeti, bir ekonomik politika aracını ülkenin kaybedecek olmasıdır. Diğer bir deyişle, parasal birlik içerisinde ülkelerin merkez bankaları hem varlıklarını hem de ülke ekonomisinde sahip oldukları reel güçlerini kaybederler. Dolayısıyla parasal birlik içerisinde yer alan ülkeler paralarının değeri ile ilgili politikaları uygulayamazlar, dolaşımdaki para miktarını belirleyemezler ve kısa

dönemde faiz oranlarını değiştiremezler. Birliğe üye olmaktan dolayı ortaya çıkacak ekonomik istikrar kaybı, ülkenin parasal birlik içindeki ortaklarıyla olan ticari ilişkisine bağlıdır.

4.1. Parasal Birliğe Katılmanın Faydaları

Parasal birliğe üye olarak ülkelerin elde edecekleri en önemli fayda döviz kuru-nun birbirine dönüştürülmesinden kaynaklanan işlem maliyetinin ve belirsizliğin orta-dan kaldırılmasıdır. Ulusal paraların birbirine dönüştürülmesi için ödenen komisyon, vergi gibi maliyet arttırıcı ek masraflar döviz kurunun gelecekteki belirsizliği, uluslara-rası ekonomik ilişkileri sınırlayan engellerdir. Tek para kullanan ülkeler arasında döviz kurunun değişiminden kaynaklanan maliyetler ve döviz kuru ile ilgili belirsizlikler orta-dan kalkar. Üye ülkeler arasındaki yatırım, ihracat ve ithalat kararları belirsizlikten kur-tulacaktır. Böylece forward piyasalar aracılığı ile hedging (koruma) işlemlerine gerek kalmayacaktır. Diğer taraftan, birlik içinde yapılan ekonomik işlemlerde birliğin parası kullanılacağı için paraların birbirine dönüştürülmesinde ortaya çıkan maliyetler azalır. Ayrıca birliğin politikalarına olan güven artışı sağlanır (Savaş, 1999: 96-97).

Emek piyasalarında katı çalışma koşulları uygulanamaz. İşverenler piyasadaki emek maliyetlerini karşılaştırma imkânı elde ederler. Tek para uygulaması döviz kuru riskini ortadan kaldırdığından, sabit yatırımlar emeğin daha ucuz ve verimli olduğu ül-kelere kayar (Eichengreen ve Frieden, 2001: 7). Ekonomik büyümeyi ve etkinliği etki-leyen faiz oranı farklılıkları birlik içinde oluşmaz. Öte yandan, birlik içinde bütçe disip-lini sağlanacağından bütçe açıklarının önüne geçilmiş olur. İstihdam, bölgesel dengenin sağlanması ve uluslararası para sistemi gibi sorunlar tek başına ekonomik birlik yöntemi ile çözülemeyeceğinden parasal birliğin sağlanması gerekir (Dedeoğlu, 2006: 53-54).

4.1.1. İşlem maliyetlerinde azalma

Bordo ve James (2006) tarafından belirtildiği gibi dünyada bir evrensel para öl-çütünün kullanılmak istenmesinin en önemli nedeni işlemleri kolaylaştırmak ve işlem maliyetlerini en aza indirmektir. Böylece karşılıklı fayda sağlayan ekonomik etkileşim-lerin artması beklenebilir. Bununla birlikte devletin kamu maliyesinin zayıflığı ve poli-tik baskılar nedeniyle istikrarlı bir para sistemini devam ettiremeyeceğine dair artan görüşler de kural temelli para politikasının tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bundan dolayı bağımsız merkez bankalarının kurulması, sabit döviz kuru sistemi ya da para

sahaları oluşturulması yönünde artan baskıların en önemli sebebi siyasetçilerin ellerini bağlayarak, para politikasını kullanma yetkilerini kısıtlamaktır.

Aslında bu durum Polanyi (2006) tarafından belirtildiği gibi kendi ulusal ekonomi-politik amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bağımsız ulus devletler dönemindeki ulusal paralar anlayışının tamamen terk edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu yaklaşımın hâkim olması, birbirinden farklı ülke paralarının tek bir para haline getirilmesini ya da para politikalarında benzer yapıların kurulmasını teşvik etmektedir. Kartalist yaklaşımdaki devlet vurgusunun önemini kaybetmesi, siyasetin de gerilemesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, ülkelerin kendilerine özgü koşullarının önemine vurgu yapan rölâtivist yaklaşım geri plana itilmekte, her yerde aynı geçerliliğe sahip tek ve belirli ilişkiler bütünü içinde hareket eden Newtonyen bakış açısı yeniden ön plana çıkmaktadır.

İşlem ya da bilgi maliyetleri çok az olsalar dahi önemli ekonomik etkilere sahiptirler. Döviz kuru işlemlerinden kaynaklanan maliyetler doğrudan işlem maliyetlerinden daha büyüktür. Mal ticaretini kısıtlayan herhangi bir ticareti kısıtlayıcı engel olmasa dahi, işlem maliyetleri bir ülkeden diğer ülkeye mal fiyatları nedeniyle tamamen farklılaşmaktadır. Fiyatlardaki bu sapma, parasal birlik içinde ortadan kaldırılarak refah kayıplarının oluşmasının önüne geçilir. Bununla birlikte, refah kayıplarının önüne geçen diğer bir faktör de tüketicilerin birlik içinde fiyatlar ile ilgili tam bilgiye sahip olmasıdır (Emerson vd., 1992: 64).

Döviz kurlarının birbirine dönüştürülmesinde doğan işlem maliyetleri ülkelerin parasal birliğe üye olmasıyla ortadan kalkar. İşlem maliyetleri ikiye ayrılabilir. Birincisi hane halklarının ve işletmelerin döviz kuru değişimlerinde finansal sektöre ödedikleri komisyonlar, alım-satım oranlarındaki farktan oluşan doğrudan işlem maliyetleridir. İkincisi, döviz kurlarının yönetimindeki personel ve ekipmanın arttırılmasından kaynaklanan kurum içi maliyetlerdir. Bu maliyetler finansal sektördeki işlemlerle arttıkları için daha açıktırlar ve dış ya da finansal maliyetler olarak adlandırılırlar. Farklı döviz kurlarının varlığı finansal sektörün içerisinde yer almayan bütün işletmeler için içsel maliyetlere yol açar.

Bu tür maliyetlerin ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Birçok döviz kurlunun varlığı muhasebe işlemlerini karmaşıktırır. Dolayısıyla işletmeler bu bölümlere

daha fazla personel tahsis etmek zorunda kalır. Ayrıca uluslararası işletmelerde merkezi yönetimin bünyesinde bulunan kontrol ve değerlendirme fonksiyonlarını karmaşılaştırarak yönetimi zorlaştırırlar. Diğer taraftan, çoklu döviz kuru sistemi nakit yönetiminin bölümlere ayrılmasını gerektirir. Böylece işletmenin nakit ödemelerinin planlanması zorlaşır veya borç faizlerinin gerçek değeri belirlenemeyebilir. Banka hesaplarındaki borç ve kredi hesapları arasındaki gecikme süresini arttırır. İşletmeler döviz kurlarının sahip olduğu riskten dolayı fırsat maliyetleri ile karşılaşır (Emerson vd., 1992: 67).

Genel kamu yararına olan bu kazançlar bazı çıkar grupları tarafından eleştirilebilirler. Bu tür eleştiriler özellikle bankacılık sektöründen gelmektedir. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalar, bankacılık sektöründeki gelirlerin % 5'inin ulusal paraların birbirine dönüşümünden elde edilen komisyon kazançlarından olduğunu göstermektedir. Bankalar için gelir kaynağı olan bu işlemler parasal birlik ile birlikte ortadan kalkacaktır (Grauwe, 1997: 52). Bu işlemlerden elde edilen kazançların ortadan kalkmasının kamuya yararı, bankaların kaybı pahasına oluşmaktadır. Döviz kurlarının dönüşümündeki işlem maliyetleri bir toplumsal maliyettir. Toplumsal maliyet olmasının nedeni, tüketicilerin bu dönüşüm işlemlerinde hiçbir kazanç elde etmeden bir tür vergi ödemelerinden kaynaklanır (Marrewijk vd., 2007: 620).

İşlem maliyetlerinin dolaylı etkisi ulusal piyasalar arasındaki fiyat ayrımcılığının azaltılmasıyla ortaya çıkar. Fiyat ayrımcılıklarının var olmasının en önemli nedeni ulusal piyasaların bölünmüş olmasıdır. Tüketici, başka bir ülkeden mal almak istediğinde kendi ülkesine görece daha yüksek işlem maliyetleri ile karşılaşır. İşlem maliyetleri ortadan kaldırılsa, tüketiciler diğer ülkelerin mallarını satın almak istediklerinde maliyetlerden kaçınmış olurlar. Bundan başka idari düzenlemeler, vergi oranlarındaki farklılıklar gibi işlem maliyetlerini arttıran birçok etken vardır ve döviz kurlarının alım satımındaki maliyetlerin azaltılması tek başına yeterli olmayacaktır. Ancak diğer etkenlerle birlikte düşünüldüğünde ortak bir pazar oluşturulup bu maliyetler en aza indirildiğinde fiyat ayrımcılığı daha zor olacaktır. Bu durumdan ise en yüksek faydayı birlik içindeki tüketiciler elde edeceklerdir (Grauwe, 1997: 53). Bununla birlikte işlem maliyetlerinden faydanın birlik içinde tesis edilebilmesi için Rodrik (2011) tarafından belirtildiği gibi karşılıklı ilişki içinde güvene dayalı uzun süreli ilişkiler, inanç sistemleri ve ilişki içindeki iki tarafın dışında kalan üçüncü tarafların uygulamalarına dayalı kurumsal yapıların varlığı gereklidir (Rodrik, 2011: 12).

4.1.2. Döviz kuru belirsizliğinin yok olması

Parasal birliğin oluşturulmasıyla, birliğe üye olan ülkelerin elde edecekleri en önemli fayda uluslararası ticaret ve yatırımların sapmasına neden olan döviz kuru belirsizliğinin ortadan kalkmasıdır. Döviz kuru riski, riskten kaçınan kişi ile döviz kuru riskinin maliyetine katlanan kişinin kaybına eşittir. Bu maliyetler kısa dönemli döviz kuru işlemlerinde çok fazla olmamasına karşılık, döviz kurları arasındaki dalgalanmalar arttıkça kurların değeri farklılaşacaktır. Bireylerin kayıplarını karşılamak için yönelecekleri future piyasaları bir yıl ya da ona yakın süreliğine kayıpların telefi edilebilmesine imkân sağlar. Döviz kurlarındaki işlemler ulaşım maliyetlerine benzediği için döviz kuru riski hem ithalat hem de ihracat yolu ile ticareti iki taraftan etkiler (Tavlas, 2004: 92).

Diğer taraftan döviz kuru arz ve talebi inelastik olduğundan, döviz kurlarında oluşacak dalgalanmaların etkisi büyük olur. Döviz kurlarındaki belirsizliğin ortadan kaldırılmasıyla dalgalanmaların önüne geçileceğinden, ülkeler arasındaki ticaret ve yatırımların akışını engelleyen belirsizlik ortadan kaldırılmış olur (Salvatore, 2007: 723). Döviz kurlarına yönelik belirsizliğin azaltılması, hem işletmelere fiyat politikasının hem de tüketicilere gelecekteki tüketimleriyle ilgili kararlarının belirsizlik koşullarından kurtulmasına fırsat verir (Grauwe, 1997: 56-57, Emerson vd., 1992: 72-73). Böylece ülkelerin birlik içinde yer almasıyla elde edecekleri refah kazançlarının yüksek olmasını sağlar.

Parasal birlik içinde tek bir para biriminin geçerli olması, paranın hesap birimi olma ve değişim aracı olma özelliklerini geliştirir. Tek para biriminin hesap birimi olması, piyasaların daha az bölümlenmesine yol açarak fiyat karşılaştırmasını kolaylaştırır. Tüketiciler mal ve hizmet talebinde bulunurken fiyat karşılaştırmasında etkin olarak hareket ettiklerinden, tek para birimi, birlik içinde rekabeti teşvik eder. Ortak paranın hesap birimi olarak kullanımının faydaları açık ekonomilerde gözükür. Açık bir ekonomide döviz kurunda oluşan bir istikrarsızlık, fiyatlara yansır ve istikrarsızlık oluşur. Bundan dolayı bilgi akışı işlevini sağlayan ve hesaplamaları kolaylaştıran paranın, likiditesi azalır.

Bununla birlikte, paranın hem hesap birimi hem de değişim aracı olma özelliği ölçek ekonomilerine bağlıdır. Bu nedenle paranın kullanımı bilgi etkisini de içermektedir. Para ne kadar geniş bir alanda kullanılırsa, başka birçok kişi aynı para birimini kul-

landığından elde tutulması o kadar faydalı olur. Diğer taraftan, döviz kuru piyasasının genişlemesinden de fayda elde edilir. Ayrıca parasal birliğin oluşturulması hem fiyat dalgalanmalarının hem de spekülasyon hareketlerinin fiyatlar üzerindeki etkisinin azalmasını sağlar.

Fiyatların belirgin hale gelmesine yönelik politikalar, para yönetiminin ülkelerden ayrılarak birliğin merkezi otoritesine devredilmesini sağlar. Bununla birlikte spekülasyon hareketlerinin engellenmesi, bundan kaçınmak için tutulan rezerv miktarının azaltılmasına imkân verir. Öte yandan karşılaşılabilecek ödemeler bilançosu dengesizliklerinde rezervlerin etkin kullanımı elde edilir. Diğer bir ölçek ekonomisinden yararlanma imkânı sağlayan fayda ise, hem yatırım hem de borçlanma için geniş bir finansal aracın piyasaya sürülmesidir. Böylece sürekli ve riskli dönemlerde ekonomik aktörler daha etkin seçim yapabileceklerinden, finansal araçların tahsisinde etkinlik sağlanmış olur (Tavlas, 2004: 93).

Diğer taraftan fiyatlar ve ücretlerle ilgili beklentiler parasal birlik içinde daha fazla kısıtlanmış olur. Birlik içinde işletmeler ve işgücü, parasal birlik gerçekleşikten sonra iki gelişme ile parasal genişleme ve devalüasyon sonucunda oluşan enflasyondaki değişimlerin daha az sıklıkla oluşacağını bilirler. Bunlardan ilki, ortak bir merkez bankasının oluşturulmasıdır. Oluşturulan merkez bankasının bağımsız olması, politik müdahalelere uğramaması da bir diğer etkidir. Bunların yanı sıra ortak bir merkez bankasının oluşturularak rekabet gücünü etkileyen döviz kuruna yönelik devalüasyonist politikaların uygulanma imkânlarının sınırlandırılmasıdır. Ücretlerle ilgili beklentilerde bir azalmanın meydana getirilmesi, enflasyonist ücret taleplerinin ortadan kalkmasına neden olur. Bundan dolayı daraltıcı para ve maliye politikalarına yönelik ihtiyaç ortadan kalkar. Böylece talepte ve çıktıda büyüme sağlanır (Levitt ve Lord, 2000: 17).

Neo-klasik ekonomik büyüme modeli çerçevesinde incelendiğinde, döviz kuru riskinin azaltılması ekonomik büyümede artışa yol açar ve ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını sağlar. İşlem maliyetlerinin ve döviz kurundaki değişimlerin etkisinin azaltılmasından doğrudan verimlilik kazançları elde edilir. Doğrudan kazançlar, sahip olunan sermaye ve emek gibi üretim faktörleri ile potansiyel kazançların artması anlamına gelir. Böylece gelecekteki sermaye stokunu artırır ve dinamik olarak adlandırılan doğrudan kazançların artması sağlanır. Bu kazançlar sermaye stoku verimlilik kazançla-

rının karşıladığında yükselir. Yurt içi piyasada elde edilen verimlilik kazançları üretim fonksiyonunu yukarı kaydıran etkiye eşitse sermayenin marjinal verimliliği herhangi bir sermaye stoku oranında artar.

Sermayenin fırsat maliyetinin marjinal verimliliğine eşit olduğu başlangıç denge koşulu, işletmelerin sermayenin marjinal verimliliğinin sermayenin fırsat maliyetine dönüştüğü noktaya kadar sermaye stoklarını arttıracaklarını gösterir. Sermaye stokunda oluşan bu artış çıktıda artış anlamına gelir (Emerson vd., 1992: 77). Denge, tüketicilerin gelecekteki tüketimlerini iskonto edecekleri faiz oranının sermayenin marjinal verimliliğine eşit olduğu yerde sağlanır. Oluşan denge noktasında birim emek başına çıktı miktarı ve kullanımdaki sermaye miktarı artacaktır. Ancak çıktıda meydana gelen artış miktarı, teknolojik değişme ve nüfus oranındaki artışa bağlı olarak başlangıç düzeyine geri dönecektir. Böylece, parasal birlik içinde yer alan ülkelerde neo-klasik büyüme modeline göre faiz oranlarındaki düşüşler geçici olarak çıktı düzeyinin de artmasını sağlar. Yeni denge noktasında birim emek başına çıktı miktarı artmış olacaktır.

Riskten kaçınmak isteyen ekonomik aktörler döviz kurlarında değişim arttığında yatırım veya ticaret yapmaktan vazgeçerler. Dolayısıyla döviz kurlarında oluşan değişimler ülkeler arasındaki ticareti negatif etkiler. Nominal döviz kurunda meydana gelen değişmelerin doğrudan etkileri uluslararası ticarete ortaya çıkar. Uluslararası ticari işlemlerde yapılan sözleşme ve ödeme günü arasında zaman farkı vardır. Bütün ihracat işlemleri, muhasebe işlemlerini ve maliyet hesaplarını kendi ülke parası ile yapan ihracatçı işletme için döviz kuru riski içerir. İhracatçı işletme, döviz kuru değişiminden kaynaklanan riskleri ancak sözleşmeleri kendi ülke parasından yaparak azaltabilir. Bundan dolayı gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete yapılan işlemin faturalanması, ihracatçı ülkenin parasına göre yapılmaktadır. Ancak bu riskler sözleşme zamanı ve malın teslim tarihi arasında kendi ülkesinin parasının değerinde meydana gelecek değişimlerden dolayı belirsizlikle karşılaşan ithalatçı ülkeye kaydırılmış olur.

Sözleşme tarihi ve ödeme tarihi arasındaki zaman farkı nominal oranlarda meydana gelen beklenmeyen değişiklikler aracılığıyla döviz kurlarındaki değişimlerde doğrudan etkisini gösterir. Buna karşılık ihracatçılar ya da ithalatçılar kendilerini döviz kuru değişimlerinden çok iyi koruyabilseler dahi dış ticaret yapmanın riski artar. Bunun nedeni ise bu işlemlerin gelecekteki döviz kurlarında oluşması muhtemel belirsizliklere

sahip olmasıdır. Nominal döviz kurları, yurtiçi maliyetleri azaltmak ve rekabet avantajı kazanmak için düzenlendiğinde reel döviz kurunda oluşan değişimler gelecekte daha belirsiz hale gelecek kar oranlarını etkiler. Reel döviz kurlarındaki bu tür öngörülemeyen değişimler fiyatlarda daha yavaş ve görece olarak tahmin edilebilir olduğundan parasal birlikler içinde oluşmaz (Emerson vd., 1992: 72-73).

4.1.3. Bütçe politikalarının merkezileştirilmesinin faydaları

Çeşitli paraların bir araya getirilmesiyle oluşturulan parasal birlik ile para politikasındaki bağımsızlığın kaybedilmesi sonucunda ortaya çıkan taleple ilgili maliyetleri ortadan kaldırmak için maliye politikalarına daha fazla ağırlık verilir. Mali politikalar, asimetrik şoklarda ve politikalarda yakınsamadan çok iraksamanın ortaya çıkacağına dair endişelerin ortadan kaldırılmasında önemli hale gelir. Birliğe üye ülkelerde istikrarı sağlamaya yönelik mali politikalar, ekonomik koşullardaki dinamik değişimlerle ilgilidir. Bu politikalar başlangıç koşullarını hesaba katmadan, normal trenddeki ekonomik değişimleri yönetmeye yönelik harcama ve gelir politikalarını içerir. Yeniden dağıtım ait düzenlemeler ise, bir önceki dönemdeki değişimlerin düzeyini hesaba katmadan, ekonomik değişimlerde meydana gelen değişimleri yönetmek için harcamaların ve vergilerin düzenlenmesini içerir. Asimetrik şokların temel sorunu oluşturacağına inanılırsa, istikrar politikalarına önem verilmelidir. Buna karşılık, bölgesel farklılaşmanın varacağı tahmin edilirse yeniden dağıtım politikalarına öncelik verilmelidir (Goodhart, 1995: 466).

Bütçe disiplinini sağlamak için uygulanan mali kısıtlamalar, ülkelerin ulusal ekonomi politikalarında istikrarı sağlamada yetersiz kalabilirler. Bundan dolayı, bütçe politikaları ile ilgili kararların federal düzeyde bir otoriteye devredilmesi gerekebilir. Mali uygulamaların federal düzeyde bir otoriteye devredilmesinin desteklenme nedenlerinden en önemlisi, bir bölgedeki mali politika önlemlerinin komşu bölgelere de dağılmasıdır. Yüksek marjinal ithalat eğilimine bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik etkiler, ulusal ya da bölgesel otoritelerin maliye politikalarında istenilen düzeyin altında etkin olmalarına neden olur. Ulusal mali politikaların, ülkenin faiz oranlarında ve döviz kurları üzerindeki etkisinin azalması; bunların birliğin belirlediği faiz oranlarının yerine geçmesi, ülke politikacılarının bütçe disiplinini terk etmelerine neden olabilir.

Mali işlemlerin merkezileşmesi, birlik içindeki ülkelerin kamu harcamalarının ve vergi oranlarının sadece şimdiki düzeyini değil, aynı zamanda gelecekteki beklenen değerlerini de etkiler. Parasal birliğin başarısı yalnızca emek hareketliliğine bağlı değildir. Bunun yanı sıra, ülkelerin sahip oldukları farklı vergi oranlarının uyumlaştırılması için gelecek esnekliğine de sahip olmalıdır. Bu politikanın Avrupa Birliği içinde finansal işlemler, tasarruflar ve işletme karları gibi oldukça esnek farklı vergi oranlarının geçerli olduğu bir yapıda vergi farklılaştırmasının uygulanması zordur. Emeğin hareketliliğinin tamamen serbest olduğu birlik içinde, ulusal düzeyde emek faydasının ve emeğin geliri üzerindeki vergi farklılaştırılması, uygulamada güçlükler neden olur (Goodhart, 1995: 467).

4.2. Parasal Birliğe Katılmanın Maliyetleri

Parasal birlikte yer almanın maliyetleri daha çok makroekonomi politikalarında ortaya çıkar. Ülkeler için parasal birlikte yer almanın en önemli maliyeti, bağımsız para politikasının uygulanma imkânının ortadan kalkmasıdır. Öte yandan ülkeler, paralarının yönetimini birliğin yönetimine devrettiklerinden, ülkelerin merkez bankaları işlevini kaybedecektir. Bunun sonucunda ülkeler dolaşımdaki para miktarını belirleyemeyecekler, faiz oranları ile ilgili politika uygulayamayacaklardır ve devalüasyon ya da revalüasyon politikaları ile paralarının değerini değiştirme imkânına sahip olamazlar (Grauwe, 1997: 5). Parasal otoritenin kaybı yanında parasal birlik içinde tek bir pazarın oluşmasını engelleyen başka etkenler de vardır. Ülkeler arasındaki anlaşmalar ile ortaya konulan hükümlerin, ülkelerin yasa maddelerinde yürürlüğe konmasında ve uygulanmasında belirsizliklerin olması, rekabetçi bir pazarın çalışmasının devlet sübvansiyonlarının varlığı ve vergilemedeki farklılıklar nedeniyle engellenmesi, millileştirmenin ya da devlet desteğinin hüküm sürdüğü sanayi sektörünün varlığı durumunda birlik oluşumu çok yavaş olacaktır (Levitt ve Lord, 2000: 15-16).

Mundell tarafından “*imkânsız üçleme (impossible trinity)*”, Cohen tarafından “*korkunç üçleme (unholy trinity)*” (Tavlas, 2004: 90) veya “*küreselleşme üçlemesi*” (Akat, 2004: 61) olarak adlandırılan bu duruma göre uluslararası sermaye hareketlerinin serbest olduğu durumda, sabit döviz kuru ve bağımsız para politikası amaçları eş zamanlı olarak uygulanamaz.

Bu yaklaşıma göre bir ülke şu üç amaçtan birini terk etmek zorundadır: Döviz kuru istikrarı, bağımsız para politikası veya finansal entegrasyon. Sermaye hareketleri serbest olduğunda, arbitraj yolu ile faiz oranları arasındaki farklılıklar hızlı bir şekilde giderilir. Buna karşılık sermaye hareketleri üzerinde baskı kurulmaya çalışılması, sermaye hesabında açıkların oluşmasına neden olarak spekülâtif hareketlere imkân sağlar. Bu durum ise ülkelerde hem döviz kuru piyasalarında hem de bankacılık sektöründe “ikiz krizlerin” oluşmasına neden olur. Böylece ülke faiz oranları, uzun süre dünya faiz oranlarından farklı olamaz.

Sabit döviz kuru sistemi, sermaye hareketlerinin serbest olduğu durumda para politikalarının etkinliğini azaltır. Diğer bir deyişle, para politikaları talebi yönetmek veya ödemeler dengesini düzenlemek için kullanılamaz. Bu durum, birbiriyle rakip değer olan esneklik ve istikrar arasındaki ters yönlü ilişkiyi gösterir. Para politikalarında istikrara kavuşulması yüksek enflasyona sahip ve sürekli yurt içi ekonomik dalgalanmalara maruz kalan ülkeler için faydalı olur. Fakat bu istikrara kavuşulması, para politikasında esnekliğin kaybolması demektir. Diğer bir deyişle sürekli olarak dışsal şoklarla karşılaşan ülkeler, bu şoklarla mücadele etmede önemli bir politika aracını kaybetmiş olurlar. Buna karşılık birlik içinde ortak bir para biriminin kullanılması, döviz kuru riskini azaltır (Broz ve Frieden, 2001: 323). Para otoritesi kaybedildiği için sermaye hareketlerinin serbest olduğu ve döviz kurunun sabitlendiği ortamda mali fırsatçı dalgalanmaların oluşması beklenebilir (Sadeh, 2006: 351).

Ülkelerin para basarak elde ettikleri senyoraj gelirinin parasal birlik ile kaybedilmesi, sosyal kayıplar olarak kabul edilebilir. Bu gelirin kaybedilmesinin sonuçları, ekonomi içindeki etkilerine bakılarak değerlendirilebilir. Parasal birliğe üye olmasalar da ülkeler, piyasalarda tam kredibilitiyi sağlayabilirler. Ancak bu para basmaktan ve buna bağlı olarak senyoraj gelirinden vazgeçmeleri anlamına gelir. Bunun tersine, sürekli enflasyon vergisi yolu ile elde edilmek istenen kazançlar, senyoraj geliri elde edilmesine karşılık sosyal kayıpları da hızlandırır.

Diğer taraftan, senyoraj geliri elde edilmesinden kaynaklanan kazançlardan istikrarlı büyümeyi elde etmek için vazgeçilebilir. Böylece istikrarlı büyüme ile elde edilen vergi gelirleri, senyoraj gelirinden büyük olabilir. Bununla birlikte, faiz oranlarında oluşan azalma düşük risk primi ile birlikte, enflasyondaki gerileme ile piyasada düşük reel

faiz oranlarını oluşturur. Dolayısıyla, kamu borç stoğundaki gerileme ile elde edilen kazanç senyoraждан elde edilen gelirden fazla olur. Parasal birlik içinde de senyoraж geliri elde edilir. Fakat bu çok düşük miktarlarda olur ve bütün üye ülkeler arasında paylaşılır. Avrupa Birliği'nde Euro'nun uluslararası para birimi olarak birliğe komşu ülkelerde kullanılması ek senyoraж geliri sağlar. Buna karşılık, parasal birlik içinde ortak paranın uluslararası para olmasından dolayı elde edilecek senyoraж geliri, ülkelerin paraları tedavülde kaldığı sürece elde edilemez (Tavlas, 2004: s. 96). Bunun yanı sıra, senyoraж gelirinin kaybı, ulusal faydalar açısından jeostratejik bir kayıp olarak nitelendirilebilir (Tavlas, 2004: 97).

Parasal birliğin ekonomik birlik ve ekonominin her alanındaki yoğun etkisi, birlik içinde oluşacak eşitsizlikleri ve bu duruma karşı ortaya çıkacak tepkileri ortaya çıkartmada da devam eder. Farklı ekonomik yapılara ve büyüklüklere sahip ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu birlikte, güçlü olanın ekonomik yönlendirmeleri söz konusu olabilir. Bu ise, ekonomik yapısı ve büyüklüğü daha güçsüz olan ülkelerin gelir ve tasarruflarında bir azalmaya neden olabilir. Bununla birlikte “kredi” üstünlüğüne sahip olan ülkeler, ellerindeki finansal araçlar yoluyla siyasal belirleyiciliğe de sahip olurlar. Bu durumun siyasal yansımaları parasal birlikte hukuki ve kurumsal yapıların oluşturulması sırasında gözükür. Birlik içinde karar alınırken uygulanan oy birliği ilkesi, siyasal açıdan Paretovari optimal bir sonuca ulaşmak için zorunlu olabilir. Ancak Pareto dengesi uygulamada çok kolay gerçekleşmemektedir. Basit çoğunluk ile alınan kararlar nedeniyle, çoğunluğun azınlık üzerinde tahakkümü ortaya çıkabilir (Dedeoğlu, 2006: 71).

Ülkeler parasal birliğe üye olduklarında, istihdam ve büyüme ile ilgili politikalarda para politikalarından faydalanamayacaklardır. Bu durum ise, ülkelerin istikrar politikalarında döviz kuru ile ilgili politikalara karar verememelerine neden olacaktır. Bütün bunların sonucunda Krugman ve Obstfeld (2006) tarafından “*ekonomik istikrar kaybı (economic stability loss)*” olarak adlandırılan durum ortaya çıkacaktır. Birliğe üye olmaktan dolayı ortaya çıkacak ekonomik istikrar kaybı, ülkenin parasal birlik içindeki ortaklarıyla olan ticari ilişkisine bağlıdır (Krugman ve Obstfeld, 2006: 560).

4.2.1. Ahlaki tehlike sorunu

Birlik içinde oluşan şokun etkilerinin hafifletilmesinde ücret esnekliği ve emek hareketliliği gibi otomatik düzenleyiciler yanında, ortaya çıkan eksik istihdam ile mücadelede gelir transferi de dengeyi sağlayıcı bir mekanizma olarak görülebilir. Gelir transferi ile ilgili düzenleyici mekanizmalar hem maliye politikaları hem de finansal piyasalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Ülkeler arasında gelir transferi yoluyla ülkelerin tüketim harcamalarının birbirine yaklaştırılmasına çalışılır. Buna karşılık gelir transferinin aynı ülke tarafından diğer ülke/ülkelere yapılması, transferi yapan ülkenin makroekonomik dengesinde bozulmalara yol açabilir. Fiyat ve döviz kurunda oluşan belirsizliklerin fiyat mekanizmasının doğru çalışmasını engelleyerek piyasalarda asimetrik bilginin oluşmasına neden olur. Fiyatlardaki belirsizliğe bağlı olarak risk algısında bir artış oluşması reel faiz oranlarının artmasına neden olur. Yatırımlardan elde edilecek getiri oranının belirsiz hale gelmesi durumunda riskten kaçınan yatırımcılar, artan risklerden kaçınmak için daha yüksek risk primine ihtiyaç duyarlar. Bunun yanında riskli bir ekonomik ortamda ekonomik aktörler, gelecekte elde edecekleri getiri oranını sağlayabilmek için iskonto oranını arttıracaktır. Dolayısıyla, bu tür sistemik risklerin artmasına yol açan döviz kuru belirsizliği, reel faiz oranının artmasına neden olur. Yüksek faiz oranları, seçilen yatırım projelerinin verimli bir şekilde değerlendirilmesini engeller. Bu sorunlara bağlı olarak ekonomide *ahlaki tehlike problemi*⁶ ve *ters seçim* sorunları ortaya çıkaracaktır (Grauwe, 1997: 58).

Ahlaki tehlike sorunu, faiz oranlarındaki artışlar nedeniyle ödünç alanların güdülerindeki değişimden meydana gelir. Ödünç alanlar, bu durumu yatırım projelerinin riski arttığı için daha avantajlı bulabilirler. Bu durum beklenen kazanç ve kayıplardaki asimetri ile ortaya çıkar. Yatırımlar başarılı olursa elde edilen fazla kar, ödünç alana gidecektir. Yatırımlar başarısız olur ve ödünç alanlar iflas ederse, bu kişinin kaybı yatırımdaki katılım payı kadar olacaktır. Faiz oranlarının çok yüksek olduğu dönemlerde, ahlaki tehlike problemi daha fazla olacaktır.

⁶ Ahlaki tehlike probleminin varlığı ilk olarak sigorta endüstrisinde ortaya çıkmıştır. Sigorta şirketleri mülklerini yangınlara karşı bütünüyle sigortalatan mülk sahiplerinin, imha edici yangınlar çıkarma eğilimine girdiklerini fark etmişlerdi. 1980'lerin ortalarında kundakçılığa eğilimli arazi sahipleri, sahte bir şirket üzerinden yüksek fiyatla bina satın alıyorlardı. Binanın değeri sigorta poliçesine esas oluşturuyordu. Çıkan yangında ortaya çıkan hasar sigorta şirketi tarafından karşılanıyordu. “*Aslında ortaya çıkan ahlaki tehlike idi*”. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Krugman, 2005)

Asimetrik bilginin var olduğu dönemlerde, ödünç alanlar daha riskli yatırım projelerini uygularlar. Yatırım projeleri, reel faiz oranları arttığı dönemlerde daha riskli hale gelirler. Buna karşılık, ödünç verenler kendilerini korumak için, yatırım projelerinin maliyetini arttıran ek risk primleri talep ederler. Ahlaki tehlike probleminin varlığı nedeniyle ödünç verenler risklerini azaltmak için kredi tavanları uygulamaya başlar. Ters seçim sorunu da benzer sonuçlara neden olur. Faiz oranları arttığı zaman, düşük riskli yatırım projelerini arz edenler kredi piyasasından çekilirler. Yatırımcılar, yüksek risk primi içermeyen projeleri için yüksek faiz oranından borçlanmayı daha az karlı bulabilirler. Faiz oranları arttıkça yatırımların projelerinin riski de artacaktır (Grauwe, 1997: 59).

Parasal birlik içine giren ülkelerin döviz kuru sistemiyle ilgili taahhütlerinin yerine getirilmesinde birçok faiz oranı düzeyi mevcuttur. İki ülkenin parasal birlik oluşturduğunun varsayıldığı modelde, her iki ülkede aynı faiz oranları uygulanmaktadır. Buna neden olan etken ise, sabit döviz kuru sisteminin yürürlüğe konulduğu parasal birlikte aynı faiz oranlarının geçerli olmasıdır. Her iki ülkenin klasik para talebi fonksiyonuna sahip olduğunu varsayıldığında (Tavlas, 1993: 670-671);

$$P_A L_A(Y_A, i_A) = M_A \quad (1.1.)$$

$$P_B L_B(Y_B, i_B) = M_B \quad (1.2.)$$

Her iki ülke için para talebi fonksiyonu 1.1. ve 1.2. numaralı denklemlerdeki gibi elde edilmiş olur. Bu modelde yer alan değişkenler sırası ile P_A ve P_B ülkesindeki fiyat düzeyini, L_A ve L_B para talebi fonksiyonunu, Y_A ve Y_B reel gelir düzeyini, i_A ve i_B nominal faiz oranlarını, M_A ve M_B nominal para stokunu A ve B ülkesi için göstermektedir. Her iki ülke arasında sermaye hareketleri serbest olduğundan, iki ülkenin para piyasalarının birlikte hareket ettiği varsayılmaktadır. Bununla birlikte, her iki ülkedeki finansal varlıklar birbirleriyle tam ikameye sahiptir. Bu varsayımlara göre açık faiz oranı paritesi koşulu şu şekilde yazılır;

$$i_A = i_B + e \quad (1.3.)$$

e A ülkesinde yapılacak devalüasyonun beklenen oranıdır. Bu aynı zamanda B ülkesinde yapılacak revalüasyonun beklenen oranı anlamına gelir. Parasal birlikte, ülkeler bağımsız para politikası uygulama imkânını kaybettiklerinden e değeri sıfıra eşit olacaktır. Dolayısıyla;

$$i_A = i_B \quad (1.4.)$$

olur. Böylece her iki ülkedeki faiz oranı birbirine eşit hale gelmiş olur.

Buna göre birlik içindeki ülkeler, para politikalarının nasıl yönetileceği konusunda uzlaşmaya varmalıdırlar. Diğer bir deyişle, iki ülkenin yer aldığı parasal birlikte, sistemdeki para stokunun belirlenmesini gerektiren mekanizmalara ihtiyaç duyulur. Modelimizdeki ülkelerden A ülkesi hegemonik güç olur ve para arzı düzeyini belirlerse, birliğin faiz oranı düzeyi 1.1. numaralı eşitlik yoluyla ve para politikasında A ülkesinin tercihlerine bağlı olarak belirlenir. B ülkesindeki faiz oranı ise, birlik içinde tek bir faiz oranı geçerli olacağından A ülkesindeki faiz oranına eşit olur ve 1.4. numaralı eşitlik yardımıyla belirlenir.

Öte yandan, B ülkesinin para politikasını temsil eden 1.2. numaralı eşitlik ile bu ülkenin nominal para stoku da belirlenmiş olur. Nominal para stokunun hegemon gücün kararlarıyla belirlenmesi sonucunda kredibilite sorunu ortaya çıkabilir. Diğer taraftan hegemonik güç, uzun dönem Phillips Eğrisi'nin belirlenmesinde de etkili olur. Bunun yanı sıra, ters asimetrik ticaret şokları ile karşılaşıldığında, bu şoklara karşı uygulanacak para politikalarının yönetilmesinde üye ülkelerin tercihlerinde etkili olur.

4.2.2. Bedavacılık sorunu

Her ülkenin emek piyasalarının oluşumunda, bu piyasayı yönlendiren kurumların yapılarında farklılıklar vardır. Sendikal yapıların merkezi veya merkezileşmemiş yapı içinde yer alması, birlik içindeki ülkelerin emek piyasasında farklı politikalar uygulamasına neden olur. Örneğin Almanya'da emek piyasaları oldukça merkezi yapıda olan sendikalar tarafından kontrol edilmektedir. Bunun aksine, İngiltere'de ise sendikalar adem-i merkeziyetçi bir yapılanma içindedirler (Grauwe, 1997: 14). Emek piyasası

kurumlarındaki bu farklılaşmalar, ekonomik dalgalanmalarla karşılaşan ülkelerde farklı ücret ve fiyat gelişmelerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Pareto (2005) tarafından yirminci yüzyılın yükselen seçkini olarak sendikalar (Pareto, 2005: 77-91), emek piyasalarının düzenlenmesinde merkezileşme ya da merkezileşmeme düzeylerine bağlı olarak farklı etkilere sahiptir. Ülkeleri etkileyen ekonomik dalgalanmalar birbirine benzer olsalar da ücret ve fiyatların oluşumu bu ülkelerdeki sendikaların, şoklara nasıl tepki vereceklerine bağlıdır. Ücret pazarlıklarının merkezileştiği ülkelerde, *korporatizm* güçlü olduğundan sendikalar ücret artışlarının enflasyonist bir etkiye sahip olacağını farkındadırlar. Diğer bir deyişle, merkezileşmiş yapıdaki sendikalar yüksek ücret artışlarının enflasyona neden olacağını, bu nedenle de reel ücretlerin yükselmeyeceğini bilirler. Dolayısıyla, nominal ücretlerdeki artışlar ile arz şokundan kaynaklanan reel ücret kayıplarının telafi edilemeyeceğini hesaplayabilirler.

Emek piyasalarında sendikaların merkezileşmemiş olduğu ve korporatizm düzeyinin az olduğu sendikal yapılanmanın hâkim olduğu ülkelerde, merkezileşmiş sendikaların var olduğu ülkelere göre farklılıklar vardır. Merkezileşmemiş yapılanma nedeniyle, her bir sendika kendi üyelerinin menfaatlerini düşünerek hareket eder. Emek piyasasında küçük bir grubun isteklerine göre hareket ettiklerinden, ücretlerde aşırı artış talebinde bulunmalarının fiyatlar genel seviyesini etkilemeyeceğini düşünürler. Her bir sendikanın kendi üyeleri için ücret pazarlıklarında yüksek ücret talep etmeleri, nominal ücretlerin emek piyasalarında merkezileşmiş sendikaların var olduğu ülkelere göre daha hızlı bir şekilde artmasına neden olur. Öte yandan, sendikaların adem-i merkeziyetçi yapılanma içinde olduğu ülkelerde, her bir işletme kendisi sendika ile pazarlık yapmak zorunda olduğundan, aşırı ücret artışları bu işletmelerin rekabet gücünü azaltacaktır. Buna bağlı olarak, aşırı ücret artışları işsizliğin bu ülkede artmasına neden olacaktır. Bu durum ise birlik içinde *bedavacılık sorununun (free-rider problem)* (Olson, 1975) ortaya çıkmasına neden olur.

Bedavacılık sorununun ortaya çıkmasında işsiz sayısının artması neden olur. Sendika üyesi olmayan işsizler, üyelik aidatı ödemedikleri halde sendikal hizmetlerden yararlanırlar (Uçkan, 2007: 40). Emek piyasalarında merkezileşmiş yapılanmanın hâkim olduğu ülke ile merkezileşmemiş yapılanmanın hâkim olduğu ülkenin parasal birlik oluşturmasından, birinci yapıdaki ülke kriz dönemlerinde ücret artışları nedeniyle zarara

uğrayacağından parasal birlik içinde yer almak istemez. Ayrıca, ücret artışları nedeniyle enflasyon politikasında uyumun sağlanamaması birliğin ortak fiyat politikası amacının gerçekleşmesine engel olur.

4.2.3. Talep farklılığının yarattığı maliyetler

Birlik içinde yer alan ülkelerin tüketici talebinde meydana gelen değişimler, ülkelerin ekonomi politikaları üzerinde önemli etkileri olur. Üye ülkenin ürettiği mallara olan talep artışı, bu ülkede ekonomiyi canlandırabilir ve oluşan talep artışı, diğer ülkenin üretmiş olduğu malların talebinde bir azalmaya neden olur. Dolayısıyla bu ülkede ekonomi daralırken, önemli ekonomik sorunlara ortaya çıkar.

Talepte meydana gelen değişikliklerin etkilerini ortaya koyabilmek için iki ülkeli bir birliğin olduğunu varsayalım. Başlangıç koşulu olarak her iki ülkede tam istihdamın sağlandığını ve ödemeler bilançosunun dengeli olduğunu kabul edelim. Birlik içinde oluşan asimetrik şok sonucunda A ülkesinin ürettiği mallara olan talebin, B ülkesinin üretmiş olduğu mallara doğru kaymıştır. Bunların yanı sıra nominal ücretler ve fiyatlar da oluşan azalmanın işsizliğe neden olacağını ve para otoritelerinin enflasyonu korumayı hedeflediklerini varsayalım.

İlk olarak her iki ülkenin kendi parasını tedavülde kaldırmadıkları durumu değerlendirelim. Asimetrik şok nedeni ile A ülkesinin mallarına olan talebin B ülkesi tarafından üretilen mallara doğru kayması, A ülkesinde işsizliğe B ülkesinde enflasyona neden olur. B ülkesinde fiyat artışlarına izin verildiği sürece, ticaret hadlerinde oluşan değişmeye bağlı olarak A ülkesinin katlanması gereken maliyetlerde bir azalma oluşur. Buna karşılık B ülkesi kredi imkânlarını fiyat artışlarına imkân vermemek için kısıtlar ise, oluşan şokların etkisini azaltmak için yapılması gereken düzenlemelerin maliyeti A ülkesine kalabilir. Dolayısıyla A ülkesinin gelirlerinde bir azalma oluşur. Ayrıca ticaret hadlerinde bir değişim ile bu durum değiştirilemez ise A ülkesinin üretiminde ve istihdamında daralma meydana gelir. Üretimde fazlaya sahip olan ülkelerin fiyatları baskı altında tutmaları, dünya ekonomisinde ya da birçok ayrı para biriminden oluşan para sahasında ekonomik durgunluğa yol açar (Mundell, 1961: 658).

Ortak bir para biriminin geçerli olduğu ve birliğin para politikalarının ortak merkez bankasının kontrolünde olduğu parasal birliklerde durum daha farklı olacaktır. Yine yukarıdaki örnekte olduğu gibi A ve B gibi ülkenin parasal birlik oluşturduğunu varsa-

yalım. Her iki ülkenin hükümetleri yine tam istihdamı sağlamaya yönelik politikalar uygulamaktadırlar. Asimetrik şok sonucu A ülkesinden B ülkesine doğru bir talep kayması A ülkesinde işsizliğe neden olur. B ülkesinde ise enflasyonist baskılar artar ve bu ülkenin ödemeler bilançosunda fazla oluşur. Birliğin para otoriteleri, A ülkesinde işsizlikle mücadele etmek için para arzını arttırırlar. Bununla birlikte birlik içinde oluşan parasal genişleme B ülkesinde enflasyonist baskıları daha da şiddetlendirir. Böylece açığın oluştuğu A ülkesinde tam istihdamı sağlamaya yönelik etkin bir politika aracı olurken, fazlanın oluştuğu B ülkesinde fiyat artışlarına neden olarak ticaret hadlerinin yeniden B ülkesinin aleyhine dönmesine neden olur. Dolayısıyla tam istihdam politikası parasal birlik içinde yüksek enflasyona neden olur. Birçok ülkenin bir arada yer aldığı ve tek bir para biriminin kullanıldığı parasal birlikte, enflasyonun hızı A ülkesi gibi açık veren ülkelerde para otoritelerinin izin vermesi ile belirlenir (Mundell, 1961: 659).

Birlik içinde tam istihdam denge düzeyi çok büyük maliyetlere katlanılmasına neden olan şoktan sonra, B ülkesinde malların fiyatı ve ücretler düştükten sonra sağlanabilir. Bu durumda ülke için ekonomide dengeyi sağlamaya yönelik maliyetlerin az olması, birlik içindeki ülkeler ile olan ticari entegrasyon düzeyine bağlıdır. Ülkenin ticaretinde birlik dışındaki ülkelerin ağırlığı daha fazla ise birliğin parasının değerinde oluşacak değişmelerin olumsuz etkisi, bu ülke üzerinde daha fazla olur. Ülkenin üretmiş olduğu mallara olan talep değişikliği durumunda da ülke ekonomisi olumsuz etkilenir ve ülkenin ekonomik istikrar kaybı artar (Krugman ve Obstfeld, 2006: 561). Döviz kurunun devalüe edilememesi nedeniyle dışsal şoka karşı yapılacak düzenlemelerin maliyeti ya da rekabet gücü kaybından kaynaklanan diğer maliyetler ya reel ücretlerde bir azalma ile ya da işsizlik oranının artması ile emek piyasalarının üzerine kalır (Levitt ve Lord, 2000: 20).

Her iki ülkede oluşan ekonomik dengesizliklerin otomatik olarak dengeye getirilmesinde etkili olan iki faktör, birlik içinde ücretlerin esnek olması ve birliğe üye ülkeler arasında emek hareketliliğinin önünde herhangi bir engelin olmamasıdır.

4.2.4. Politika farklılığının yarattığı maliyetler

Parasal birliğe üye olan ülkelerin, birbirinden farklı ekonomi politikası tercihleri söz konusu olabilir. Bu durum ise ülkelerin farklı ekonomik önceliklere sahip olmasından kaynaklanır. Birlik içinde yer alan bir ülke için enflasyon daha önemli bir sorun

olarak görülebilir. Bundan dolayı bu ülkede mali ve parasal istikrara çok fazla önem verilir ve fiyat istikrarının sağlanmasına çalışılır. Birliğe üye olan diğer bir ülkenin öncelikli tercihi ise işsizlik olabilir. Bu ülkede ise istihdamı arttırmaya yönelik politikalar öncelikli olarak görülür ve buna göre makroekonomi politikaları uygulanır. Diğer taraftan, emek piyasalarında ücret pazarlıkları sendikaların yapılarına bağlı olarak her iki ülkede farklı sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bazı ülkelerde sendikalar merkezileştiği için ücret pazarlıkları, kriz dönemlerinde farklı olacaktır. Sendikaların merkezileşmediği ülkelerde ise, her sendika kendi başına hareket ettiğinden kriz dönemlerinde bu ülkede ücret pazarlıklarının etkileri kalıcı olabilecektir. Ayrıca ülkelerin vergi politikalarındaki farklılıklar birlik içinde mali sistemin farklı tercihlere odaklanılmasına neden olarak, birliğin bu politikasında uyumun sağlanmasını zorlaştırır.

Sabit döviz kuru sisteminde para politikaları, döviz kurunda istikrarın devam ettirilebilmesi için alt kurumlara devredilmelidir. Böylece para politikası siyasal müdahalelerden arındırılmış olur. Bu tercih ise iç ekonomik dengeye yönelik fiyat istikrarı amacıyla, rekabet politikalarını veya dış ekonomik dengeyi sağlamayı hedefleyen amaçlara göre öncelik verilmesi anlamına gelir. Düşük enflasyonu sağlamaya yönelik politikalar yanında, kamuoyunun bilgi akışından şeffaf bir şekilde haberdar olmasını sağlayan kurumsal düzenlemeler de yapılmalıdır. Şeffaflığın sağlanamaması halinde, döviz kurunda devalüasyonun olacağına yönelik beklentiler, döviz kuru sisteminin sürdürülebilirliğine dair güven sorununun ortaya çıkmasına neden olur. Şeffaflık düşük enflasyon politikasına yönelik olarak hükümetlere kredibilite kazandırırken, para politikasında esneklik kaybolur. Bu ise, kredibilite ile esneklik arasındaki ters yönlü ilişkiyi gösterir (Broz ve Frieden, 2001: 324). Birlik içinde yakınsamanın tesis edilmesinde çeşitli faktörler etkili olur. Yurt içi politikalarda Avrupalılaştırma sürecinin etkilerinin oluşturulabilmesi, birliğe dâhil olmadan önceki siyasal değerler ve kurumsal yapılanmalara bağlıdır. Ülkelerin birlik içinde birbirini yakınsaması, sadece Avrupalılaştırma sürecinin desteklenmesi için yurt içi siyasal kısıtların dağıtılması gerekir.⁷ Zorlamaya dayalı olmadan, hoşgörü düze-

⁷ Birlik içinde ülkelerin birbirinden farklı tercihlere sahip olmaları, herhangi bir konuda farklı anlayışların çarpışmasına yol açabilir. Ortaya çıkan bu sorun, daha sonraki dönemde bir görüşün diğerin baskın çıkması ile ortadan kaldırılabilir. Buna en güzel örnek Gilpin (2011) tarafından verilmiştir. Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle, AET'nin kuruluş aşamasında ABD şirketlerini Avrupa içindeki emperyalist bir uzantı olarak kabul ederken ve birlik içindeki faaliyetlerini durdurmaya çalışırken, o zamanki Batı Almanya bu görüşün tam tersi bir hareket içinde bulunmuş ve bu şirketlerin varlığını kabul etmiştir (Gilpin, 2011: 9-10).

yi, en az zorlamaya dayalı olmayan cezalandırma sistemi kadar önemlidir. Ülkelerin kendi iç siyasal faydaları birliğin onaylarından daha fazla olursa, yakınsama düzeyi uzaklaşır. Yurt içi siyasal kısıtların dağıtılma zamanı önemli olmadan, yakınsama siyasal/kurumsal gelişmelerle ilişkilidir. Hükümetlerin kendi dar çıkarlarını maksimize etmek için davrandıkları ülkelerden dolayı, olumsuz etkiler kurumsal yapılanmanın oluşturulmasında daha etkili olabilir. Bu ise kendiliğinden birlik içindeki yakınsamanın önünde engel teşkil eder. Kısa bir şekilde ifade edilmek istenirse yakınsama, birliğe dâhil olan üye ülkeler arasındaki ulusal farklılıkların ortadan kaldırılması anlamına gelir (Nicolaidis, 2010: 114-115).

Ülkeler kendi ekonomik şartlarından dolayı farklı ekonomik tercihlere önem verirler. Bazı ülkelerde enflasyon çok büyük bir ekonomik sorun olarak kabul edilir ve buna göre ekonomi politikaları uygulanırken, başka bir ülke işsizliği daha önemli bir ekonomik sorun kabul edip işsizlikle mücadele politikalarına öncelik verir. Birlik içinde bu gibi tercih farklılıkları, hem ülkelerin kendi politikalarına odaklanmalarından hem de uygulanacak politikalar da uyum sorununu ortaya çıkarmasından dolayı, parasal birlik içerisinde yer almanın maliyetini arttırır.

Bunun yanı sıra birlik içindeki ülkelerde farklı enflasyon oranlarının oluşması, ödemeler dengesi üzerinde baskı oluşturur. Yüksek enflasyon oranına sahip ülkelerde ödemeler dengesi açığı, düşük enflasyon oranına sahip olan ülkelerde ödemeler dengesi fazlalıkları oluşur. Bu durum ülkenin kendi şartlarında optimal enflasyon-işsizlik arasındaki dengeyi sağlayamamasına neden olur (Salvatore, 2007: 724; El-Agraa, 1998). Bütün bunların sonucunda her iki ülke, tercihlerindeki farklılıkların uyumlaştırılması sonucunda maliyet ile karşı karşıya kalacağından, parasal birliğe üye olmayı tercih etmezler.

Fiyat istikrarı yoksa ve gelecekteki fiyatlar tahmin edilemiyorsa, birliğe dâhil olduktan sonra elde edilmesi beklenen parasal etkinlik kazancı, üye ülkedeki fiyat değişimlerinden dolayı elde edilemeyecektir. Bunun dışında diğer bir sorun, parasal birliğe girecek ülkedeki ekonomik aktörler tarafından birliğin parasına yeterli güven sağlanmazsa ortaya çıkar. Böylece döviz kurları ile ilgili belirsizlik devam edecektir ve üye olan ülke birliğe üye olmaktan dolayı daha az parasal etkinlik kazancı elde edecektir (Krugman ve Obstfeld, 2006: 559).

Döviz kuru istikrarı ve bağımsız para politikaları arasındaki ters yönlü ilişkinin düzeyine bağlı olarak, çıkar grupları arasındaki bölünme şu şekilde ortaya çıkar. Yurt içine üretim yapan girişimciler (ticarete konu olmayan malları üreten sektörler) için yurt içi üretim koşulları ve hükümetlerin ulusal para politikalarını kontrol etmeleri çok daha büyük öneme sahiptir. Bundan dolayı bu grupta yer alan çıkar grupları için döviz kuru istikrarı çok önemli değildir. Bu çıkar grubu içinde yer alan üreticiler bağımsız para politikalarını, döviz kuru istikrarına tercih ederler. Buna karşılık, uluslararası ticaret ve yatırımla daha çok ilgilenen çıkar grupları (ticarete konu olan malları üreten sektörler), ekonomik performansları üzerinde çok büyük etkiye sahip olduğundan, döviz kurunun önceden tahmin edilebilmesi onlar için çok önemlidir. Ürettikleri malları yurt dışı pazarlara sunacaklarından, döviz kurunun değerindeki oynamalardan çok fazla etkilenirler. Bundan dolayı da, yurt içi ekonomik koşullardan çok döviz kurunda istikrara önem verirler (Chey, 2009: 1692-1693). Ülke içindeki çıkar gruplarından ticarete konu olmayan malları üreten sektörler esnek döviz kurunu tercih ederken, ticarete konu olan malları üreten sektörler sabit döviz kuru sistemini tercih ederler.

4.2.5. Hukuki yapı farklılığından kaynaklanan maliyetler

Ülkelerin yasal sistem tercihlerindeki farklılıklar, finansal piyasalara yönelik uygulamaları birbirinden farklılaştırır (Grauwe, 2007: 18-19). Bankacılık sektöründe ülkelerin yasal düzenlemelerindeki farklı yaklaşımları tercih etmeleri, birlik içinde ortak faiz politikasının belirlenmesini zorlaştırır, finansal piyasaların entegrasyonu gerçekleştirilemez⁸.

Birlik içindeki ülkelerden bazılarında bankacılık sektörüne ait düzenlemeler, diğer ülkelere göre bu ülkelerde kredilerin genişletilmesini teşvik etmekte ve bankaları korumaktadır. Dolayısıyla, birlik içinde farklı risk primlerine sahip krediler ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bazı ülkelerde kredilerin faizleri değişken oranlı iken, bazılarında kredi faizleri vade tarihine kadar değişmemektedir. Bankacılık sektöründeki bu farklılıklar nedeniyle, benzer şokların parasal birlik içindeki etkileri ülkeleri farklı şekilde etkiler. Avrupa Birliği'nde olduğu gibi şirketlerin kaynak ihtiyacı içine düştüklerinde başvurdukları finansman şekilleri farklı olabilir. Anglo-Sakson hukuk sistemi içinde yer alan ülkelerde işletmeler, yatırım projelerinin finansmanında doğrudan tahvil

⁸ Hukuk sistemine bağlı olarak finansal piyasalar temelli ve bankacılık temelli yaklaşımlar arasındaki farklar için bakınız; (Beck ve Levine, 2003; Beck vd., 2000; Porta vd.,1999; Porta vd.,1998).

ve bono piyasalarından yararlanarak, doğrudan finansal piyasalardan faydalanırlar. Bunun sonucunda bu ülkelerdeki finansal piyasalar gelişmiş, çok yönlü ve oldukça likittir.

Buna karşılık, Kıta Avrupa'sı hukuk sisteminin geçerli olduğu ülkelerde işletmeler, doğrudan bankacılık sektörü aracılığıyla finansman bulmaya çalışırlar. Bunun sonucunda, bu ülkelerde sermaye piyasaları gelişemez. Böylece, aynı şekilde birlik içindeki benzer şokların ülkeleri etkilemesi farklı olur. Anglo-Sakson hukuk sisteminin geçerli olduğu ülkelerde tüketiciler, finansal piyasalar geliştiği için ellerinde büyük miktarda hisse senedi ve bono tutarlar. Faiz oranlarında bir artış olduğunda hisse senetlerinin ve bonoların değeri düşeceği için bu ülkedeki tüketiciler refah kaybına uğrarlar. Kıta Avrupa hukuk sisteminin geçerli olduğu ülkelerde, finansal kaynaklar bankacılık sektörü ile oluşturulduğundan, tüketicilerin refah kayıpları daha az olur. Faiz oranlarında oluşan artış, kredilerin sınırlandırılmasına neden olur. Bu ülkelerde tüketiciler refah kaybına uğramasa da yatırımcılar, yatırım projeleri için finansman kaynağı bulamayacaklardır. Böylece ülkenin ekonomik büyümesi yavaşlayacaktır. Parasal birlikte farklı hukuk sistemleri ile yer almak kaynak tahsisini farklı etkileyeceğinden, her iki ülke de birlik içinde yer almaktan dolayı zarara uğrayacaktır.

4.2.6. Büyüme oranı farklılığından kaynaklanan maliyetler

Parasal birlik içinde yer alacak ülkelerin büyüme oranlarındaki farklılıklar, birlik içinde politika tercihlerinin farklılaşmasına ve istikrarlı büyümeyi tercih eden ülkeler için maliyetli olmasına neden olur. Merkez ülke olan gelişmiş ülkeler ile çevre ülke olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerin parasal birlik içinde yer alması, büyüme politikasında farklı tercihlerin ortaya çıkmasına neden olur. Çevre ülkeler merkez ülkelere göre daha yüksek büyüme hızına ulaşmak isterler. Büyüme oranları arasındaki bu farklılık, ithalat ve ihracatta ülkelerin farklı artış hızlarına sahip olması demektir. Bu durum ise, dış ticaret dengesinde oluşan açık veya fazlalıklar nedeniyle birlik içinde dış denge sorununa yol açar.

Dış ticaret dengesinde sürekli oluşan açıkları engellemek için ülkeler ya döviz kurunu devalüe etmeli ya da ülkelerindeki enflasyon oranını düşük tutmalıdır. Buna karşılık ülkeler parasal birlik içinde yer aldıklarından, döviz kuruna yönelik politikaları uygulama imkânını kaybeder. Dolayısıyla ülkeler sadece fiyat politikalarını takip etmek zorunda kalır. Bu ise ortak fiyat politikasını takip etmek için büyüme hızının yüksek

olduğu ülkenin deflasyonist politikalar izlemesine yol açar. Büyüme hızını düşürmek zorunda kalan ülke, parasal birlik içinde yer almayarak, karşılaşacağı dış şoklarda kendi parasının değer kaybına izin vererek şokun etkisini telafi etmeyi tercih edebilir (Grauwe, 1997: 17).

Toplum içinde zenginliğin ve ekonomik faaliyetlerin yeniden dağıtımında önemli rol oynayan piyasalar, beraberinde hem ülkelerin ulusal sınırları içinde hem de uluslararası alanda dengesiz faaliyetlerin oluşumuna yol açar. Bu süreç içinde piyasalar müdahaleden uzak kaldıkça, toplumsal katmanlar içinde yer alan herkes katılım yönünden özgür olsa da, bu kesimlerden bazıları diğerlerinden daha fazla kazanır. Ölçek ekonomilerinin yaygınlaşması, tekeli rantın ortaya çıkması, geri bildirim ve olumlu dışsalılıkların etkisi, öğrenme ve deneyimin yararları ve kazanmış olanlar döngüsü üreten verimlilik artışları zenginliğin belirli bir bölge veya grubun elinde toplanmasının temel nedenidir. Bu gelişmeleri takip eden süreçte elde edilen zenginlik teknolojinin transferi, karşılaştırmalı üstünlüklerde oluşan değişim ve diğer faktörlerle bir araya gelerek piyasa tarafından toplum içinde yeniden dağıtılır. Dolayısıyla belirli merkezlerde yatırımların yoğunlaşma eğilimine girmesi ile zenginlik de bu merkezlerde toplanmaya başlar (Gilpin, 2011: 36).

Parasal birlikte başarı sağlayabilme koşullarından en önemlisi, entegrasyon içerisindeki ülkelerin birbirine benzer gelişmişlik düzeyine sahip olmalarıdır. Bayraktutan'ın (2004) ifade ettiği gibi farklı gelişme düzeyine sahip olan ülkeler bütünleşme sürecine girdiklerinde taraflar arasındaki gelişme düzeyi farklılığı mal ve faktör hareketliliğinin serbestleşmesinden dolayı daha da artar. Bu durum zengin ülkelerin daha da zenginleşmesine fakir ülkelerin ise daha fakirleşmesine neden olacaktır. Diğer taraftan sermaye birikiminde daha ileri düzeyde olan ülkeler entegrasyona gittiğinde, bu faktörlerde geri olan ülkelerin ekonomik gelişme düzeyinde daha da geri kalmasına neden olurlar. Oluşacak bu durumun temel nedeni azgelişmiş ülkelerin rekabet edebilme gücünün zayıf olmasıdır. Ayrıca emek ve sermaye azgelişmiş ülkeden gelişmiş ülkeye doğru hareket edecektir. Böylece göç edilen ülkenin kalkınma hızı artarken göç veren ülkenin kalkınma hızı düşmeye başlayacaktır. Kalkınma hızında meydana gelen açıklık nedeniyle bütünleşme süreci tehlikeye girecektir (Bayraktutan, 2004: 51-52).

Ülkelerin sanayi yapılarındaki dönüşümler yoluyla büyüme politikalarına yönelirken, sadece ucuz vasıfsız işgücü ve doğal hammadde kaynakları yeterli olamamaktadır. Bunun yanı sıra rekabete dayalı politikalarda başarılı olunabilmesinde ülkelerin kendi yerel kapasiteleri de etkili olmaktadır. Öte yandan ülkelerin sanayilerinde kapasitelerini genişletebilmeleri, yavaş bir gelişim gösterirken, bölgesel olarak yatırımların belirli bir bölgede toplanmasına da tabidir. Bundan dolayı endüstriyel yapılardaki gelişim, birikimli ve kendinden önceki süreçlere bağlı olarak ortaya çıkar. Ekonomik dengesi alt seviyelerde sağlanmış ve bu alt dengeden kurtulmak için kaynak tahsisinde etkinliği sağlayamamış ülkelere karşılık, birbirini harekete geçiren bir büyüme, rekabet gücü ve yeni kapasite geliştirme imkânına sahip olan ülkeler, istikrarlı ve başarılı bir ekonomik yapıya sahip olur. Böyle bir durumda kendi iç imkânları aracılığıyla ülkelerin birbirine yakınlaşması söz konusu olamayacağından, ülkelerin ekonomik yapıları birbirinden uzaklaşarak yakınsama süreci sekteye uğrayabilir (Lall, 2009: 464).

4.2.7. Mali sistem farklılığından kaynaklanan maliyetler

Parasal birlikte tek bir para politikasının uygulanabilmesi için para yönetiminin ortak merkez bankasının kontrolünde olması ve birliğe dâhil olacak ülkelerin yol gösterici nitelikte düşük enflasyon oranının olması gerekir. Bu politikaların sürdürülebilir olması ve birliğin devamlılığı açısından bu çok önemlidir. Diğer aday ülkelerin birlik üyesi olabilmesi için düşük enflasyon oranına sahip ülkelerin ikna edici gücüne ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda ortak bir para politikası özellikle de faiz politikasının uygulanabilmesi için bütün üyeler tarafından kabul edilen ve uygun olan bir enflasyon oranına ihtiyaç vardır.

Diğer taraftan kamu açıkları nedeniyle ortaya çıkacak enflasyonist baskının ortadan kaldırılması için ülkelerdeki kamu açıklarının düşük olması gerekir. Bunun yanında ortak faiz oranının sürdürülebilmesi ve rekabet gücünü arttırmaya yönelik olarak yapılacak devalüasyonların önüne geçebilmek için istikrarlı döviz kurlarına ihtiyaç vardır. Levitt ve Lord (2000) tarafından belirtildiği gibi ülkeler birlik içinde ortak para politikası üzerinde mutabık olsalar, emek piyasaları tam esnek olsa, konjonktüre göre ortak uygulanacak politikalara sahip olsalar, ülkelerin kendi içlerinde talebi canlandırmaya yönelik esneklikleri olsa dahi; şeffaflığı esas alan ve ülkelerin mali pozisyonlarının

belirlenip devam ettirilmesine yönelik, birlik içinde ortak kamu mali sistemi oluşturulmadıkça bu kriterler yetersiz kalırlar.

Maliye politikalarında sınırlamalar ve koordinasyon olmaması halinde parasal birlik içinde kamu açığı artan ülkelerin diğer ülkeleri olumsuz etkilemesi tehlikesi vardır. Diğer yandan bazı ülkeler ihrac mallarına yönelik talep artışı nedeniyle bu durumdan karlı çıkarlar. Ancak bu ülkeler birliğin merkez bankasının faiz artışına gitmesiyle olumsuz etkilenirler. Bu sorunların önüne geçebilmek için bütçe açıklarının ve kamu açıklarının üst sınırları karşılıklı olarak belirlenmeli, bu politikalarda başarıyı sağlamak için kurumsal düzenlemeler yapılmalı ve ülkelerin maliye politikasındaki başarısızlıklarının görülmesini sağlayan bütçe gelirlerinin olduğundan yüksek gösterilmesi riskini azaltacak ortak kamu muhasebe sistemine ihtiyaç vardır. Öte yandan, bu politikaların yanı sıra oluşacak olumsuzlukların önüne geçebilmek için vergi uyumunun sağlanmış olması gerekir (Levitt ve Lord, 2000: 25-26).

Diğer taraftan gelişmemiş mali sisteme sahip olan ülkeler vergi oranlarını arttırarak hâsılat artışı sağlamayı amaçladıklarında ciddi maliyetlerle karşılaşmışlardır. Dolayısıyla bu ülkeler için enflasyon gelirleri ile hâsılat elde etmek daha az maliyetlidir. Bu sebeple, gelişmemiş vergi sistemine sahip olan ülkeler, istikrarlı fiyat düzeyine sahip parasal birliğe üye olduklarında büyük bir maliyetin altına girmiş olurlar. Bu gibi ülkeler belirli bir harcama düzeyine sahip olduklarında, ya vergi oranlarını yükseltirler ya da bütçe açıklarının artmasına izin verirler (Tavlas, 2004: 96). Bu durumda ise birliğe üye olan ülke değil de, parasal birlik maliyet altına girmiş olur.

4.3. Parasal Birliğe Katılmanın Fayda ve Maliyeti Karşılaştırması

Parasal birlik içinde yer almak ülkelere belirsizlikleri azaltıcı avantajlar sağlamaktadır. Daha çok mikro ekonomik faydalar elde edilirken işlem maliyetleri azaltılmış olur. Bunun yanı sıra ülkelerin ekonomi politikalarındaki döviz kurlarındaki belirsizliğin ortadan kaldırılması, geleceğe dair ekonomik kararların daha istikrarlı bir şekilde alınmasına yardım eder. Devalüasyonist veya revalüasyonist politikalara ülkelerin yönelmemesi, özellikle de ticarete konu olan malları üreten grupların geleceğe yönelik kararlarında belirsizliğin ortadan kalmasını destekler. Hükümetler kural temelli para politikalarını tercih edebileceklerinden hem zaman tutarsızlığı problemi ortadan kalkar hem de kredibilite elde etmiş olurlar. Bununla birlikte bütçe politikalarının tek bir merkezden

yönetilmesi, popülist politikaların uygulanmasını sınırlar. Böylece birliğin politikaları ülke politikalarının önüne geçerek, her ülkenin kendi şartlarına uygun politik tercihlerde bulunması önlenmiş olur.

Parasal birlik içinde yer alan ülkelerin karşılaşacakları en önemli maliyet, bağımsız para politikasını uygulama imkânını yitirmelerinden kaynaklanır. Karşılaşacakları her herhangi bir ekonomik şok durumunda, birliğin tercihleri ülke tercihlerinin önünde olacağından, kendi şartlarına uygun para politikasını yürürlüğe koyamazlar. Diğer taraftan parasal birlik içinde yer alan ülkelerin kurumsal ve yapısal farklılıklarının devam etmesi, birlik içinde ortak ekonomik politikalarının uygulanmasını zorlaştırır. Birliğin çıkarlarının ülke çıkarlarının gerisinde kalması ve ülkelerin kendi geleneksel yapılarını değiştirememeleri, birlik içinde yer almanın maliyetini arttırıcı bir unsur olarak işlev görür.

Bundan dolayı parasal birlik içinde yer almak, piyasaya yönelik ve tüketici tercihlerini gözetten bir ekonomik yapıya uyumu gerektirir. Buna karşılık, parasal birlik içinde maliyetlerin ortaya çıkmasında her bir ülkenin birliğin tamamına yönelik politikaları değil, kendi çıkarlarını düşünerek, gerekli kurumsal ve yapısal düzenlemeleri uygulamaya koymamalarında kaynaklanır.

5. Euro Bölgesi'ndeki Uyum Değerlendirmesi

APB içinde rekabetçi döviz kuru politikalarının kaldırılıp tek para sistemine geçilmesiyle makroekonomik istikrarsızlıkların kaynağı olacak yapıların ortadan kaldırılması gerekir. Bu politikaları uygulamak için ülkelere başka seçenek kalmadığı için her ülke emek piyasalarını düzenlemeli ve piyasalarını rekabete açmak zorundadır. Döviz kuru dalgalanmalarının ortadan kaldırılması ile piyasalarda fiyatların şeffaf hale gelmesi sonucu, ülkeler arasında rekabetin ve ticaretin canlanması beklenmekteydi. Birleşen ve likit hale gelen piyasalar, ölçek ekonomilerinden yararlanmayı mümkün kılabilirdi. Böylece kaynakların daha etkin tahsisi sağlanacağı ve sermayenin maliyetinin azalacağı düşünülmekteydi. Bütün bunların sonucunda tek pazar haline gelen piyasalarda verimlilik arttırılabilir ve daha yüksek refah yaratılabilirdi.

Böyle bir yapının oluşturulabilmesi için emek piyasalarının yüksek düzeyde esnek olması gerekiyordu. Piyasalarda sağlanacak esneklikle, ücretler arz ve talepteki değişikliklere çok çabuk uyum sağlayabileceklerdi. Birlik içinde ülkelere biri diğer ül-

keler verimlilik artışı sağladığında bu politikanın gerisinde kalırsa, bu ülkedeki reel ücretler rekabet avantajını devam ettirebilmek için düşecekti. Dolayısıyla işgücü, kayıplarını telafi etmek için ülkeler veya sektörler arasında hareket edecektir. Fakat bunun için işgünün nitelikli olması gerekir. Diğer taraftan, emek hareketliliği tek başına yeterli değildir.

Döviz kuru istikrarına kamu malı yaklaşımı, bir ülkenin bu sisteme katkı yapmasında sadece sistem içindeki ülkelerin değil, dışarıda kalan ülkelerin de bu sisteme katkı yapmasına bağlıdır. Ülkeler toplu olarak hareket ederek, istikrarı sağlamaya yönelik bu sisteme yeterli desteği vermezlerse sorunlar ortaya çıkar. Diğer taraftan, bu sistem içinde yer alan ülkeler toplu hareket etmek zorunda olduklarından diğer ülkelerdeki gelişmeler birlik içindeki her bir ülkeyi etkiler (Eichengreen, 1995: 5).

Birliğin ekonomik yapısı diğer sektörlerde yeni iş alanları oluşturabilmelidir. Bunun için de rekabeti, yeniliği ve girişimciliği destekleyen esnek mal ve finansal piyasalarının varlığı gerekir. Esnek mal piyasaları ekonomideki dinamizmi arttıracaktır. Böylece işletmeler, yeni piyasalara girerek yeni iş imkânları oluşturacak ve bu da yeni iş alanları oluşturulmasını sağlayacaktır. Sermaye piyasalarında sağlanan esneklik ise sermayenin ekonomik büyümesi yavaşlayan ülkelere doğru hareketini sağlayarak, likiditeyi piyasada arttıracaktır. Öte yandan birlik içinde oluşan krizler ülkelerin benzer şekilde etkilenmelerine sebep olabileceği gibi her bir ülkenin farklı şekilde etkilenmesine de neden olabilir. Bu durumda da para politikalarını ülkeler kullanamayacaklarından, maliye politikalarına yönelmek zorunda kalacaklardır (Tilford, 2006, s. 6-7).

2008 yılında ABD’de Lehman Brothers yatırım bankasının iflasıyla başlayan mortgage krizine, dünyada bütün ülkelerde olduğu gibi Euro bölgesi ülkeleri de kurtarma paketleri ve kamu harcamalarını arttırarak cevap verdiler. Bununla birlikte AMB’nin de içinde yer aldığı merkez bankaları hızlı ve koordine bir şekilde eş zamanlı olarak faiz oralarını düşürdüler ve bankacılık sektörüne likiditeyi arttırdılar. Bu kriz döneminde Euro bölgesinin ekonomik büyümesinde gerileme ortaya çıkmasına karşılık, Euro, bölge ülkelerini parasal birlik içinde yer almayan ve krizden etkilenen diğer ülkelere kaynaklanacak spekülasyon hareketlerinden korudu. Polonya, İngiltere gibi ülkelerin para birimleri Euro karşısında değer kaybederken, Danimarka ve İsveç merkez bankala-

rı rezervlerinin büyük bir kısmını kullanmak zorunda kaldılar. Diğer taraftan para birimlerinin değerini koruyabilmek için faiz oranlarını arttırdılar (Verdun, 2009, s. 234).

2008 yılı krizinin Euro bölgesinde ortaya çıkardığı en önemli gösterge, para politikasında birlik içinde merkezi bir otoritenin varlığının gerekliliği ve maliye politikalarının ülkelerin kendi tercihlerine göre yönlendirilmesinin tehlikeleridir. Dolayısıyla Euro bölgesinin başarılı olabilmesinde kurucu ülkelerin göstereceği ekonomik performans önemli hale gelmektedir. Diğer taraftan AMB'nin para politikasını, Euro bölgesindeki ülkelerin ekonomilerinin ağırlıklandırılmış ortalamasına göre belirlemesi, ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek ülkelerin performanslarına daha da önem kazandırmaktadır (Verdun, 2009, s. 246).

Parasal birlik içinde en önemli sorun birliğin asimetrik şoklara nasıl cevap vereceğidir. Asimetrik şoklar ile mücadelede iki temel politika aracı vardır. Bunlardan birisi emek hareketliliği diğeri ise ücret esnekliğidir. Bu iki etkenin yanı sıra emek dışında sermayenin hareketliliği ve mali transferlerin düzgün işleyişi de asimetrik şokların etkisinin azaltılmasında önemlidir.

5.1. Piyasaların Esnekleşmesindeki Uyum

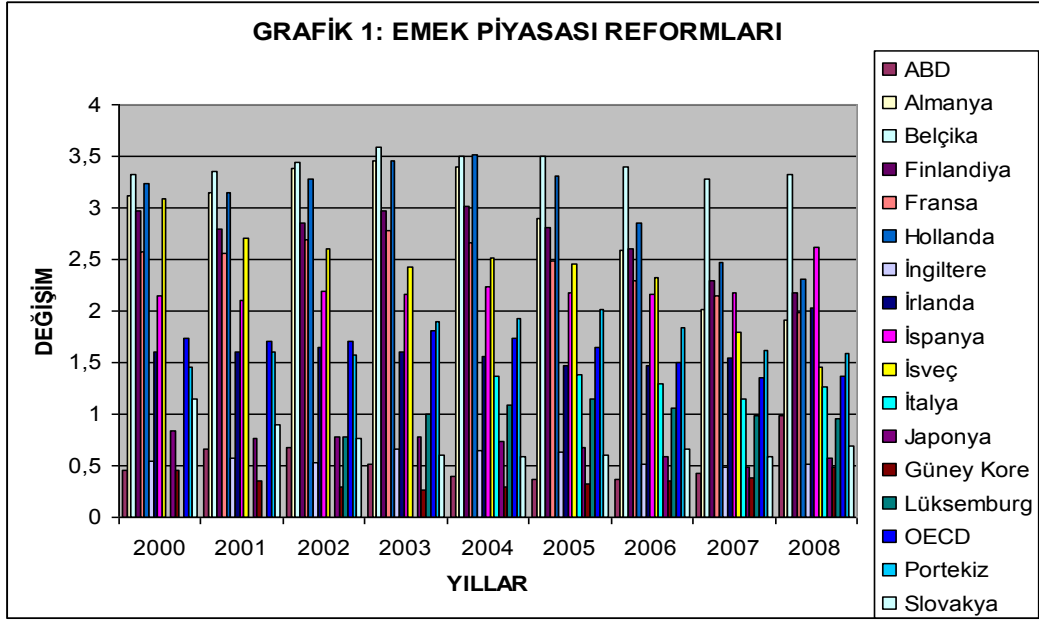
Avrupa içinde emek hareketliliği üye ülkeler arasında çok büyük farklılıklara sahip olmasına karşılık emek ve mal piyasalarının halen daha tam esnek olmadığı görülmektedir. ABD ile karşılaştırıldığında bu oran Avrupa içinde çok düşük düzeylerde kalmaktadır. Euro bölgesinde nüfusun 0,1'i başka bir Euro bölgesi ülkesine göç etmeyi düşünürken, bu oran ABD'de toplam nüfusun 2,5'ine tekabül etmektedir. Emek hareketliliğinin Euro bölgesinde ABD'den bu kadar farklı olmasında ortak dilin olmaması ve kültürel faktörler etkili olmaktadır (Communi, 2002). Yine 2009 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre ankete katılanların yaklaşık yarısı, emek hareketliliğini ekonomi, emek piyasaları ve bireyler açısından iyi olarak değerlendirmektedir. Ancak ailelerin göç etmesi ile ilgili olarak elde edilecek faydanın düşük olacağını düşünmektedirler. Ayrıca nüfusun çok küçük bir kısmı kendi ülkesinin dışında çalışmayı kabul etmektedir. Öte yandan raporda bireylerin kendi ülkesinin dışında çalışmayı düşündüğü ülkeler olarak ABD, İngiltere ve Avustralya ön sıralarda yer almaktadır. Bu ülkeleri İspanya ve Almanya takip etmektedir. Sonuç olarak raporda, bireyler genel olarak kıta içinde hareketliliği ekonomik yönden desteklerken büyük bir kısmı

kendi ülkesini yakın gelecekte terk etmeyeceğini ifade etmiştir (Special Eurobarometer 337, 2010).

Emek hareketliliğinin zayıflığının önüne geçebilmek için birliğe üye ülkelerin yapısal reformlarını tamamlaması gerekmektedir. Yapısal reformlar tamamlanmadığı zaman emek ve üretim piyasalarında esneklik sağlanamamakta; buna bağlı olarak ücretlerde ve fiyatlarda esneklik birlik içinde oluşmamaktadır. Duval ve Elmeskov (2005) tarafından gösterildiği gibi parasal birliğe üye ülkelerin hükümetleri yapısal reformların yapılmasını hızlandıramamaktadır. Parasal birlik içinde yer almayan İngiltere, Danimarka ve İsveç'te reform hızı birlik içinde yer alan ülkelere göre daha fazladır. Aynı çalışmada ifade edildiği gibi Euro bölgesinde gerekli yapısal reformlar 1999 yılından itibaren zayıflamıştır. Bunun oluşmasındaki en önemli etken toplumsal politik baskıdır (Duval ve Elmeskov, 2006: 22). Emek hareketliliğinin zayıf olması, ücretler yolu ile düzenlemeleri imkânsız hale getirdiğinden, bütün yük kamu maliyesinin üzerine kalmaktadır.

Emek piyasası reformları yedi alanda yapılması gereken düzenlemeleri içermektedir. Bunlar, aktif emek piyasası politikaları, vergiler ve sosyal güvenlik primleri, istihdamı korumaya yönelik düzenlemeler, işsizlik ödemeleri sistemi, ücret düzenlemeleri ve endüstriyel ilişkiler, çalışma zamanı esnekliği ve yarı zamanlı çalışma, yaşlılık emeklilik fonları ve erken emeklilik sistemlerini kapsamaktadır. Emek piyasasında yapılması gerekli reformlar için ayrılan paylar Euro bölgesinde, özellikle birliğin güçlü ekonomileri olan Almanya ve Fransa'da, Grafik 1'de görüldüğü gibi azalmaya başladığı görülmektedir. Almanya'da reformlar için ayrılan pay 2000 yılında GSYİH'nın % 3,12'si, Fransa'da % 2,57'si düzeyindeyken, bu oran 2008 yılında her iki ülkede sırasıyla % 1,91 ve % 1,98 oranına gerilemiştir. Bölge içindeki bir kaç küçük ülke istisna tutulursa (Belçika ve İspanya), genel olarak reform düzeyinde gerilemeler mevcuttur. Bunun en önemli sebebi ülkeler içindeki siyasal baskılardır.

GRAFİK 1: EMEK PİYASASI REFORMLARI

Kaynak: OECD Stat.Extracts

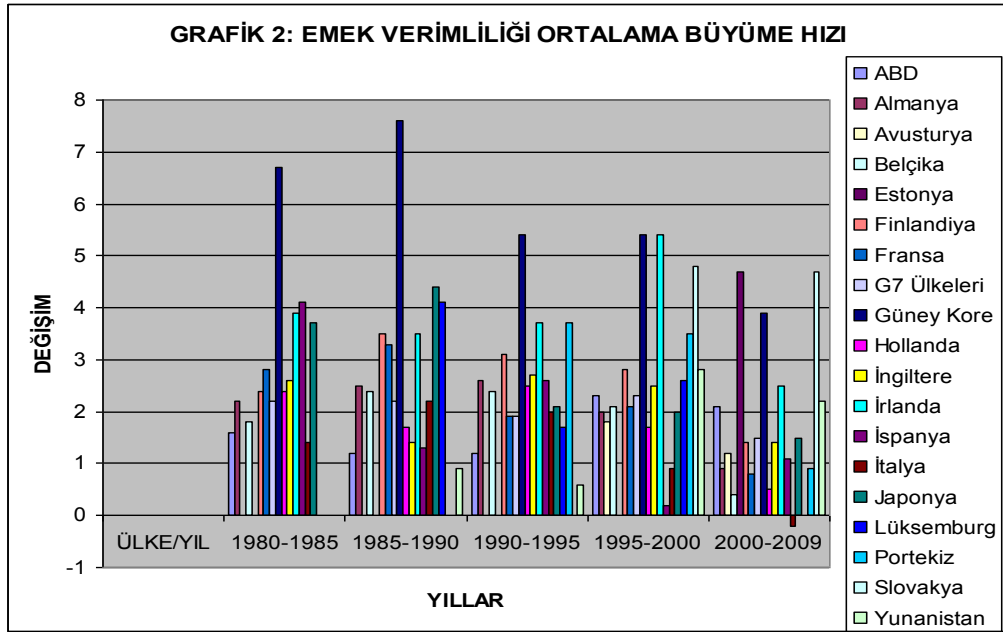
Piyasaların işleyişinde ve esnekliğin kazanılmasında önemli olan diğer bir etken de mal piyasalarının işleyişine yapılan düzenlemelerdir. Serbestleşme ve kısıtlanma derecesini Euro bölgesi ülkelerinde serbestleşme derecesinde bir yakınsamanın varlığı dikkat çekmektedir. OECD üyesi ülkeler ile karşılaştırıldığında, ortalama olarak OECD üyesi ülkelerin gerisinde kalmasına karşılık, bölge içinde mal piyasası düzenlemelerinde hızlı bir iyileşmenin olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık bölge içindeki düzenlemeler Euro bölgesi dışında yer alan ve OECD üyesi ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Emek verimliliği ortalama büyüme hızlarını değerlendirdiğimizde ise Euro bölgesinin ekonomik gücü olan Almanya ve Fransa'da çok büyük gerilemenin olduğu göze çarpmaktadır. Grafik 2'de gösterildiği gibi Euro'ya geçişi tamamlandığı ve tek para biriminin bölge içinde kullanılmaya başlandığı 2000–2009 yılları arasında, Almanya ve Fransa'da emek verimliliğinin büyüme hızı, % 1'in altına düşmüştür. İtalya'da ise bu oran negatif olmuştur. Güney Kore ve ABD ile karşılaştırıldığında, emek verimliliğinde bölge içinde çok ciddi bir gerileme söz konusudur.

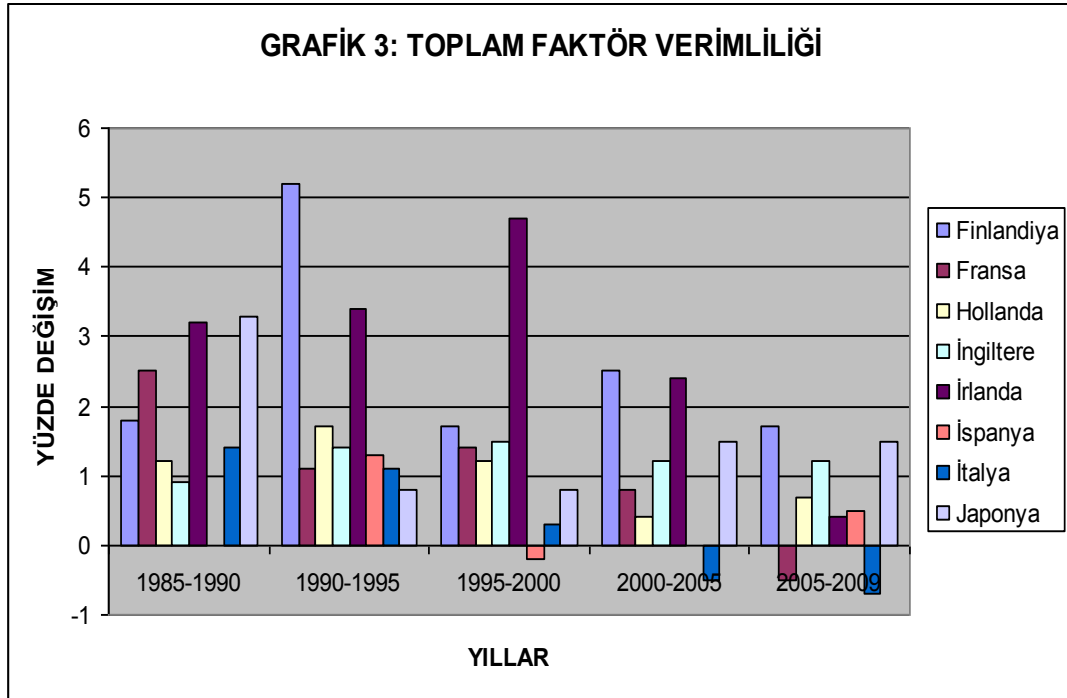
Emek ve sermayenin birlikte kullanımını ölçen toplam faktör verimliliğinde de Euro bölgesi ülkelerinde çok büyük gerilemeler olduğu görülmektedir. Grafik 3'te görüldüğü üzere 2005-2009 yılları arasında Almanya'da toplam faktör verimliliğindeki değişim sıfır düzeyine inmiştir. Fransa ve İtalya'da ise bu oran negatif olmuştur. Toplam faktör

verimliliğinde oluşan gerilemeler, bölge içinde reel büyümede de daralmanın yaşanmasına sebep olur.

Kaynak: OECD Stat.Extracts

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

5.2. Maliye Politikalarının Bütünleşmesindeki Uyum

Parasal birlik içinde ekonomik uyum mekanizmaları tesis etmeye yönelik olarak döviz kuru ve para politikaları kullanılamayacağından, ekonomik şoklar oluştuğunda Avrupa bütçesinden ülkelere ekonomide dengeyi kurmalarında yardımcı olacak transferlerin yapılması gerektiği savunulmaktadır. Böylece mali transferler yolu ile parasal birliğin devam edebilme yeteneğini artırır. Euro bölgesinde transferlerin yapılmasını kolaylaştırmayı amaçlayan ve şokları engellemede ülkelere yardımcı olacağı iddia edilen bu düşünce, ABD örnek alınarak desteklenmektedir. Ancak ABD ile Avrupa'nın bütçe büyüklükleri karşılaştırıldığında Euro bölgesinin bütçe büyüklüğü ABD'nin gerisinde kalmaktadır. Ayrıca bölgenin bütçesi önemli mali transferler yapmak için oldukça küçüktür ve bütçedeki transferlerin büyük bir kısmını ortak tarım politikası ve yapısal fonlar oluşturmaktadır. Maliye politikaları gerektiği bir şekilde uygulansa dahi, ekonomik gerilemeyi engelleyecek şekilde harcamaların artırılmasının olumsuz etkileri olur. Mali transferlerin etkisinin zayıflaması kamu finansmanı politikalarının üye ülkelerin kötü yönetimi ve İstikrar ve Büyüme Pakti'na uyumdaki başarısızlıktan kaynaklanır.

Parasal birlik içinde Maastricht Kriterleri'nde belirtilen nominal yakınsamanın ve yüksek reel GSYİH düzeyi, verimlilik artışı ve sermaye girişinden oluşan reel yakınsamanın gerçekleşebilmesi maliye politikaları ile yakından ilişkilidir. Maliye politikaları sermaye girişlerinin talep yönlü etkisini azaltabileceğinden ve kamu dengesinde süreklilik bir nominal yakınsama kriteri olduğundan, maliye politikaları Euro bölgesinde büyük bir önem sahiptir. Ayrıca beklenmedik ekonomik dalgalanmalarla karşılaşan ülkeler, para ve döviz kuru politikalarını uygulayamayacaklarından, maliye ve ücret politikalarını uygulamak zorunda kalır (Hagen ve Traistaru-Siedschlag, 2006: 7).

Para politikaları uzun dönem fiyat istikrarı ve kısa dönemde konjonktürel dalgalanma döneminde çıktıda istikrar sağlamak üzere iki amaca sahiptir. Buradaki temel sorun uzun dönem politika amacı olan fiyat istikrarı hedefinden vazgeçilmeksizin, kısa dönem istikrar sağlamaya yönelik politikaların uygulanamamasıdır. 1970 ve 1980'li yıllarda birçok merkez bankasının petrol ve borç krizleri sonucunda karşı karşıya kaldığı temel problem bu vazgeçme probleminden ortaya çıkmıştı. Bu sorunun üstesinden gelebilmek amacıyla parasal büyüme üzerine kurallar getirildi. Ancak enflasyondaki düşüşe rağmen, finansal hareketlerdeki serbestleşme kurallara dayalı politikalara bağlı

olarak parasal büyüklüğün belirlenmesini zorlaştırdı. Bundan dolayı kural temelli yaklaşımın yerine formel ya da informel bağımsız merkez bankaları tercih edilmeye başlandı. Böylece uzun dönemli fiyat istikrarı hedefinden vazgeçmeden, enflasyon hedeflemesinde kısa dönemli esneklik kazanılmış oldu.

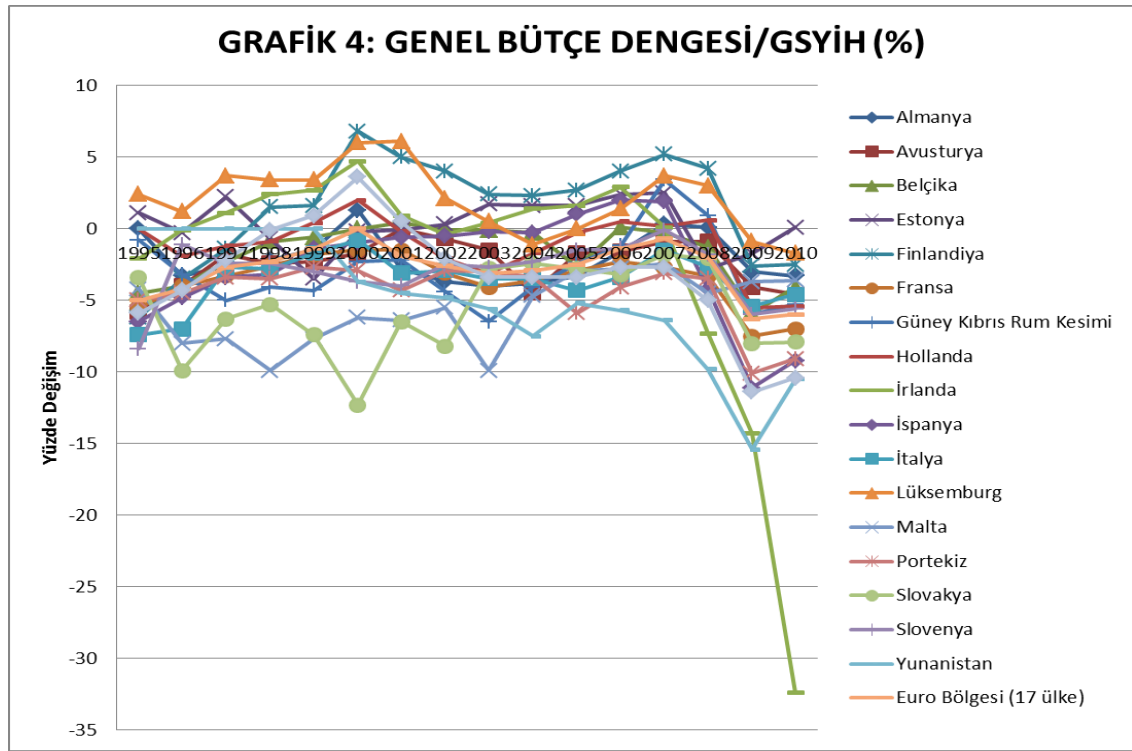
Uzun dönemli hedeflenen politikaların disipline etmesi ile kısa dönemli politikaların uygulanması kısıtlanarak, bağımsız merkez bankaları zaman tutarsızlığı problemini çözmüştü. Maliye politikaları da aynı para politikaları gibi uzun dönemli ve kısa dönemli hedefler etrafında belirlenir. Uzun dönem amacı mali disiplinin tesis edilmesi olarak belirlenirken, kısa dönemli hedef dalgalanma dönemlerinde çıktıda istikrarın sağlanmasıdır. Bu istikrar sağlama aracı Euro bölgesinde ülkelerin yönetimine terk edilmiştir. Böylece birlik içinde maliye politikalarından kaynaklanan zaman tutarsızlığı problemi ortaya çıkmış, kısa dönemli hedefi gerçekleştirmek için uzun dönem hedefi mali istikrar gözden uzak tutulmuştur (Wyplosz, 2005: 73).

Öte yandan mali transfer ile ilgili asıl suni tartışma Tillford (2006) tarafından belirtildiği gibi siyasal desteğin olmaması noktasında çıkmaktadır. Mali politikalarda asıl önemli olan siyasal birliktelikten çok ülkeler arasında dayanışmanın var olmasıdır. Dayanışmanın oluşmasını engelleyen etken ise yeterli düzeyde bir Avrupa kimliğinin oluşmamasıdır. Bu nedenle yapılan mali transferlerin amacına ulaşması ile ilgili şüphelerin oluşmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte mali transferlerin yönlendirildiği ülkelerde hükümetler, ekonomik büyümedeki kötü performanslarını ortadan kaldırmada destek sağlarken, aynı hükümetler ekonomik büyümeyi teşvik edici ve kötü kamu finansmanın altında yatan nedenleri ortadan kaldırmaya yönelik reform programlarını uygulamaktan kaçınabilir (Tilford, 2006: 21).

Grafik 4'te görüleceği üzere Euro Bölgesi'nin bütçe dengesinde 1995-2000 yılı arasında kümülatif düzeyde bir iyileşme sağlanmış ve Maastricht kriterine uygun olarak bütçe açığı GSYİH'nin % 3'ünden daha az olmuştur. Buna karşılık Euro'ya geçişin kabul edildiği dönemden sonra bütçe açıklarında artışlar oluşmuş ve ekonomik krizin başladığı 2008 yılından sonra Maastricht kriterinde belirlenen açık iki katına çıkmıştır. Grafik 5'te görüldüğü üzere krizin çıktığı İrlanda'da 2010 yılında bütçe açığının GSYİH'ye oranı % 32,5 iken, Yunanistan'da bu oran % 10,5, İspanya ve Portekiz'de % 9'un üzerinde olmuştur. Bu ülkelerde çok yüksek oranlarda oluşan bütçe açıkları birli-

ğın bütününde, bütçe açıklarının oranını arttırmıştır. Böylece oluşan yüksek düzeydeki bütçe açıkları birlik içinde tek bir maliye politikasını belirlemeye dair mali entegrasyonun tesis edilmesi gerektiğini göstermektedir.

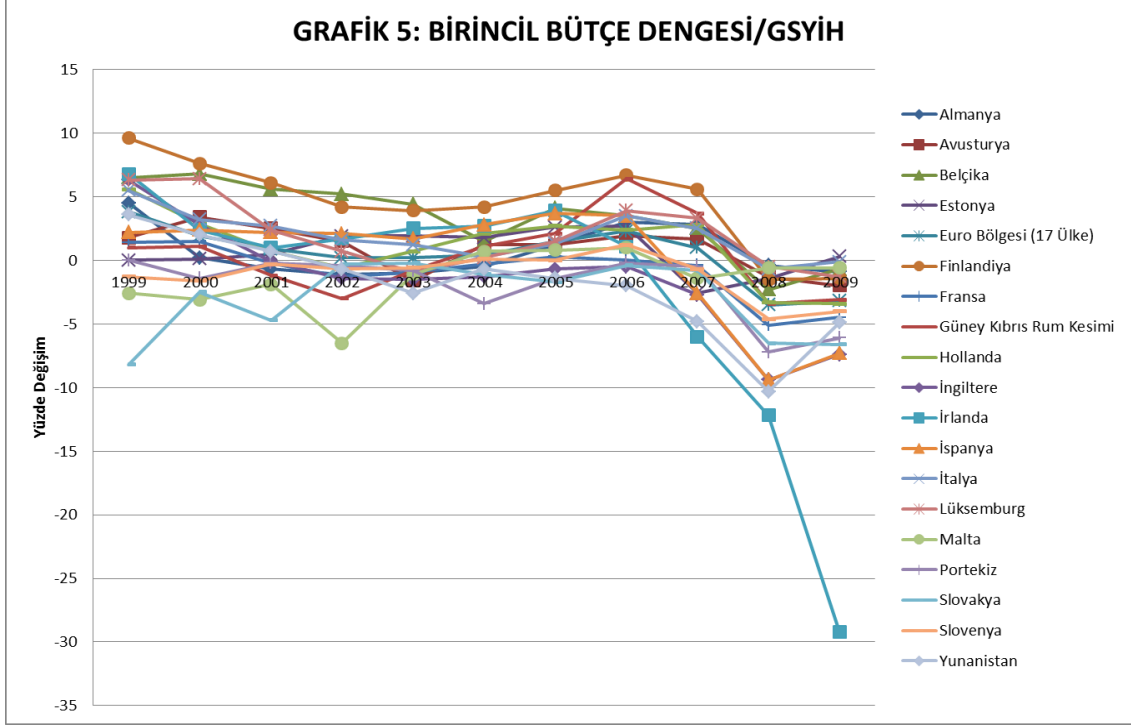
Fransa kamu finansmanında çok ciddi dengesizlikler yaşamaktadır. Bütçe açıklarının yükselmesinin temel nedeni ekonomik büyümenin azalmasından kaynaklanan yüksek harcamalar ve düşük gelirlerdir. Yüksek kamu borcu ve bundan kaynaklanan beklenmedik enflasyon, bütçe açıklarını arttırmıştır. Harcamaları yükselten diğer etkenler ise sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarından kaynaklanmaktadır (Verdun, 2009: 248).

Kaynak: OECD Stat.Extracts,

Bütçe açıklarının tanımlanmasında daha önceki harcamalara ait olduğunda kamu otoritesinin yetkisinde olmadan belirlendiğinden, faiz ödemeleri çıkartıldıktan sonra elde edilen açıklar, birincil bütçe açıkları olarak değerlendirilir. Euro Bölgesi'nin birincil bütçe dengesi Grafik 5'te değerlendirildiğinde mali disiplinin ortadan kalktığı görülmektedir. Euro Bölgesi'nin bütününe bakıldığında, kriz yılı olan 2008 yılına kadar olan süreçte birincil bütçe dengesinde fazlanın sağlandığı görülmektedir. Krizden sonraki dönemde mali disiplindeki bozulmaya paralel olarak 2009 ve 2010 yılında birincil

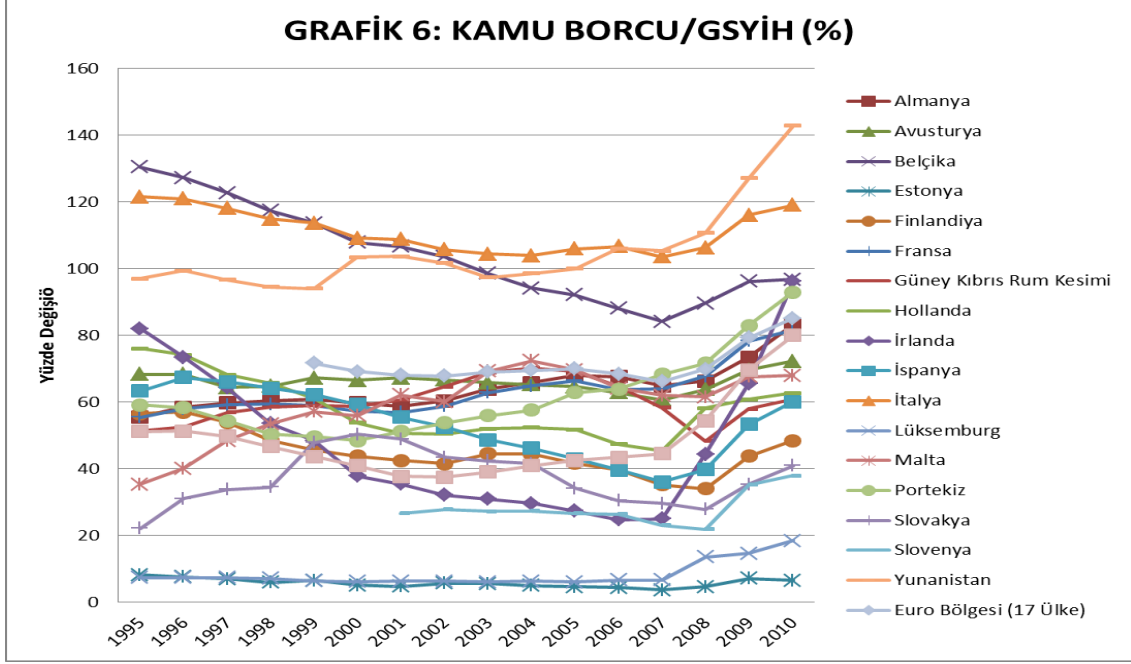
bütçe dengesi bozulmuş ve açık verilmiştir. Ekonomik istikrarsızlığın olduğu ve bir dönemler ekonomik gelişmesi açısından örnek gösterilen İrlanda'da, birincil bütçe açığında çok ciddi düzeyde açıklar oluşmuştur.

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

Mali disiplinin en önemli göstergelerinden olan kamu borcunun GSYİH'ye oranının incelendiği Grafik 6'da görüldüğü üzere Euro Bölgesi'nin bütününde ciddi artışlar oluşmuştur. Grafikte gösterildiği üzere birliğin toplamında kamu borcunun GSYİH'ye oranı % 85,1 düzeyine ulaşmıştır. Ülkeler ayrı ayrı değerlendirildiğinde Estonya ve Lüksemburg dışında hiçbir ülkenin Maastricht'te belirlenen kritere uygun hareket etmediği görülmektedir. Maastricht Antlaşması'na göre kamu borcunun GSYİH'ye oranı % 60'tan fazla olmamalıdır. Belirlenen bu kriter göz önüne alındığında Yunanistan'ın bu kriterin iki katından fazla borçlanma yaptığı görülmektedir. Bu ülkeden başka krizden en fazla etkilenen ülkelerden olan İrlanda'da bu oran 2010 yılında % 96,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Kamu borcunun yüksek olduğu diğer bir ülke ise % 119 ile İtalya olmuştur.

GRAFİK 6: KAMU BORCU/GSYİH (%)

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

Birlik içinde ülkelerin mali yapıları göz önüne alındığında parasal entegrasyon içinde maliye politikalarında uyumun sağlanmadığı göze çarpmaktadır. Ülkelerin elinde ekonomi politikalarında genişlemeyi teşvik edecek tek aracın maliye politikası olması, birlik içinde istikrarsız yapıların oluşmasına neden olmaktadır. Her ülkenin kendi şartlarına ait yapıları desteklemek için bu politikaları tercih etmeleri, uyumun bozulmasına ve birliğin bütününe destekleyecek politikaların oluşumuna engel olmaktadır. Diğer taraftan, birlik içinde ülkeler harcamaları kısımaya yönelik politikaları uygularken, cari harcamaları kısımaya yönelik politikalar yerine yatırım harcamalarını kısımaya yönelik politikaları tercih etmektedir. Kamu çalışanlarının ücretlerini ve işsizlik sigortası gibi yardımları kapsayan politikalar sabit ve katı bir özelliğe sahip olduğundan, esnek ve kolay bir şekilde kesilebilecek yatırım harcamalarında kesintilere yönelmektedirler.

Euro bölgesinde yer alan ülkelerin hükümetleri, dış baskılardan uzak tutularak ve bedavacılık yapısının teşvik edilmesi ile reformların gerçekleştirilmesinde sorumluluk almamaktadır. Özellikle acil reform programı uygulamak zorunda olan hükümetler, kısa zamanlı düşük ya da negatif reel faizler yolu ile bundan kaçınabilmektedir. Bu politikalar ile tüketim canlandırılırken borçlanma maliyetleri azalmaktadır. Döviz kurunda devalüasyon yapma riski olmadığından ve borçlanma maliyeti düşük olduğundan, birçok ülke kamu maliyesini güçlendirmeye yönelik reformları uygulamaya koymamakta-

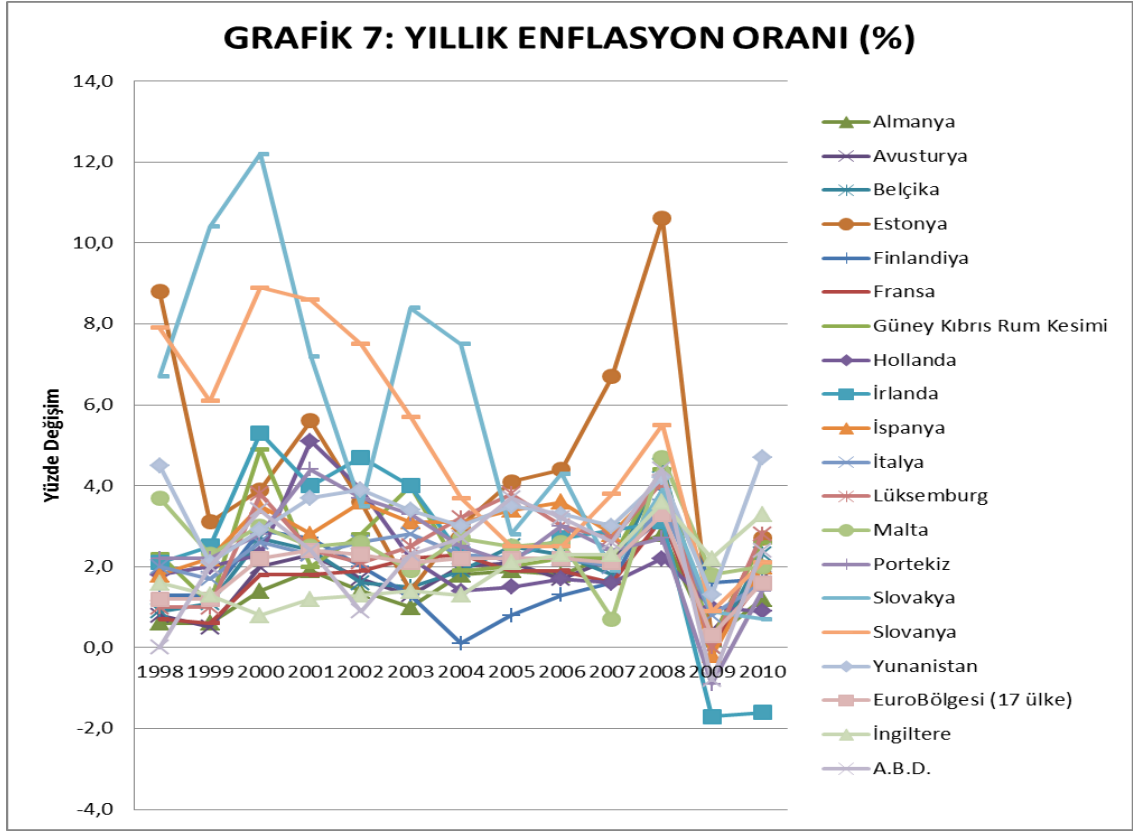
dır. Öte yandan, Euro Bölgesi'ne dâhil olan ülkeler, finansal piyasalar neredeyse borçlanmanın bütün risklerini üstlendiğinde kamu maliyesini güçlendirmeye veya ekonomik büyüme potansiyelini teşvik etmeye yönelik politikaları göz önüne almadıkları için istikrarlı ekonomi politikalarını uygulamak zorunda kalmamışlardır. Dolayısıyla piyasalar tarafından cezalandırılmayacak maliye politikalarının uygulanmasına imkân kazanmaktadırlar. Bütün bunların sonucunda bölgenin mali istikrarı bozulmakta ve yukarıda bahsedilen mali istikrarsızlıklara bağlı olarak ekonomik krizlerin oluşmasına ve birlik içinde uyumun bozulmasına yol açmaktadır (Tilford, 2006: 25).

5.3. Yakınsama Politikalarındaki Uyum

Euro bölgesi içinde yer alan üye ülkelerden özellikle ekonomik gelişmişlik düzeyleri küçük olan ülkelerin konjonktürel dalgalanma uyumuna önem verilmektedir. Bu ülkelerin birliğin içindeki ekonomik ağırlıklarının küçük olması, Euro bölgesinin konjonktürel dalgalanmaları ile uyum sağlamasının zor olacağını işaret eder. AMB tarafından bütün bölgenin ekonomik koşulları göz önünde tutularak uygulamaya konulacak kısa dönemli faiz oranları, kendine özgü ekonomik yapılanmaya sahip bu ülkenin istikrara kavuşmasında etkili olamaz (Gouveia ve Correia, 2008: 104).

Euro bölgesi içinde hem liberal düzenlemelerin yapılamaması ve mali yapıda entegrasyonun sağlanamaması, ekonomik yakınsamanın bölge içinde elde edilememesine neden olmuştur. Yakınsamanın sağlanamamasının etkileri bölge içindeki enflasyon ve ücret yapılarındaki farklılıkta ortaya çıkmaktadır. Nitekim bölge içinde enflasyon oranındaki farklılıklar, reel faiz oranının da ülkelerde farklılaşmasına neden olarak birlik içinde ekonomik benzerliğin birbirinden uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun düşük ve büyüme hızının yüksek olduğu ülkeler ile reel faiz oranlarının yüksek olduğu ülkelerde borçlanma maliyeti düşük olmaktadır. Grafik 7'de gösterildiği gibi bölge içinde enflasyon oranında bir ülkeler arasında farklılık mevcuttur. Bölgenin en büyük ekonomisi olan Almanya'da 2010 bir önceki yıla göre bir artış ortaya çıkmıştı. 2008 yılındaki krizin en fazla etkilediği ülkeler İrlanda ve Yunanistan'da ise deflasyon ve enflasyon görülmektedir. Yunanistan'da enflasyon oranı bölge içinde en yüksek oranken, İrlanda'da negatif enflasyon ortaya çıkmıştır. Bölge içinde en düşük enflasyon oranına sahip Slovakya ile Yunanistan arasında ciddi bir fark vardır.

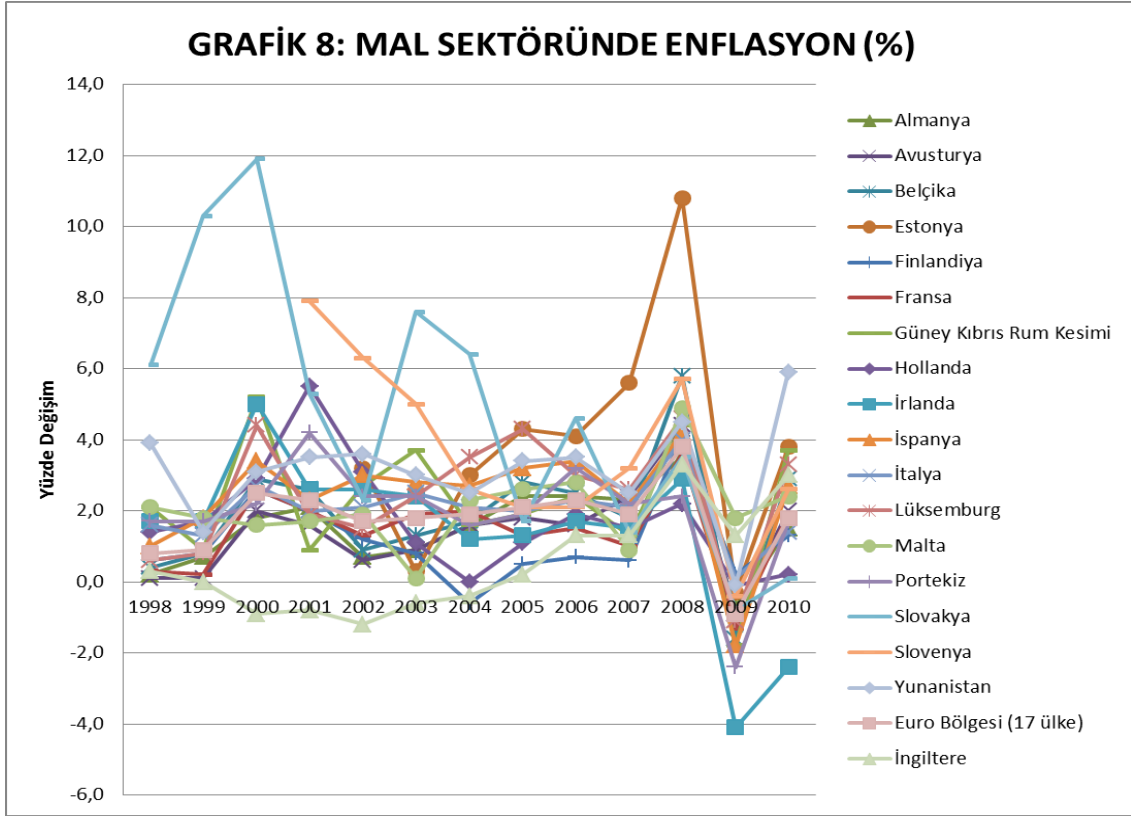
GRAFİK 7: YILLIK ENFLASYON ORANI (%)

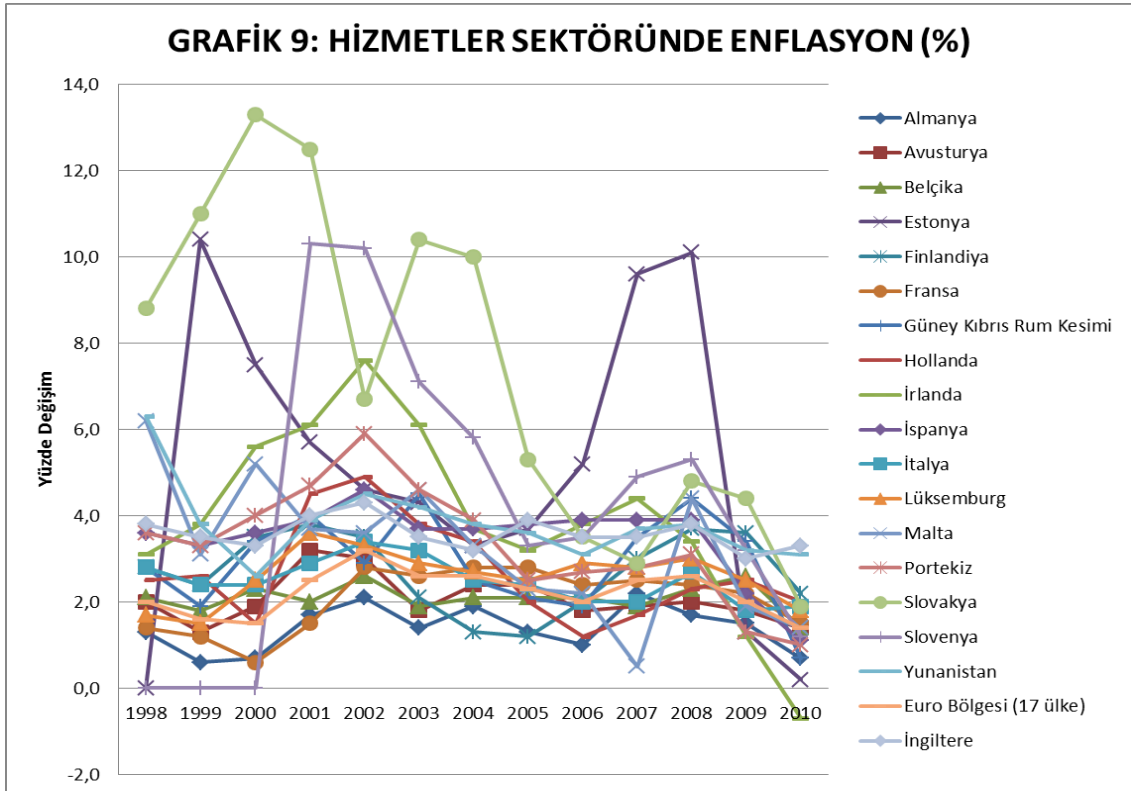
Kaynak: OECD Stat.Extracts.

Mal ve hizmet sektörlerindeki enflasyon oranlarının karşılaştırıldığı Grafik 8-9'da gösterildiği gibi hizmetler sektöründeki fiyat artışları, mal sektöründeki fiyat artışlarından daha fazla olmuştur. Hizmetler sektörü mal sektörüne göre ticarete konu olmayan mal grubunu kapsadığından, ticarete konu olmayan mal grubunun görece fiyatlarında oluşan artışlar, birlik içindeki enflasyon oranlarındaki farklılığın temelini teşkil etmektedir. ABD'deki enflasyon oranına bakıldığında, enflasyon oranında bu ülkede de farklılıklar olduğu görülmektedir. Her iki bölgedeki enflasyon oranlarındaki farklılık benzer bir yapı gösterirken, Euro Bölgesi'nde enflasyonun ABD'ye göre süreklilik kazanmıştır. Bu ise Euro Bölgesi'nde fiyatlar genel seviyesi toplamında önemli hareketliliğe yol açmaktadır.

Kaynak: OECD Stat.Extracts

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

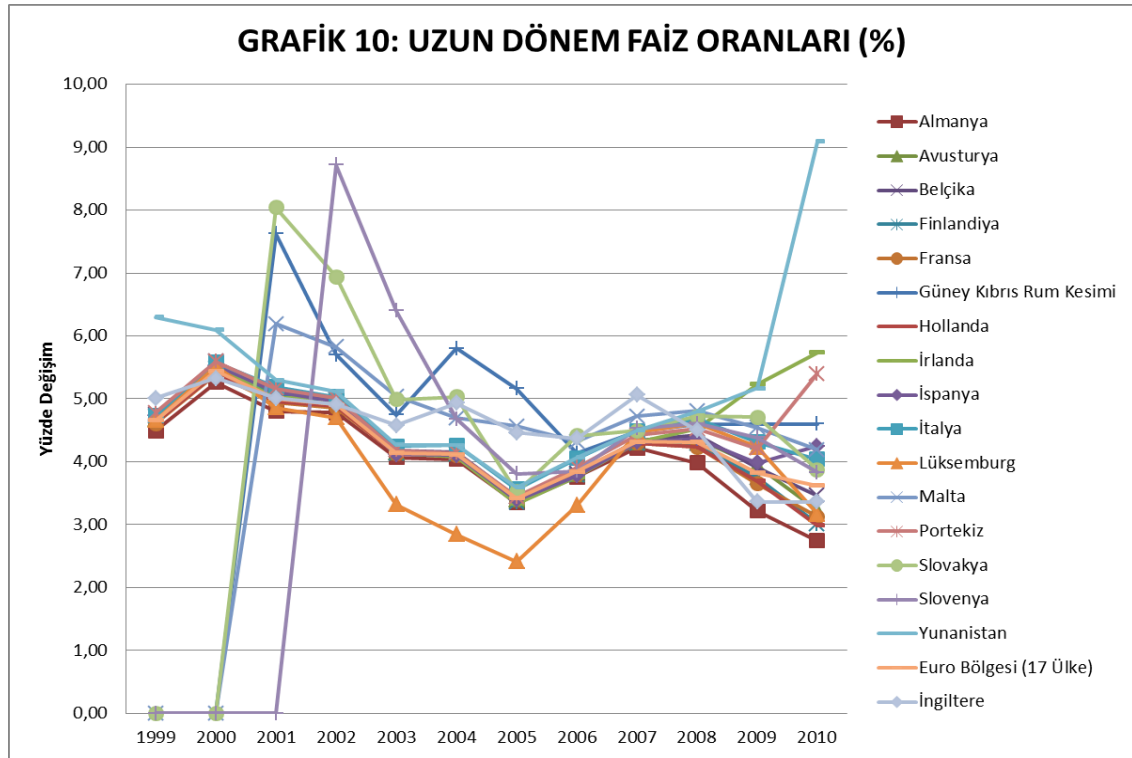
Fiyat hareketliliğinin parasal birlikte önemli olmasının sebebi, iki taraflı reel döviz kuru oranlarının değişimlerin sadece enflasyondaki değişimlerle meydana gelecektir. Euro Bölgesi'nde yer alan ülkeler büyüme oranları, demografik yapıları, endüstriyel uzmanlaşma alanları ve faktör ve sermaye piyasalarındaki yapısal politikalarda birbirinden farklılık göstermektedir. Bu göstergeler verimlilik oranının büyüme düzeyinde ve belirli endüstrilerde küresel şoklardan etkilenme düzeyinde çeşitliliğe sahiptir. Birliğe üye olunurken ekonomik yapıdaki, trendlerdeki ve ülkelerin küresel düzeydeki şoklardan etkilenme düzeyindeki farklılıklar enflasyon oranına dengeleyici mekanizma özelliği kazandırmaktadır (Bane, 2006: 48). Parasal birlikte yer alan ülkelerin uluslararası bir hesap birimine sahip olmaları dış açıklarını kendi paraları ile dengeleyebilmelerine imkân sağlar. Böylece kendi iç politikalarında esnekliği tesis edebilirler. Bununla birlikte birlik içinde fiyat istikrarı AMB tarafından sağlanırken ve kurumun görevi iken, döviz kuru ve ödemeler dengesi politikaları kendi hallerine bırakılmışlardır (Cohen, 2007: 4-5).

Euro Bölgesi'ne üye olunması, merkez ülkeler olan Fransa ve Almanya'dan ziyade Yunanistan, İspanya, Portekiz, İrlanda gibi çevre ülkeler çok ciddi yapısal değişimler anlamına gelmekteydi. Birliğe dâhil olunduktan sonra bütün ülkeler, özellikle bölgenin çevresinde yer alan ülkeler, düşük reel faiz oranlarından avantaj elde ettiler. Nitekim uzun dönem kredi piyasasında sağlanan gelişmeler, bölge içinde yer alan ülkelerin üyelikten elde ettikleri birincil faydayı temsil etmekteydi. Bununla birlikte, avantaj sağlayan ülkelerin ödünç piyasalarında ve konut piyasasında enflasyonist baskıları hızlandıran talepteki ciddi artışla büyüme artışı sağlanmıştır.

Öte yandan parasal birlik içinde yer almak belirli şokların asimetrik etkisini genişletebilir. Ortak bir nominal faiz oranı ulusal enflasyon oranı arasındaki süreklilik kazanan farklılıklar, üye ülkeler arasındaki reel faiz oranlarının farklılaşmasına neden olur. Buna bağlı olarak düşük reel faiz oranından orta vadede görece yüksek enflasyon oranına sahip olan ülkeler, ortalama enflasyon seviyesinden daha düşük enflasyona sahip olan ülkelere daha fazla faydalanırlar. Düşük reel faiz oranı, yüksek enflasyona sahip olan ülkelere talebin canlanmasına, kredi ve konut piyasasının genişlemesine neden olur. Böylece, gelecekte denge mekanizması devreye girerek yüksek enflasyona sahip olan ülkelere işgücü ve diğer maliyetleri arttırır. Aynı zamanda bu ülkeler, para-

sal birlik içinde düşük enflasyona sahip olan ülkelere karşı rekabet avantajını kaybederler (Bane, 2006: 50).

Enflasyon oranındaki farklılıklar emek verimliliğindeki büyüme hızları ile telafi edilemediğinden yakınsama birlik içinde tesis edilememektedir. Grafik 10'da ifade edildiği gibi uzun dönem faiz oranlarına dikkat edildiğinde, faiz oranının yüksek olduğu ülkelerde reel faizlerde yükselmektedir. Bu durum yüksek kamu açığına ve kamu borçlanmasına sahip olan ülkelerde daha da dikkat çekici bir şekilde görülmektedir. Özellikle Yunanistan, İrlanda, İspanya ve Portekiz'de reel faiz oranları birliğin toplamından daha yüksektir. Bu ise bölge içinde finans piyasalarında farklılıkların oluşarak yakınsamanın sağlanmasını engellemektedir. Yüksek kamu borcu ve kamu açığı olan Yunanistan'da faiz oranlarının seyri Grafik 10'da dikkat çekici bir şekilde farklılaşmaktadır. Maliye politikalarında uyumun sağlanamamasının ve ülkelerin disipline edilememesinin negatif etkileri çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlara bağlı olarak yüksek enflasyon ve reel faiz oranları bu ülkelerin dış ticarete rekabet avantajı kaybetmelerine, ticarete konu olan malların üretildiği sektörlerde gerilemelere yol açmaktadır.

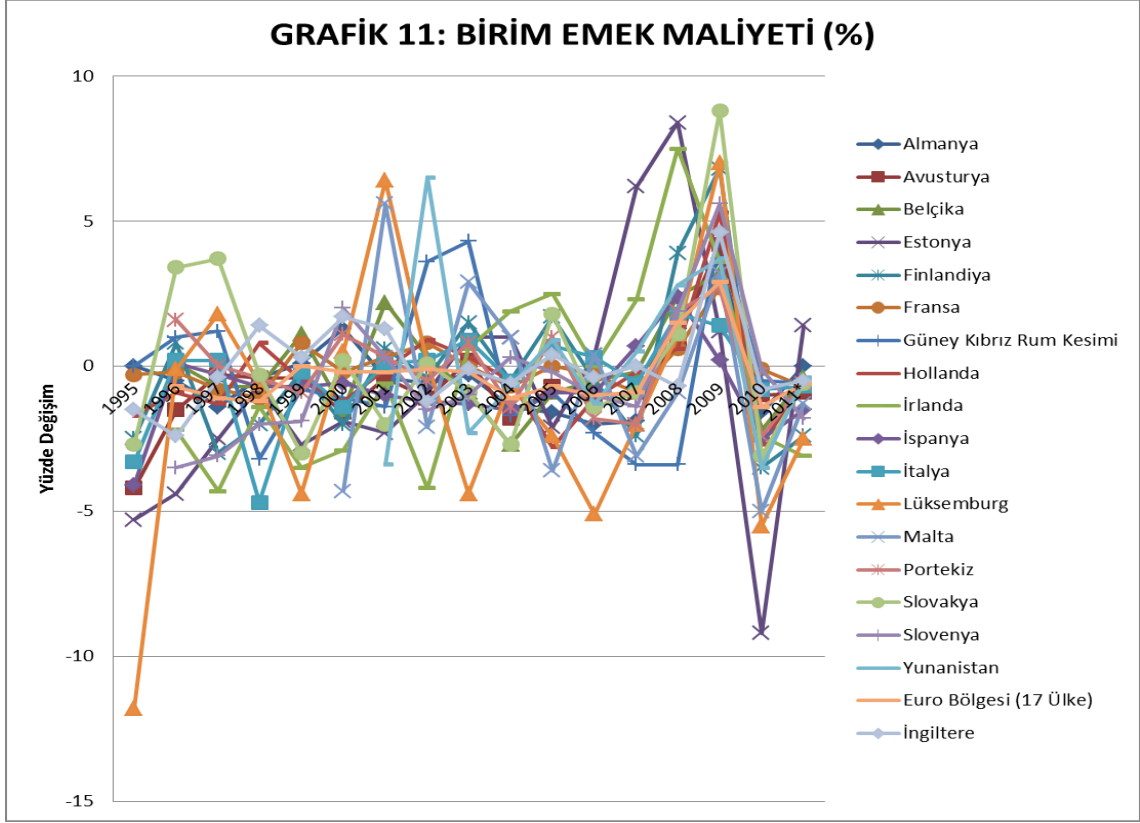

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

Almanya'nın ekonomik yapısı temelde ihracata dayalı olduğundan, ekonomik krizde komşu ülkelerinin ekonomik kaybına bağlı olarak ekonomik büyümesinde gerileme ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan kredilerin geri ödenmesinde yaşanan problemlerin finansal daralmayı beraberinde getirmesi, bu ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlatan diğer bir etken olmuştur. Finansal krizin etkisini makroekonomik koşulları iyi olduğundan daha az hisseden Almanya, kendisine rekabet avantajı sağlayan ücret artışlarını önceki yıllarda düzenlemesiyle birlikte emek piyasası reformları ve işsizliği azaltarak bu avantajını pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra Almanya'nın bütçe dengesinin sağlam olmasının altında yatan temel etken doğrudan vergi gelirlerinden elde edilen gelirin yüksek olmasıdır. İstihdamdaki ve ücretlerde geçmiş dönemde oluşan artışlar, vergi gelirlerinin yükselmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda Almanya'da hükümet yüksek işsizlik sigortası ödemek zorunda kalmamıştır (Verdun, 2009: 247). Ancak Almanya Euro bölgesinin en büyük ekonomisi olmasına ve AMB'nin politikalarında en güçlü etkiye sahip olmasına karşılık, Euro bölgesinde oluşan faiz oranı Almanya'nın ekonomik koşullarını yansıtmamaktadır.

Reel faiz oranlarında oluşan yükselişe karşılık, Euro Bölgesi'nin bütününde reel birim emek maliyetlerinde gerilemeler özellikle kriz döneminde sonra oluşmaktadır. Emek piyasasında verimlilik kaybının yanında, birim emek maliyetlerinin düşürülmesi yolu ile birlik içinde maliyetlerde yakınsamanın sağlanmasına çalışıldığını göstermektedir. Diğer taraftan devalüasyon politikalarının uygulanamayacak olması nedeniyle, krizin etkilerinin emek piyasaları tarafından üstlenildiğini de doğrulamaktadır. Grafik 11 incelendiğinde birim emek maliyetlerinin 2010 yılında gerilediği görülmektedir. Aynı seyrin 2011 yılında da devam edeceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte kriz sonucunda, emek piyasasında gerekli düzenlemelerin maliye politikaları aracılığı yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Ayrıca ücretlerin baskı altında tutulmaya başladığını veya emek piyasasında oluşan talebin aşağıya çektiği sonucuna da ulaşılabilir.

GRAFİK 11: BİRİM EMEK MALİYETİ (%)

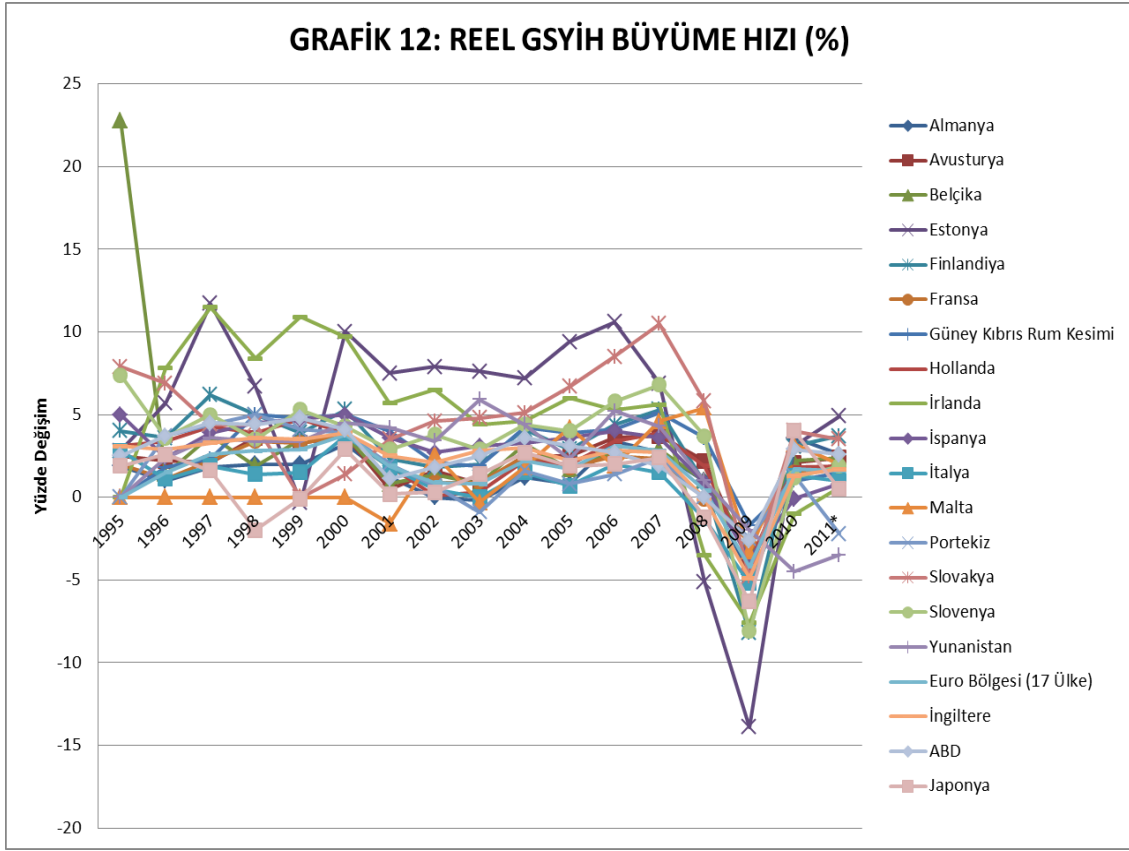

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

Parasal birlik bir yandan ekonomik ve sosyal bağlılığı tesis etmede önemli bir role sahipken, ekonomik yakınsama da etkin bir parasal birlik oluşturulmasında önceliğe sahiptir (Marelli, 2007: 150). Ülkelerin kendi iç politikalarındaki tercihlerinden kaynaklanan dalgalanmalar söz konusu ise, bu gibi baskıların daha az hissedildiği ülkelerin oluşturacağı parasal birlik ülkeler için refah artışı anlamına gelebilir (Bayoumi & Eichengreen, 1994).

Bölge içinde büyüme hızlarına dikkat edildiğinde son dönemde ekonomik kriz ile karşı karşıya kalan İrlanda'nın, Euro'ya dâhil olmadan önceki ve sonraki yıllarda ciddi bir büyüme hızına ulaştığı görülmektedir. 2008 yılına kadar olan dönemde güçlü bir ekonomik büyümeye sahip olan İrlanda, büyümesinin çok yüksek olduğu yıllarda Maastricht kriterlerinin üzerinde kamu açığına sahipti. Diğer taraftan Grafik 12'den görülebildiği gibi birlik ülkelerinin büyüme hızlarında farklılık olduğu görülmektedir. Euro Bölgesi'ni tek başına değerlendirdiğimizde son yıllarda ABD'nin büyüme oranının gerisinde kaldığı görülmektedir. Birlik ülkeleri içinde büyümenin birbirine yaklaştırıl-

maması, ABD gibi bir federatif yapılanmanın birlik için tesisinin zor olduğu görülmektedir.

Kaynak: OECD Stat.Extracts.

6. Euro Bölgesi'ne Uyum Sürecinde 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi

Türkiye ekonomisinin küreselleşme çabası otuz yıldan beri devam etmektedir. Otuz yıllık süreç içinde Türkiye, her dönem küreselleşme sürecine katılmak için bir gerekli olan yapısal düzenlemeleri on yılda bir uygulamaya koymuştur. Eklemlenme sürecinin başlangıcı 1980'li yılların başında askeri yönetimin denetimi altında ekonominin dışa açılması ile olmuştur. Bu dönemde liberalleşme dış ticaret, kambiyo ve finans alanlarındaki korumacı politikaların terk edilmesi ile başlamıştır. Türkiye'nin ekonomisinde dönüşüm yaptığı bu dönemde dünya ekonomisinde de ciddi değişimler meydana gelmişti. Dünya ekonomisinde teknoloji ve finans hareketliliği hızlanmış ve düşük ücretlere dayalı olarak maliyetlerinde düşüşler oluşturan ekonomilere büyük fırsatlar sunulmuştu (Yenal , 2003, s. 96-102).

Diğer taraftan 24 Ocak 1980 Kararları'nın temel amacı döviz gelirlerini arttırmaktı. Elde edilen bu gelirlerle ülkenin borç ödeyebilmesi ve borçlanmasının önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmişti. Bu ekonomik amaçlarının yanı sıra program, yeni bir insan tipinin yaratılmasını da kapsamaktaydı (Kazgan 2002: 123). Programdan önceki dönemde ülkenin temel gelişim mantığını oluşturan solidarist yaklaşımın yerini, bireye ve bireyin gelişimine önem veren yaklaşım aldı. Aslında bu tercih uygulamaya konulan programın başarısı için temel bir şart olarak görülmelidir. Dışa açık, dünya ekonomisiyle bütünleşen ve rekabetçi bir ekonomik yapının varlığını sürdürülebilmesi ticarete konu olan malları üreten sektörlerin ve finans sektöründeki girişimcilerin yatırım hamlelerine bağlanmaktaydı. Öte yandan dönemin başlangıcında askeri yönetimin grevleri yasaklaması ve ücretlerin üzerinde baskı oluşturulması ile bütçe dengesi biraz da olsa sağlanmıştı. Özel sektörün önündeki maliyet engellerinin aşılması, emek kesimi üzerinde kurulan baskı ile mümkün olabilmıştır.

Ekonominin parasal ayağında yapılan bu reformlara karşılık, bütçe politikasında açık vermeye yönelik bir tercih yapılmıştır. Kamu maliyesinde daha sonradan ortaya çıkan dengesizliklerin asıl sorumlusu, hükümetin keyfi politikalarını desteklemek için bütçe sisteminin bozulmasıdır. Dolayısıyla kamu harcamalarında ve maliye politikalarında disiplin ortadan kalktı. Bununla birlikte, bu dönem içinde yasalar ve yargı ciddiye alınmamıştır. Bunun sonucunda ekonominin zayıf olan kurumsal yapısı daha da zayıflamış ve mali yönetim keyfi bir idare altında sürdürülmüştür (Yenal , 2003: 104).

Türkiye ekonomisinde ikinci dönüşüm⁹ dönemi 1989 yılında sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu dönemin makro ekonomik göstergelerinde ciddi sorunlar oluşmaya başlamıştı. Makroekonomide oluşan dengesizlikler kamu açığının ve dış ticaret açığının artmasına neden olmuştu. Ancak bu dönemde (Yenal , 2003: 140-141) tarafından belirtildiği gibi döviz kurundaki ve sermaye piyasalarındaki esneklik, döviz rezervlerinin tükenmesine yol açan veya dış borçların ödenememesi tarzında ani şoklara yol açmamış, süreklilik kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemde hükümetler Merkez Bankası'na başvurmadan sermaye piyasalarında borçlanmaya başlamıştır. Özel tasarruf sahiplerinden borçlanılması enflasyonu engelleyemediği gibi kamu borcunun arttırmıştır. Bunun yanı sıra kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı olarak dış açığın

⁹ Kazgan (2002) Türkiye'nin gümrük birliğine üye olmasını da küreselleşme süreci olarak görmektedir.

kapatılmaya çalışılması, faizleri yükseltmiş, ülke parasının değerlenmesi ile ithalatın artması dış açığı daha da büyütüştür.

1989 yılından sonraki dönemin en önemli özelliği 2002 yılına kadar olan dönemde Türkiye'nin altı farklı koalisyon hükümeti tarafından yönetilmesidir. Koalisyon hükümetlerinin hâkim olduğu 1990'larda enflasyon oranı % 50'nin üzerinde istikrarlı hale gelmişti. Siyasal istikrarsızlık, hükümetleri popülist politikalar çerçevesinde hareket ederek kamu gelirlerinin üzerinde kamu harcamaları yapmaya teşvik etti. Kamu harcamalarını karşılayacak vergi gelirlerinin tesis edilememesi, çok yüksek oranda borçlanmaya neden oldu. Yüksek borçlanma sonucu borç yükü neredeyse vergi gelirlerinin toplamına eşitti. Dolayısıyla Türkiye yüksek borç ve yüksek enflasyon çemberine tutulmuş oldu. Öte yandan Türkiye'de finansal hareketlerin serbestleşmesi ile birlikte makroekonomik politikalar ve büyüme süreci sermaye girişleri ile desteklenen büyümeyle ilgili kılınmıştır. Bu yolla sağlanan büyüme, cari açığın hızlanmasına yol açmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinin büyümesi ve ekonomide elde edilmesi gereken tasarruflar, finansal hareketlere ve dünya finans piyasalarındaki gelişmelere bağlı kılınmıştır. Bahsedilen yapısal sorunlar Türkiye'nin 1994, 1999, 2000 ve 2001 olmak üzere toplam dört tane iç ekonomik kriz yaşamasına neden oldu (Pamuk, 2004: 395; Yenil , 2003; 106; Yeldan, 2002, s. 37).

Enflasyonun düşürülmesine yönelik olarak yapılan kurumsal düzenlemeler bir yandan fiyat istikrarını sağlamayı hedeflerken, diğer yandan da dış borçların ödenmesini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Dış borçların ödenmesini kolaylaştırmaya yönelik olarak IMF'nin desteklediği iki politika vardır. Bunlardan birincisi cari fazla verilmesinin sağlanmasıdır. Ülke parasının devalüe edilerek değerinin düşürülmesi ve düşük ücret, bu politikanın temel kaynaklarıdır. Düşük ücret uygulaması ile ülkedeki emeğin gelişmiş ülkelere göre daha ucuza istihdam edilmesi sağlanır. Böylece dışa açık ekonomik modelde büyümeyi hedefleyen az gelişmiş ülkelerde, dış pazarlarda rekabet avantajı sağlanmaya çalışılır. İkinci politika ise bütçe dışı birincil fazladır. Ülkenin borçlanma karşılığında yükümlülük altına girdiği faiz ödemelerinin devam ettirilebilmesi amaçlanırken transferlerin, sosyal harcamaların ve yatırım harcamalarının azaltılması yönündeki politikalar bu tercihin alternatif maliyetini oluşturur (Yentürk, 2005: 8). Bunun sonucunda ülkedeki çıkar gruplarının farklı etkilenmeleri, politikalarda ve kurumsal yapılanmalarda sağlanan desteğe bağlı olarak değişimlere neden olur.

Türkiye ekonomisinde Merkez Bankası'nın küresel sürece eklemlenme dönemi içinde 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programına kadar iki görevi olmuştur. 1989'daki sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı döneme kadar Merkez Bankası'nın temel görevi, hükümetlerin bütçe açıklarını para basarak kapatmaktır. Diğer bir ifade ile maliye politikası bağımsız değişken olarak işlev görürken, para politikası bu bağımsız değişkene göre belirlenmekteydi. Sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından sonra ise para politikası ile bütçe açığı arasındaki ilişki dolaylı yoldan sürdürülmüştü. Merkez Bankası'nın bu dönemdeki temel görevi, bütçe açığının dış finansman yolu ile kapatılmaya çalışılmasında kur istikrarını sağlamaktır. 1989-2001 yılı arasında kısa vadeli sermaye girişinin sürmesini sağlamaya yönelik istikrarlı kur politikasını devam ettirmeye çabaladı. GEGP ile serbest kur sistemi tercih edilerek döviz kuru değişimleri piyasaya bırakıldı. Bununla birlikte Merkez Bankası'nın fiyat istikrarına odaklanması ve yasal yönden idari bağımsızlığının tesis edilmesi en önemli dönüşümdür (Akat, 2004: 58).

2001 krizinden önceki istikrar programında tercih edilen sabit döviz kuru politikası ile faizlerin düşmesi hedeflenmekteydi. GEGP ile Sönmez'in (2009: 60) ifade ettiği gibi bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik alt yapıyı oluşturmak hedeflenmiştir. Uygulamaya konulan bu programdan sonra asıl hedef maliye politikasında faiz dışı fazlanın sağlanması ile bütçenin disipline edilmesidir. İç borç stokunun sürdürülebilir bir düzeye indirilmesi ve makroekonomik istikrarın tesisi amaçlanmıştır. Yeldan (2009:130) tarafından ifade edildiği gibi 2005 yılında IMF ile yeni bir stand-by düzenlemesi imzalayan Ak Parti Hükümeti'nin, faiz dışı fazla yanında önem verdiği diğer bir konu da bağımsız Merkez Bankası yönetimi altında fiyat istikrarının edilmesine yönelik enflasyon odaklı para politikasıdır.

2001 yaşanan kriz sonucunda Türk hükümeti IMF ve Dünya Bankası'ndan kredilerin bırakılmasının ön şartı olarak merkez bankasının bağımsızlığının tesis edileceğini garanti etmiştir. Buna göre merkez bankasının nominal çapa olarak döviz kuru hedeflemesine geçmesi, fiyat istikrarını amaçlaması ve bu amaca yönelik politikaları belirlemede kullanacağı araçları bağımsız olarak tespit edebileceği ve yasal yönden bu politikaların teminat altına alınacağı taahhüt edilmiştir (Bakır, 2007: 75). IMF ve Dünya Bankası yanında AMB'de Ekonomik ve Parasal Birliğe geçiş kriteri olarak merkez bankasının bağımsızlığının tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için de bankanın

fiyat istikrarına odaklanması, hükümete ve kamuya kaynak aktarılmasını ve bankanın yasal bağımsızlığının oluşturulmasını gerekli olduğunu ifade etmiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ile merkez bankası Maastricht Antlaşması'na uyumlu hale getirildi (Bakır, 2007: 85). Bu yönüyle Türkiye Merkez Bankası bağımsızlığının tesisi, küresel bir sürecin önemli bir unsuru olarak görülebilir. Dünya ekonomisinde geçerlilik kazanmaya başlayan bir kurumsal düzenlemenin, yerel unsurlar tarafından bu sürece uyumu olarak da değerlendirilebilir.

Merkez bankası bağımsızlığı yanı sıra Bayramoğlu tarafından ifade edildiği gibi (Bayramoğlu, 2010) hükümet dışı aktörlerinde etkili olacağı bir yönetim anlayışına uygun olarak düzenlemeler yapılmıştır. Hukuki ve kurumsal değişiklikler yapılarak, piyasanın kurallarının belirlenmesi ve bu kurallara uyumun sağlanması yoluyla, devletin ekonomide doğrudan rol üstlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Böylece devlet üretim ve dağıtım faaliyetlerine doğrudan katılmayacak, bunun yerine işlevini düzenleyici ve denetleyici kurumlar aracılığıyla gerçekleştirecektir. Bağımsız düzenleyici kurumlar¹⁰ (BDK) aracılığıyla özellikle alt yapı yatırımları sektöründe olduğu gibi verimlilikte ve toplumsal refahta artışın tam olarak sağlanamadığı sektörlerde rekabet teşvik edilmiştir. Bunun sonucunda rekabete tamamen kapalı sektörlerde toplumsal refahın artırılması amaçlanmıştır (Karluk, 2009c: 460).

Diğer taraftan BDK'lar aracılığıyla sadece yolsuzlukları azaltmak ve tekeller üreten piyasaları ortadan kaldırmak amacıyla kurulmamıştır. 1980 öncesi dönemde olduğu gibi siyasal müdahalelerin önü de kesilmek istenmiştir. Neo-liberal politikaları gerektiği gibi uygulamamakla suçlanan, siyasal önceliklerini ekonomik rasyonalitenin önüne geçiren siyasal yapıların etkisini azaltmak da amaçlanmıştır. Siyasetten bağımsız hale gelen kurumlar aracılığıyla gerekli neo-liberal reformlar daha kolay bir şekilde yürürlüğe girebilecektir (Sönmez, 2011: 28). Öte yanda adeta işletmelerin karar alma sürecinde etkili olan zorunlu bilgi sahiplerinden oluşan teknostrüktürel yapı, piyasanın yönteminde BDK'lar aracılığı ile oluşturulur. İşletme içinde kararlar tek kişi yerine nasıl uzmanlık alanlarına göre birçok kişi tarafından alınıyorsa, piyasanın yönetiminde de

¹⁰ Türkiye'de 1980 yılından bugüne oluşturulan bağımsız kurullar şunlardır: Sermaye Piyasası Kurulu (1981), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (1994), Rekabet Kurumu (1994), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (1999), Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2000), Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (2001), Şeker Kurumu (2001), Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu (2002), Kamu İhale Kurumu (2002). Ayrıntılı bilgi için bkz (Sönmez, 2011; Bayramoğlu, 2010; Karluk S. R., 2009).

bu kararlar teknik yapı hakkında bilgiye sahip uzmanların oluşturduğu BDK'lar tarafından alınır (Galbraith, 2004: 258; Galbraith ve Salinger, 1991, s. 78-79).

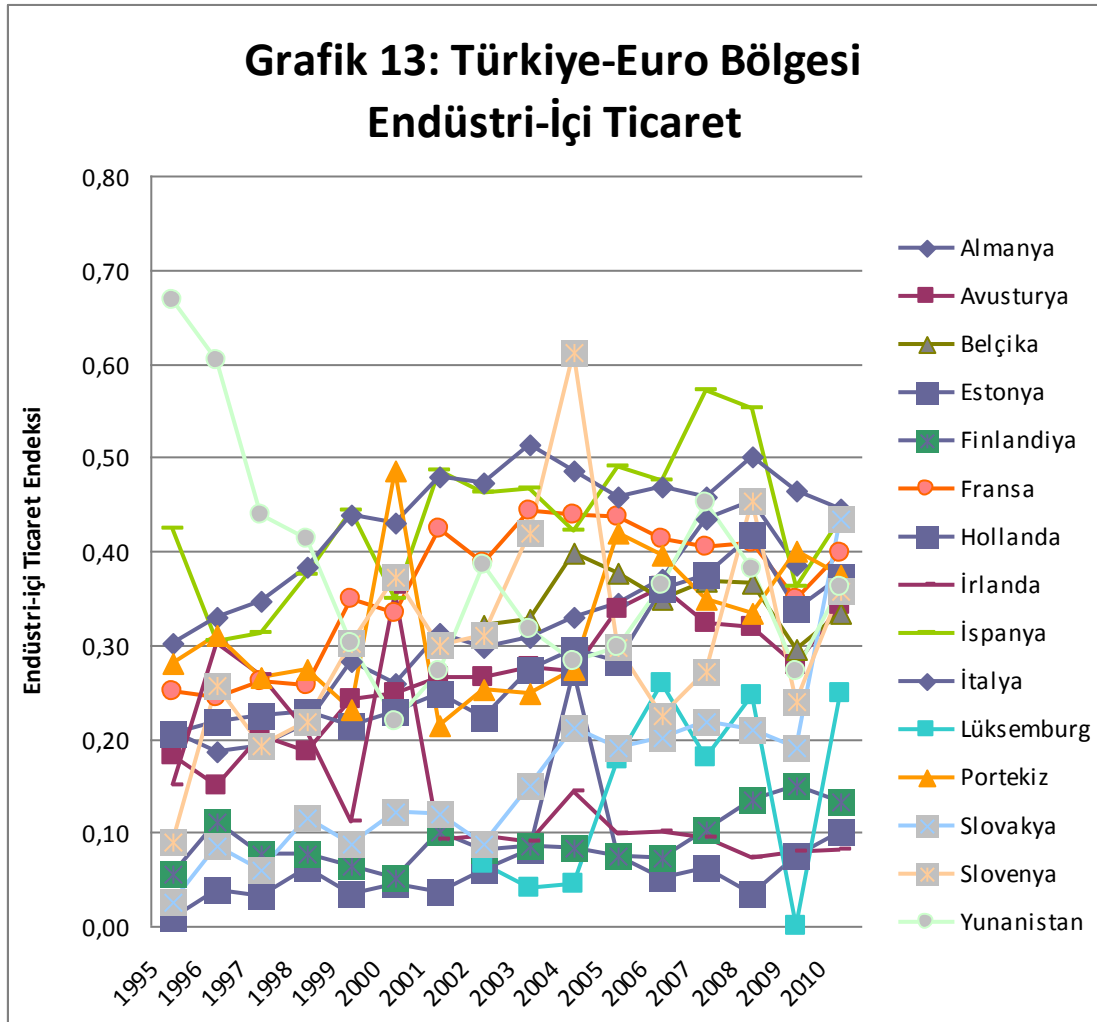
Dönüşüme özgü politikaların devreye sokulması sonucunda, bireyin o zaman kadar olan hayatına yön veren ekonomik amaçlarındaki *geçim amacının yerini kazanç amacı* almaya başlar. Böylece toplumun içindeki bütün alış veriş ilişkileri parasal bir nitelik kazanır ve bu da beraberinde ekonomik hayatın bütününe yayılan bir değişim aracına gereksinimi arttırır. Malların satışı elde edilen gelirin en önemli kaynağı haline gelir ve bu satış işlemi kişilerin elde ettiği gelirin temel kaynağının bu metalaşma süreci olmasına neden olur (Polanyi, 2006: 83). Dolayısıyla bu değişim ülke içindeki çıkar gruplarının davranışlarında ve önceliklerinde bir değişimin hızlanmasına neden olur. Eski güçlü grubun yerine yeni olanın yerleşmesi, yeniye uygun bir değiş-tokuş ilişkisinin yerleşmesine yol açar. Bu yeni gelen grubun sahip olduğu özellikler de dünyada geçerli olan ile benzeşim sürecine girerek, kendi ülkesinde de buna uygun yapıların yerleşmesini hızlandırır.

Sermayenin ve emeğin bölgeler arasında el değiştirmesi, piyasalar kanalıyla üretilen zenginlik ülkeler arasındaki güç dağılımında da etkili olur. Zenginlik tek başına yeterli bir güç kaynağı olmamasına karşılık gücün üretilmesini sağlar. Böylece kendisine sahip olana bölge içinde güç ve bu gücü kullanabilme yeteneğini de verebilmektedir. Bununla birlikte devlet sahip olduğu coğrafi egemenlik ile siyasi otoritesini, ülke sınırları içinde elinde tuttuğu meşru güç ile kontrol ederken, istemediği faaliyetleri de bu güce dayanarak engelleyebilmektedir. Piyasalar ise siyasal yaklaşımın tam tersine sürekli olarak genişleme ve serbest hareket etme eğiliminde olduğundan, önlerine çıkacak bütün siyasi engellerin ortadan kaldırılmasına çabalamaktadır (Tayfur, 2011: 184-185).

80'li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisini dışa açığa hale getirmeye yönelik olarak yapılan bütün hamleler beraberinde kural temelli küresel politikalara uyumu da getirmiştir. Merkez bankasının bağımsızlığını kazanması ve ekonomide bağımsız kurumlar aracılığıyla yönetimin 2001 yılından sonraki dönemde tesis edilmeye başlanması, tam olarak Euro bölgesinde uygulamaya konulan politikalar ile paralellik gösterir. Euro bölgesi ile paralellğe sahip olan politikalar, aynı zamanda ülkenin gelir düzeyinde ve ticaret yapısında da uyumu beraberinde getirir. Endüstri-içi ticaret ve ticarete açıklık oranları ve bunlarda oluşan gelişmeler, yukarıda bahsedilen dönüşüm sürecinde gerek

küresel gerekse de Euro bölgesinde olduğu gibi politika uyumlaştırmasını hızlandıran bir yapıya sahip olmuştur.

Grafik 13'te Türkiye ile Euro Bölgesi arasındaki endüstri-İçi ticaret grafiğinin seyri incelendiğinde Türkiye'nin gümrük birliğine girdiği dönemden itibaren, Euro bölgesi ile ticareti artan bir şekilde Estonya, Finlandiya ve Lüksemburg dışındaki ülkelerle endüstri-İçi ticarete doğru yönelmiştir. Her ne kadar Grubel-Lloyd Endeksi'ndeki 1 olan endüstri-İçi ticaret oranına ulaşılmasa da ele alınan yıllar içindeki artış gözden uzak tutulamayacak orandadır. Endüstri-İçi ticaretin görece olarak daha fazla artış eğiliminde olduğu ülke İtalya'dır. Bu ülkeyi İspanya ve Fransa takip etmektedir.

Kaynak: TÜİK.

Üçüncü Bölüm

Türkiye'nin Euro Bölgesine Uyumluluk Testi: Panel Veri Yöntemi

1. Parasal Birliklere Uyum Sürecinde Amprik Çalışmalar

Bayoumi and Eichengreen (1993) birliğe üye ülkelerin arz ve talep şoklarının simetrik olup olmadıklarını VAR yöntemi ile inceledikleri çalışmalarında, birlik içindeki ülkeleri iki gruba ayırmışlardır. Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğu merkez ülkeleri grubunun konjonktürel dalgalanmaları Almanya ile yüksek oranda uyumluyken, birliğin içinde çevre ülkeler olarak adlandırılan grubun Almanya ile dalgalanma uyumu düşük düzeylerde olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Akiba ve Iida (2009) tarafından belirtildiği gibi endojenite, konjonktürel dalgalanmalarda uyumu azaltan bir faktör olursa, parasal birliğin asimetrik şoklara maruz kalma ihtimali artar. Diğer taraftan OPS kriterleri, parasal birliğe üye olmak aday ülkeler için adeta refah seviyesinde Pareto Optimalite'ye ulaşıp ulaşılamayacağı açısından değerlendirilmektedir. OPS kriterleri arasında özellikle ülkelerin çıktı düzeyleri arasındaki yüksek korelasyon katsayısı, ülkelerin parasal birliğe dahil olmalarında istatistiki olarak amprik bir doğrulayıcı işlevi görmektedir. Bu şekilde düşünülmesinin temel nedeni, beklenmedik asimetrik şoklarla mücadele etmek için parasal birlik içinde bağımsız para politikalarından vazgeçilmesinden kaynaklanan maliyetlerin, üye ülkelerin çıktı düzeyinde ortak hareket kabiliyeti kazanması ile ortadan kaldırılacak olmasıdır. Bundan dolayı çıktı düzeyindeki yüksek korelasyon, birlik içinde konjonktürel dalgalanmalarda bir uyumu temsil ettiğinden parasal birlik oluşturulurken en önemli koşul olarak görülmektedir (Akiba ve Iida, 2009: 102).

Mundell'in (1961) çalışmasında ifade ettiği "Doğu Doları" ve "Batı Doları" para sistemine uygun olarak İngiltere'nin coğrafi bölgelerinin Euro bölgesi ile konjonktürel dalgalanma uyumu incelenmiştir. Buna göre İngiltere'nin güney kesiminde yer alan bölgelerin, kuzey kesiminde yer alan bölgelere göre Euro bölgesi ile konjonktürel dalgalanma uyumunu sağladığını gözlemlemişlerdir. Bölgesel farklılıkların korelasyonu dikkate alındığında Euro bölgesindeki dalgalanmalarla aralarında çok küçük farklılıklar olduğunu belirlemişlerdir. Bu ise İngiltere'nin konjonktürel dalgalanmalarının ülkeye özgü olduğunu ve Euro bölgesinde oluşan konjonktürel dalgalanmalardan farklı özellik-

lere sahip olduğunu gösterir. Bununla birlikte, bu özelliklerine karşılık İngiltere ile Euro bölgesi arasındaki dalgalanma korelasyonunun gözlemlenen dönem süresi içinde uyumlaşma düzeyinin azaldığı sonucuna varmışlardır (Barrios vd.,2003: 266).

Barrios vd. (2003:270-271) çalışmalarında İngiltere'nin bölgeleri ile Euro bölgesi ülkelerinin (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İrlanda ve İtalya) GSYİH büyüme oranlarının korelasyonlarını kullanmışlardır. Hodrick ve Prescott (1997) geliştirdiği doğrusal filtreleme yöntemini kullanarak, serileri durağan hale getirmişlerdir. HP filtreleme yöntemini kullanarak elde edilen korelasyon sonuçlarına göre İngiltere'nin bölgeleri arasındaki korelasyonlar, Euro bölgesi ve Euro bölgesinin kedi içindeki korelasyonlardan önemli ölçüde yüksektir. EMS döneminden önceki süreçte İngiltere'nin bölgeleri arasındaki ve İngiltere'nin Euro bölgesi ile olan korelasyon değerleri, EMS sonrası korelasyon değerlerinden yüksektir. Bu sonuçlar İngiltere'nin bölgeleri ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki konjonktürel dalgalanma uyumunun azaldığını göstermektedir. Buna karşılık bütün dönem içerisinde İngiltere ile ABD arasındaki konjonktürel dalgalanma uyumu artmıştır. Buna karşılık aynı uyum EMS sonrası dönemde görülmemektedir. Bunun nedeni olarak ise İngiltere'nin ticaretinde Euro bölgesi ülkelerinin ağırlığının artması gösterilmiştir (Barrios vd., 2003:276).

Euro bölgesindeki konjonktürel uyumu incelerken Böwer ve Guillemineau (2006), 25 yıllık hem klasik hem de parasal birliğe özgü ve yapısal yeni göstergeleri kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgular OPS kriterlerinin endojen olduğu hipotezini desteklemektedir. Tek bir pazarın oluşturulması Euro bölgesi ülkeleri arasındaki karşılıklı ticarete bir artış meydana getirirken, bölge içindeki konjonktürel dalgalanma uyumunu da arttırmaktadır. Diğer bir değişle tek paranın tedavüle sokulması, konjonktürel dalgalanma uyumunun sağlanmasındaki temel sürükleyici güç olan endüstri-içi ticareti arttırıcı bir unsur olmuştur. Ülkelerin endüstriyel sektörlerindeki ve finansal sektördeki göreceli farklılıklar, tek pazarın oluşturulma sürecinde konjonktürel dalgalanmaların uyumdaki belirleyici faktör olduğunu göstermişlerdir. Dalgalanma uyumunun sağlanmasında pozitif ticaret etkisi, endüstri-içi ticaret düzeyine bağlı olmuştur. Endüstri-içi ticaret arttıkça, pozitif ticaret etkisi dalgalanma uyumunu arttıran bir etken olmuştur.

Artis ve Okubo (2012) gelişmiş ekonomiye sahip olan ülkelerin bir kısmını ve Asya ekonomilerini değerlendirdikleri çalışmalarında, konjonktürel dalgalanma uyumu-

nu üç alt dönem içinde değerlendirmişlerdir. 1970-1913 yılları arasındaki dönemi ilk küreselleşme dönemi, 1915-1959 yılları arasını blok ekonomi dönemi ve 1960-2004 yılları arasındaki dönemi ikinci küreselleşme dönemi olarak adlandırmışlardır. HP filtreleme yöntemini kullanarak belirledikleri konjonktürel dalgalanma korelasyonu sonuçlarına göre blok ekonomi dönemi olarak adlandırdıkları dönemin, aralarında çok fazla benzerlik olan iki küreselleşme döneminden farklı olduğunu göstermişlerdir. Diğer bir ifade ile her iki küreselleşme döneminde konjonktürel dalgalanma uyumu artarken, blok ekonomi döneminde ülkelerin kendilerine özgü şokları daha fazla yer tutmaktadır. Ayrıca iki küreselleşme dönemi arasında karşılaştırma yapıldığında, ikinci küreselleşme döneminde konjonktürel dalgalanma uyumu daha fazladır. İkinci küreselleşme artan ticaret yoğunluğu ülkeler arasındaki konjonktürel dalgalanma uyumunu önemli ölçüde etkilemektedir. Diğer taraftan Avrupa’da 1990’lı yılların başından itibaren konjonktürel dalgalanma uyumunda fark edilebilir bir artış olduğunu, buna karşılık Asya ekonomilerinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını iddia etmişlerdir.

Darvas ve Szapary (2004) GSYİH’nin harcama kalemlerini ve sektörel bileşimini göz önünde tutarak hesapladıkları konjonktürel dalgalanma uyumunda, Euro bölgesinde parasal birlik aşamasından sonra uyumun arttığını gözlemlemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda ve İtalya yüksek düzeyde dalgalanma uyumuna sahiptir. Dalgalanma uyumunun bölge içinde 1993-1997 ve 1998-2002 yılları arasında artmakta olduğunu ortaya koymuşlardır. Finlandiya, İrlanda ve Portekiz’in özellikle tüketim ve hizmetler sektöründe, Euro bölgesi ile dalgalanma uyumu çok düşük düzeylerde gerçekleşmiştir.

Artis ve Okubo (2011) panel yaklaşımını kullandıkları çalışmalarında ticaret yoğunluğunun dalgalanma uyumunu arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Elde ettikleri sonuç ticaret yoğunluğu arttıkça konjonktürel dalgalanma uyumunun arttığını göstermektedir. I. Dünya Savaşı öncesi, I. ve II. Dünya Savaşı arası dönem ve II. Dünya Savaşı sonrası dönem olmak üzere üç alt döneme ayırdıkları çalışmalarında, sadece II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ticaret yoğunluğu pozitif bir anlamlılığa sahip olarak bulunmuştur. Bu ise sadece bu dönemden sonra artan ticaret yoğunluğuna bağlı olarak konjonktürel dalgalanma uyumunun sağlanabildiğini göstermektedir.

Farklı sıklıklarda dinamik korelasyon yöntemini kullandıkları çalışmalarında dalgalanmaların uyumunda, bütün katsayılar belirlenen işarete uygun ve yüksek derece anlamlı bulunmuştur. Ülkeler arasındaki ticaretin yoğunlaşması pozitif işaretlidir. Endüstri-içi ticaretin ülkeler arasındaki uyumun tesis edilmesinde en önemli etken olduğunu iddia eden düşünceye paralel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kısa dönemli dalgalanma sıklıkları açısından ise sadece ticaret yoğunluğu endeksinin istatistikî olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu ise ticari ilişkilerin talep politikaları ile uyumlu olduğunu ve kısa dönemli etkilere sahip olduğunu ortaya çıkarır. Buna karşılık endüstriyel uzmanlaşma ve finansal bütünleşmenin etkilerinin ortaya çıkabilmesi için daha fazla zaman ihtiyaç vardır (Fidrmuc vd., 2012: 253).

Fidrmuc ve Korhonen (2003) yapmış oldukları bu çalışmada Euro bölgesi ile Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki arz ve talep şoklarının korelasyonunu incelemişlerdir. Almanya yerine Euro bölgesinin tamamını tercih etmelerindeki temel sebep olarak, Almanya'nın yeniden birleşmesinden sonraki dönemde kendine özgü şoklarla karşı karşıya kalmasını göstermişlerdir. Bu ülkenin sahip olduğu bu özellik, sonuçların sapmalı olmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan parasal birliğe dâhil olmaktan dolayı elde edilecek faydaların, maliyetlerinden yüksek olduğunu belirleyebilmek için ya ABD gibi bir parasal birlik ile karşılaştırılması ya da Euro bölgesi ile karşılaştırılmasının yapılması gerekir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin konjonktürel dalgalanma uyumunu hesapladıklarında, bazı üye olacak ülkelerin Euro bölgesi ile yüksek uyuma sahip olduklarını ortaya koymuşlardır. Yapısal VAR modelini kullandıkları çalışmalarında özellikle Macaristan ve Estonya'nın, konjonktürel dalgalanma uyumunda bölgenin dalgalanması ile benzerlikler taşıdığını göstermişlerdir. Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki talep şoklarında, piyasa ekonomisinde geçişte farklı önceliklere sahip olmalarından kaynaklanan, az da olsa farklılıklar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Inklaar vd., (2008) 1970-2003 yılları arasını temel aldıkları çalışmalarında OECD ülkelerindeki ticaret yoğunluğu ve konjonktürel dalgalanma uyumu arasındaki ilişkiyi yeniden incelemişlerdir. Buna göre daha önceki çalışmalardan farklı olarak, konjonktürel dalgalanma uyumunu etkilemede ülkeler arasındaki ticaret yoğunluğunun etkisinin daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ticaret yoğunluğu kadar uzmanlaşma düzeyi ve maliye ve para politikalarındaki yakınsamanın da dalgalanma uyumunun sağlanmasında etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Diğer taraftan Euro bölgesi içinde uygu-

lanan para politikalarının bütün ülkeler için uygun olmadığını iddia etmişlerdir. Endüstri-içi ticaretin artmasıyla beraber para ve maliye politikalarında sağlanacak benzerlikler, konjonktürel dalgalanma uyumunu birlik içinde arttıracığından, uygulanacak ortak para politikaları da bütün ülkeler için uygun olacaktır.

Midelfart-Knarvik vd. (2002) tarafından Avrupa'daki uzmanlaşmayı ölçmek için hesapladıkları Krugman Uzmanlaşma Endeksi'nde 1970-73 ve 1980-83 yılları arasında uzmanlaşma düzeyinin gerilediğini, 80'li yılların başından itibaren ise Hollanda dışındaki bütün ülkelerde durağan ve önemli düzeyde bir artış olduğunu göstermişlerdir. Dönemlere ayırarak yaptıkları hesaplamada AB'nin ilk kurucuları olan ülkelerin, giriş tarihinden itibaren uzmanlaştıkları görülmektedir. Daha sonra birliğe dâhil olan ülkelerin ise birliğe giriş tarihinden itibaren uzmanlaşma düzeylerinin arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu ise Avrupa'nın bütünleşme sürecinin ilerlemesini takip eden evrede, uzmanlaşma düzeyinin yükseldiğini ifade eder (Midelfart-Knarvik vd., 2002: 471-472).

Elde edilen sonuçlara göre endüstriyel yoğunlaşmayı endüstrilerin özellikleri ile ülkelerin özellikleri arasındaki etkileşimin belirlediği ortaya çıkmıştır. Nitelikli işgücüne sahip olan endüstriler, yine nitelikli işgücünün bol olduğu ülkelere yönelmişlerdir. Ara mallarını üretimde girdi olarak kullanan endüstriler, bu malların arzının yoğun olduğu bölgelere yatırımlarını kaydırmışlardır. Diğer taraftan ABD ile yaptıkları karşılaştırmada, AB içinde endüstrilerin ABD'ye göre daha fazla yayıldığını ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı AB içinde uzmanlaşma düzeyi, ABD'nin gerisinde kalmaktadır.

Kalemli-Ozcan v.d. (2004) faktör gelirlerindeki akımı temel alarak gelir garantisini inceldikleri çalışmalarında ABD'de eyaletler arasındaki sermaye gelirinin akışı ile sigorta miktarının daha da arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Diğer taraftan 1990'lı yılların sonunda AB'de uluslararası sermaye gelirlerindeki akım sayesinde göz ardı edilemeyecek bir garanti söz konusudur. Bu yolla ülkelerin GSYİH'deki kendine özgü şokların yaklaşık % 10'unun birbirine benzeştirildiğini ortaya koymuşlardır. Böylece AB bu dönemde ABD'ye konjonktürel dalgalanma uyumunda yakınsamayı yakalamaya başlamıştır. Diğer bir ifade ile AB makroekonomik düzeyde gerçekleştirdiği bütünleşme ile ABD eyaletlerine benzer hale gelmiştir. Öte yandan risk paylaşımındaki gelişmenin bir sonucu olarak AB içinde uzmanlaşmanın ve GSYİH asimetrisinin var olup olmadığını incelediklerinde, 1990'lı yıllar boyunca ülke düzeyindeki uzmanlaşmanın arttığını ileri

sürmüşlerdir. Bununla birlikte GSYİH asimetrisi 1980'li yıllarla karşılaştırıldığında 1990'lı yıllarda azalmıştır. ABD'de gelir asimetrisi GSYİH asimetrisinden daha düşük düzeylerde seyretmektedir. AB'de ise 90 yıllardaki risk paylaşımındaki pozitif gelişmelere bağlı olarak GSMH yani gelir, GSYİH'den daha asimetriktir. Çalışmada elde edilen sonuçlar AB üyesi ülkelerin gelirlerinin GSYİH'de oluşan ülkelere özgü şoklara karşı yavaş bir şekilde de olsa koruyucu bir işleve sahip olmaya başladığını ortaya koymaktadır. Artan risk paylaşımı endüstriyel uzmanlaşmada artışı ve beraberinde çıktı asimetrisinde de artışı getirmekle birlikte, ülkeler arasında gelir ve tüketim kalıplarında bir asimetrinin oluşmasına neden olmayabilir. ABD'de eyaletlerin gelir düzeyindeki asimetri, eyaletlerin çıktı düzeyindeki asimetrisinden daha düşüktür. Bu durum aynı şekilde AB için gözlemlenememiştir.

Kalemlı-Ozcan vd. (2001) ülkeler arasında artan bütünleşmenin, sermaye piyasalarının da geniş ölçüde bütünleşmesini beraberinde getireceğini ifade etmişlerdir. Diğer şeyler sabitken artan sermaye piyasalarındaki bütünleşme, üretimde uzmanlaşmayı teşvik eder ve bu ise Krugman'ın (1993) görüşünü destekler biçimde ülkeler arasındaki konjonktürel dalgalanma uyumunun azalmasına neden olur. Bununla birlikte uzmanlaşma derecesinde oluşan artış, çıktı dalgalanmalarındaki uyumu da azaltır.

Üretim süreci ile ilgili risklerin var olduğu durumda, bu riskleri karşılayarak en aza indirecek herhangi bir piyasa mekanizması yok ise çok az ürünün üretiminde uzmanlaşan ülkeler, GSYİH'de oluşacak yüksek düzeydeki dalgalanmalardan dolayı önemli ölçüde refah kaybına maruz kalır. Buna karşılık uluslararası finansal piyasalar ve mal piyasalarında bütünleşme tesis edilirse, ülkeler tasarruflarındaki çeşitlendirmeye yoluyla asimetrik şoklara karşı önlem alabilirler ve üretim yapısındaki uzmanlaşmadan kaynaklanacak maliyetlere karşılama gücüne sahip olabilirler. Bununla birlikte girişimciler yumurtaları aynı sepete koyma ilkesini daha az dikkate alacaklarından, finansal bütünleşme daha fazla uzmanlaşmayı teşvik eder. Bundan dolayı elde edecekleri gelirin büyük bir kısmı uluslararası piyasalarda çeşitlendirilen yatırım fonlarından elde edilir.

Öte yandan uluslararası sermaye piyasalarının bütünleşmesinin bir sonucu olarak ülkelerin uzmanlaşma düzeyinde bir artışın meydana gelmesi, ülkeler arasındaki asimetrik şoklara karşı uygulanacak politika fırsatlarının azalması anlamına gelir. Bundan dolayı üretimde yüksek düzeyde uzmanlaşma, ülkelerin GSYİH dalgalanmalarının

uyumunu azaltan bir etkiye sahip olur (Kalemlı-Ozcan vd., 2001:114). Sektörlerin ülkeler arasındaki dağılımında benzeşmezliğin artması sonucunda, ülkeler arasındaki sektöre özgü şokların korelasyon katsayısında bir azalış beklenir. Bundan dolayı GSYİH dalgalanmalarının korelasyon katsayısında da bir azalma meydana gelir.

Kose ve Yi (2001) sadece ticaret yoğunluğunun konjonktürel dalgalanmaları açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Tam rekabet piyasası şartlarında, ülkeler arasındaki ulaşım maliyetlerinin düşük olması beraberinde konjonktürel dalgalanma uyumunun azalmasına neden olmaktadır. Elde ettikleri bu sonucun iki nedeni olduğunu ileri sürmüşlerdir. Birinci olarak düşük ulaşım maliyetleri, ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin yoğun olduğunu gösterir. Bundan dolayı bütün diğer şeylerin sabit olduğu varsayımı altında ticaret yoğunluğu, konjonktürel dalgalanmadaki uyumu arttıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak düşük ulaşım maliyetleri verimlilikte artış sağlayan ülke lehine sermaye ve diğer kaynakların yönlendirilmesine neden olarak daha fazla kaynak dağılımı etkisine sahip olabilir. Her şeyin sabit olduğu varsayımı altında ulaşım maliyetlerindeki azalma, konjonktürel dalgalanma uyumunu azaltan bir etken olur. Bu çalışmada elde edilen bulgular, düşük ulaşım maliyetlerinin konjonktürel dalgalanma uyumunu azaltan bir etkiye sahip olduğu öngörüsünü desteklenmektedir.

Diğer taraftan sermaye hareketlerinin kısıtlı olduğu durumda, düşük ulaşım maliyetlerine sahip ülkeler yüksek konjonktürel dalgalanma uyumuna sahip olur. Bunun temel nedeni, ülkeler cari işlemlerinde açık vermeye neden olan politikaları uygulayamayacaklarından, verimlilikteki gelişmelerden kaynaklanan avantajları kaynakları yer değiştirerek elde edemezler. Dolayısıyla bu durumda da ülkeler arasındaki karşılıklı ticaretin yoğunluğu ulaşım maliyetleri ile birlikte temel belirleyici konumunda olur. Uzmanlaşma ise *önsel* ve *gerisel* bağların etkisi altında, ticaretin yoğunlaşması ile birlikte konjonktürel dalgalanma uyumunu azaltan bir etki meydana getirir. Uyumun azalmasında etkili olan etmen uzmanlaşma ile birlikte, endüstriyel yapıdaki çeşitliliğin azalmasıdır.

Kose vd. (2003) ülkeler, bölgeler ve dünyada oluşan konjonktürel dalgalanmaları ortak dinamik özellikleri açısından ele almışlardır. 60 ülkenin ve yedi bölgenin örneklem olarak seçildiği çalışmada dünyaya özgü şokların birçok ekonominin makroekonomik değişkenlerindeki dalgalanmaların temel kaynağı olduğunu ortaya koymuşlardır.

Elde ettikleri bu sonuç bir dünya konjonktürel dalgalanmasının varlığına işaret etmektedir. Bölgelere özgü ekonomik faaliyetler, dalgalanmaların oluşumunda çok az rol oynamaktadır. Diğer çalışmalardan farklı olarak Avrupa ülkeleri arasındaki dalgalanmalardaki ortak hareketin, dünyadaki bütün ülkelerin ortak hareketliliğinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bölgede oluşan dalgalanmalar bölgeye özgü olmak yerine dünyadaki gelişmelerden çok daha fazla etkilenmektedir. Diğer taraftan bu çalışmada elde edilen bu sonuç, çalışmada kullanılan zaman aralığı dikkate alındığında daha da önemli hale gelmektedir. Bu dönemde AB daha çok gelişmiş ülkelere meydana gelirken, daha sonraki dönemde henüz piyasa ekonomisine uyum sağlamaya çalışan eski Sovyet Bloğu içindeki ülkelere dâhil edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin daha çok ülkelere özgü şoklara maruz kaldığı göz önünde bulundurulursa, Euro bölgesi içinde konjonktürel dalgalanmaların uyumunun sağlanmasındaki zorluk bir kat daha artmış bulunmaktadır. Dünya konjonktürel dalgalanmasının kaynağının belirlenmesi piyasa faktörlerinin mi yoksa politik ve kurumsal faktörlerin mi dalgalanmalarda etkili olduğunun saptanabilmesi açısından önemlidir. Birbirinden farklı ekonomi politikaları, kurumlar ve ekonomik yapıdaki ülkelerin ekonomik faaliyetlerindeki çeşitlenmelerin birçoğu bir dünya konjonktürel dalgalanması ile açıklanabiliyorsa, bu durum konjonktürel dalgalanmalarda ülkelerin ekonomi politikalarındaki ya da kurumsal yapılarındaki farklılıklarından ziyade piyasa faaliyetlerinin ortak özelliğinin daha önemli olduğunu vurgular.

Bununla birlikte ülkelerin kendi konjonktürel dalgalanmalarının önemli bir kısmını dünya ekonomisinden etkilenerek ortaya çıkıyorsa, ekonomik faaliyetteki anlık hareketleri istikrara kavuşturmaya yönelik dışsal dengeyi hedefleyen politikaların etkin olamayabileceğini gösterir. Yine aynı çalışmada, gelişmiş ülke ekonomilerinin dalgalanmasında dünya ekonomisinde oluşan dalgalanmalar daha ağırlıklı bir paya sahipken, gelişmekte olan ülkelere dalgalanmaların ortaya çıkmasında ülkelere özgü etkenler daha fazla etkili olduğu ifade edilmiştir.

Mikek (2009) Avrupa Birliği'ne yeni üye olan ülkeler ile parasal birlik içinde yer alan üç merkez ülkenin (Almaya, Fransa ve İtalya) arasındaki yapısal şokların korelasyonu ve yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerdeki konjonktürel dalgalanma uyumunun temel alındığı çalışmada, AB'ye giriş sürecinde kurumsal değişimlere bağlı

olarak zaman içerisinde, beklenenin tersine, uyum düzeyinin artmadığı sonucuna ulaşmıştır. Elde edilen bu sonuç ülkeler arasında önemli farklılıkların devam ettiğini göstermektedir. Bayoumi ve Eichengreen (1992) tarafından geliştirilen yapısal VAR modeli kullanılarak hem merkez Avrupa ülkelerindeki hem de yeni üye ülkelerdeki arz ve talep şokları incelenmiştir. Konjonktürel dalgalanmalarda yüksek düzeyde uyumun var olup olmadığının belirlenmesinde söz konusu ülkeler arasındaki çıktı büyümesi ve enflasyon oranı arasındaki korelasyonun zaman içindeki değişimi test edilmiştir. Bunun yanı sıra şok uyumunun zamanla değişip değişmediği belirlenmeye çalışılırken, yeni üye ülkelerin kendi aralarında şoklarda artan bir benzerliğe sahip olup olmadığı da bu tespite eklenmiştir.

Abbott vd. (2008) beş alt döneme ayırarak 24 ülke arasındaki ticaret yoğunluğu ve konjonktürel dalgalanma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ticaret yoğunluğu endojen bir değişken olarak kabul edilirken, panel veri yöntemine dayalı olarak hem sabit etkiler hem de rassal etkiler modelleri kullanılmıştır. Böylece gözlemlenemeyen önemli etkenleri kontrol edebilme imkânına sahip olmuşlardır. Benzer endüstriyel yapılar ve finansal bütünleşmenin derecesi iki taraflı ekonomik bütünleşme düzeyindeki artışı açıklayabilecektir. Bu etkenlerin etkisini ölçebilmek için temsili değişkenler de kullanılabilir. Ancak bu temsilciler hata terimleri tarafından temsil edilmektedir. Sabit etkiler bütün ülke çiftlerine özgü etkenleri, aynı etkenler ticaret yoğunluğu ile korelasyona sahip olsa dahi kontrol edebilir.

Elde ettikleri sonuçlara göre ülkeler arasındaki ticaretin yoğunluğu, konjonktürel dalgalanmaların uyumunda pozitif bir etkiye sahiptir. 16 Avrupa ülkesinde ticaret yoğunlu ve konjonktürel dalgalanmaların uyumu konusunda pozitif bir ilişki söz konusuysen, her bir ülkenin değerlendirilmesinde ABD, Meksika ve Hong kong için bu ilişki istatistikî olarak negatif anlamlılık düzeyindedir. Bu bulgular Avrupa ülkeleri için benzer ticari yapıya sahip olduklarından üçüncü ülke etkisinin daha önemli olduğunu göstermektedir. Coğrafi etkenler göz önüne alındığında Avrupa içindeki ülke çiftlerinin konjonktürel dalgalanmasında, her iki ülkenin önemli ticaret ortakları olan ülkelere kaynaklanan talep şoklarından daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Willett vd. (2010) çalışmalarında OPS kriterleri açısından endojenite yaklaşımını, Euro bölgesindeki ticaret akışı, konjonktürel dalgalanma uyumu ve emek ve ürün

piyasası esnekliğini geliştirmeye yönelik yapısal reformlar etrafında incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre Euro bölgesi oluşturulduktan sonraki dönemde, birlik içindeki ticarete ve konjonktürel dalgalanma uyumunda bir artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte endojenite hipotezi yaklaşımının tersine Euro bölgesi ile diğer Avrupa ülkelerinin arasında da benzer sonuçların olduğunu gözlemlemişlerdir. Birlik içinde yer alan ülkelerin ticaret yapısındaki özelliklerini incelerken, ticaretin GSYİH'ye oranı yerine bu ülkelerle yapılan ticaretin toplam ticaret içindeki payına dikkat etmişlerdir.

Euro bölgesine dâhil olmakla ülkelerin birbirleriyle yapacakları ticaretin maliyetinde, diğer ülkelerle yapılanla karşılaştırıldığında bir azalma beklenir. Bundan dolayı Euro bölgesi ülkelerini karşılıklı ticaretinin artması gerekir. 1999 yılında Euro bölgesinin oluşturulmasıyla birlikte, Euro bölgesi ülkelerinin birlik içinde yer alan ülkelerle toplam ticaretinde bir artış meydana gelmiştir. Ancak parasal birliğin kuruluşundan önceki ve sonraki dönem ayrımı yapılarak ticaretin gelişiminin incelenmesi, bazı sonuçların gözden kaçmasına sebep olmaktadır. 1994-2004 yıllarını gözlemlediklerinde, Euro bölgesinin iç ticaretinde gözle görülür büyük bir artış tespit edilmemektedir. 1997 ve 1998 yılları arasında bir gerileme görülürken, 1999 yılındaki artış adeta bir normalleşme süreci olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı da Maastricht Kriterleri'ni Euro bölgesi ticaretini 1999 yılından önce engelleyici bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir (Willett vd., 2010: 854-855).

Shin ve Wang (2004) Kore ve 12 Asya ülkesi arasındaki konjonktürel dalgalanmayı inceledikleri çalışmalarında, Kore ve diğer Asya ülkeleri arasındaki dalgalanma uyumunu sağlayan etkenin endüstriler-arası ticaret olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ele aldıkları çalışmada konjonktürel dalgalanma uyumunu azaltan etken olarak endüstriler-arası ticareti gösterirken, endüstri-içi ticaretin, talep yayılmasını ve politika koordinasyonu kanallarını da konjonktürel dalgalanmada uyumu arttıran etkenler olarak belirlemişlerdir.

2. Analizin Veri ve Yöntemi

Çalışmada ileri sürülen hipotezlerin test edilmesinde kullanılacak değişkenler logaritmik bir biçimde ifade edilmiştir. Modelde kullanılan verilerin doğrusal hale getirilmesi, bağımlı değişkenin modelde yer alan bağımsız değişkenlerin doğrusal bir fonk-

siyonu olarak değerlendirilmesine yardımcı olur. Doğrusal regresyon modelinde yer alan sabit parametreler, ana kütle içinde farklı değerler alan değişkenlerde, bağımlı değişkenin ortalama değerini tahmin eder. Diğer taraftan Türkiye ile Euro Bölgesi ülkeleri arasındaki uyum test edilirken, kullanılan verilerin her biri etkileşimli bir biçimde modelde değerlendirilmiştir. Böylece her bir değişkende Türkiye ve Euro bölgesi içinde yer alan ülkelerin etkileşim düzeyi değerlendirilebilmiştir. Modelde yer alacak değişkenler için 1995-2010 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır.

Modelde bağımlı değişken olarak Türkiye ve her bir Euro bölgesi ülkesinin GSYİH'nın çarpımının logaritmik ifadesi kullanılmıştır. Böylece farklı modellerde eklenen her bir bağımsız değişkenin, bağımlı değişken olarak GSYİH üzerinde meydana getirdiği etki belirlenmeye çalışılmıştır. Her bir ülkeye ait GSYİH verileri, 2005 sabit fiyatlarına dayalı olarak OECD Stat Extracts istatistik veri tabanından elde edilmiştir.

Türkiye'nin Euro Bölgesi ülkeleri etkileşime girerek GSYİH düzeyinde bir uyum sağlayıp sağlayamayacağını tespit edebilmek için iki farklı temelde model test edilmiştir. İlk model temelinde Türkiye ile Euro Bölgesi ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticareti ölçen endüstri-içi ticaret endeksi kullanılmıştır. Grubel-Lloyd (1975) tarafından geliştirilen bu endekste, Türkiye ile Euro Bölgesi ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret, Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırması (ISIC) verilerine dayalı olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamada ISIC 3. Düzey imalat sanayi verileri TÜİK dış ticaret istatistikleri kullanılmıştır. Bu endeks yardımı ile Türkiye'nin Euro bölgesi ülkeleri ile uzmanlaşma düzeyinin etkisinin düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra ticarete konu olan malların üretildiği sektörün, bir çıkar grubu olarak kural temelli politikaların uygulandığı Euro Bölgesi ile etkileşim düzeyinin ne yönde olduğu belirlenmek istenmiştir.

Model içinde yer alan ve GSYİH etkileşimi üzerindeki etkisi ölçülen bağımsız değişkenlerden sendikalaşma oranı, bir çıkar grubu olarak etkili olan emek gücünün bu etkileşimi ne oranda etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır. İçeride dönük ekonomi politikalarını destekleyeceği ön görülen ve ülke içinde esnek istihdamın oluşturulmasında engel olduğu düşünülen sendikaların dışa açık bir ekonomik yapı içinde nasıl bir etkiye sahip olduğu test edilmiştir. Parasal birlikler içinde yer alan ya da merkez bankasının bağımsızlığının kabul edildiği ülkelerde, para adeta bir peçe işlevine girerek nötr hale gelmek-

tedir. Genişletici ya da daraltıcı para politikalarının uygulamaya sokulamaması, gerek enflasyon gerekse üretim maliyetlerinin geriletilmesinde emek maliyetlerindeki düşüşü önemli hale getirmektedir. Bu etkinin test edilmesinde her bir ülkenin sendikalarına üye olan çalışan sayısı esas alınmıştır. Sendikalara üyeliği gösteren bu veriler OECD Stat Extracts istatistik veri tabanından, Union Members ve Employees'den elde edilmiştir.

İşlem maliyetlerini arttırmanın yanı sıra ülkelerin gelişmişlik düzeyi yükseldikçe şehirleşme düzeyi, hem insan hem de mal hareketliliğinin temelini oluşturur. Diğer taraftan yatırımların uzmanlaşma neticesinde bir bölgede yoğunlaşması da ekonomi politikalarında şehirleşme düzeyini önemli hale getirir. Sınırların etkinliğini kaybetmesi ile yatırımların ve malların serbestçe dolaştığı bu dönemde, Türkiye'nin diğer ülkelerle olan şehirleşme etkileşiminin düzeyini temsil etmek üzere her bir ülkenin World Development Indicators DataBank veri tabanında yer alan şehir nüfusu modelde kullanılmıştır.

Euro Bölgesi'nde çok ciddi sorunlara yol açan maliye politikasındaki dengesizliklerin, bu ülkeler ile Türkiye arasındaki etkileşiminin, GSYİH etkileşimi üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu gösterebilmek için kamu borcu verileri modele dâhil edilmiştir. Para politikalarının kural temelli olduğu yapılanmalarda, kamu maliyesindeki disiplin etkileşim düzeyinin belirlenmesinde daha da önem kazanmaktadır. Kullanılan bu veriler OECD Stat Extracts istatistik veri tabanından elde edilmiştir.

Çalışmada Türkiye ile Euro bölgesindeki uyumu test edebilmek için panel veri yöntemi kullanılmıştır. Kesit ve zaman serilerinin bir arada kullanıldığı panel veri yönteminde modelin gösterimi

$$y_{it} = \beta_1 + \beta_2 x_{2ti} + \beta_3 x_{3ti} + \dots + \beta_k x_{kit} + u_{ti}$$

şeklinde olur. u ifadesi, bağımlı değişken y 'yi etkileme ihtimali olup modele dahil edilemeyen bütün diğer gözlemlenemeyen gözlemlerin net etkisini temsil eden, hata teriminin stokastik dağılım sürecidir. Hata teriminin varyansı, σ_u^2 , β parametreleri tarafından hesaplanan bilinmeyen ana kütle parametresidir. Diğer taraftan hata teriminin koşullu ortalamasının sıfır olduğu varsayılır. Bu varsayıma göre regresyon denklemi içinde yer alan gözlemlenemeyen etkenler ile regresyon denklemi içinde gözlemlenmeye

çalışılan değişkenler arasında bir ilişki yoktur. Ayrıca bu varsayım, modelde yer alan her bir bağımsız değişkenin hata terimi ile korelasyona sahip olmadığını ileri sürer.

Panel veri yönteminde değişen varyanslılık, tam bir genellemeye gitmeksizin birimler arasında sınırlandırılır. Özel de ise eğim katsayıları sabit kabul edilerek, hem kesit veriler hem de zaman süresince değişmesi kısıtlanır. Buna karşılık, modelde yer alan sabit katsayısının kesit veriler ya da zaman içinde değişimine izin verilir. Panel veri yöntemi, sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinde kesit veriler arasındaki değişen varyanslılığa göz yumarken, var olan değişen varyanslılık sabit terim içinde tutulur. Bununla birlikte hata terimleri ile bağımsız değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı modellere *rassal etkiler modeli* adı verilir. Böylece rassal etkiler modelinde hata terimleri model içindeki diğer değişkenlerle ilişkiye sahip olmadığından, modelde yer alan kesit veriler (ülkeler, işletmeler vb.) ek rassal dağılımlar olarak parametreleştirilmiş olur. Diğer taraftan hata terimleri model içindeki bağımsız değişkenler ile ilişkili olduğunda, hata terimleri parametre olarak ya da sabit etki olarak değerlendirilir (Baum, 2006: 220).

Sabit etkiler modeli (tek yönlü) regresyon fonksiyonunun zaman ve örneklem boyunca sabit olduğunu varsayar. Tek yönlü sabit etkiler yönteminde her bir kesit veri birimi kendi sabit değerine sahip olurken, eğim katsayıları (β)'lar kısıtlanmış olur. Sabit katsayısının birimlerle değişmesi durumunda model şu şekilde ifade edilir:

$$y_{it} = x_{it}\beta_k + z_i\delta + u_i + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Bu modelde x_{it} kesit veri ve zaman süresince değişen $1 \times k$ vektörünü, β x değerini etkileyen $k \times 1$ katsayı vektörünü, z_i ise yalnızca kesit veriler ile değişen zamandan bağımsız değişkenlerin $1 \times p$ vektörünü, δ z'nin değerini etkileyen $p \times 1$ vektörünü, u_i ise gözlemlenemeyen kesit verilerin etkisini ve ϵ_{it} ise hata terimini temsil eder. u_i zamandan bağımsız bir değişken olmasının yanı sıra kesit verilerin sahip olduğu fakat modele dahil edilemeyen etkilerini de bünyesinde barındırır. ϵ_{it} ise bu hata teriminden geriye kalan, kesit veriler ve zaman süresince değişen artıklar olarak düşünülebilir. Bu modelden kesit verilerin ortalamalarını katsayıların değerinden çıkartırsak sabit etkiler modeli etkin hale getirilmiş olur (Baum 221, Baltagi 11). Bağımlı ve bağımsız değişken ile hata teriminin ortalamaları alındığında,

$$\bar{y}_i = \left(\frac{1}{T}\right) \sum_{t=1}^T y_{it}$$

$$\bar{x}_i = \left(\frac{1}{T}\right) \sum_{t=1}^T x_{it}$$

$$\bar{\epsilon}_i = \left(\frac{1}{T}\right) \sum_{t=1}^T \epsilon_{it} \text{ elde edilir. Bunun sonucunda}$$

$$y_{it} - \bar{y}_i = (x_{it} - \bar{x}_i)\beta + (z_i - z_i)\delta + u_i - u_i + \epsilon_{it} - \bar{\epsilon}_i \text{ ile}$$

$$y_{it} = (x_{it})\beta + \epsilon_{it} \text{ elde edilmiş olur. } z_i \text{ değerleri sıfır olduğundan } \delta \text{ parametresi}$$

ve kesit verilerin etkileri ortadan kalkar. Ayrıca bu denklem yolu ile EEK grup içi dönüşüme uğrayarak, tutarlı β tahmincisi elde edilmesini sağlar. Bu model sadece y değeri, kesit verilerin ortalama değerinin altında ya da üstündeyse, x değeri kesit verilerin ortalama değer vektörünün altında ya da üstünde olduğunda açıklayıcı bir güce sahip olabilir (Baum, 2006: 221)

Sabit etkiler modelinde u_i hesaplanan sabit parametre, geriye kalan artık terimler ise stokastik olarak bağımsız ve özdeş dağılıma sahip hata terimleri olarak varsayılır. Bununla birlikte diğer bir varsayım, bağımsız değişkenin tahmincileri bu stokastik dağılımdan model içindeki bütün kesit veriler ve zaman süresince bağımsız olmasıdır. Bu özelliklerinden dolayı sabit etkiler modeli, N sayıda ülkenin yer aldığı AB, OECD, BM gibi yapılara üye olan ülkelerle incelemeler yaparken elverişlidir. Elde edilen sonuçların yorumlanması, gözlemlenen ülkelerin bir koşullu değerlendirmesi şeklinde olur (Baltagi, 2005: 12)

Rassal etkiler modelinde ise u_i 'lerin rassal olarak belirlendiğinin varsayılması ile sabit etkiler modeline dâhil edilmek zorunda kalınan birçok parametre ve serbestlik derecesi kaybından kaynaklanan sorunlardan uzaklaşılabilir. Bu durumda kesit verilerin gözlemlenemeyen etkileri ve diğer geri kalan artık terimlerin bağımsız ve özdeş dağılıma sahip oldukları varsayılır. Öte yandan kesit verilere ait gözlemlenemeyen etkiler, geri kalan hata terimlerinden bağımsızdır. Bununla birlikte modelde yer alan bağımsız değişkenler bütün kesit veri boyunca ve zaman süresince her iki gözlemlenemeyen etkenden de bağımsızdır. Diğer bir ifade ile model içinde yer alan bu değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur. Bu özellikleri ile rassal etkiler modeli geniş bir ana kütlede N kesit verileri rassal olarak seçildiğinde uygun bir yöntemdir (Baltagi, 2005: 14).

Buna karşılık sabit etkiler modelleri bu yöntemlerle tutarlı katsayılar elde edilmesini sağlarken, sahip olduğu büyük değişen varyanslılık nedeniyle etkin tahmincilerle sahip olmazlar. Kesit verilerin bireysel etkilerini ya da model içindeki sabiti ortadan kaldırmanın yanı sıra sabit etkiler modeli, zamandan bağımsız değişkenlerin modele dâhil edilmesine izin vermez (Gujarati, 2011: 286).

Kullanılan modelde bağımlı ve bağımsız değişkenler logaritmik ifadeler olarak değerlendirilmiştir. Böylece panel veri yöntemi ile test edilen modeldeki değişkenler çift logaritmik bir biçim kazanırken, katsayılar kendiliğinden her bir bağımsız değişken bağımlı değişkenin esnekliğini ifade eder. Ekonomik uygulamalarda birçok açıklayıcı değişken doğal bir ölçüğe sahip olduğundan, bu değişkenler esneklik olarak değerlendirilir (Baum, 2006: 80-81). Dolayısıyla her bir değişken doğrusal hale getirilmiş olur.

Doğrusal regresyon modeli uygulamaya konulduktan sonra regresyonun hata terimleri elde edilebilir. Her bir gözlem için hata terimlerinin hesaplanması, bu gözlemlerin bağımlı değişken değerini hangi düzeyde açıkladığını belirlemeye yardımcı olur.

En Küçük Kareler (EKK) tahmincilerinin koşullu ortalamasının sıfır olduğu varsayımı elde edilmesine karşılık hata terimleri normal dağılıma sahip olmazlarsa, EKK yöntemi büyük örneklem dağılımlarındaki gibi doğru tahmin değerleri etrafında normal dağılıma sahip tutarlı tahminciler hesaplayabilir. Buna karşılık bu modelin varyans-kovaryans hesaplaması tutarlı bir şekilde yapılamaz. Hata terimleri bağımsız bir dağılıma ya da özdeş bir dağılıma sahip olmadığında, hata terimlerinin ödeş dağılıma sahip olduğu varsayımı ihlal edilir. Böylece bağımsız değişkenler üzerinde koşullu etkiye sahip olan hata terimlerinin varyansı, bütün gözlemler boyunca değişime uğradığında, özdeş dağılım varsayımı ortadan kalkar. Bunun sonucunda ortak varyansa sahip olma (homoskedasticity) yerine değişen varyanslılık (heteroskedasticity) problemi ortaya çıkar (Baum, 2006: 132).

Hata terimleri normal dağılıma sahip olmadığında ortaya çıkan değişen varyanslılık sorununu ortadan kaldırma yöntemlerinden birisi genelleştirilmiş doğrusal regresyon modelini (generalized linear regression model-GEKK) uygulamaktır. EKK tahmincileri bu durumda da sapmasız, tutarlı ve normal dağılım özelliklerine sahip olabilirken, etkin tahminci olma özelliklerini kaybederler (Baum, 2006: 134). Gujarati (2011) tarafından belirtildiği gibi en iyi sapmasız tahminci olma özelliğini kaybeder, sadece doğru-

sal sapmasız tahminci özelliği gösterirler. Bunun sonucunda t ve F testleri gerçek durumu yansıtmaktan uzaklaşır, hesaplanan regresyon katsayılarının istatistiksel anlamlılığına bağlı olarak sonuçların hatalı bir şekilde yorumlanmasına yol açar (Gujarati, 2011: 82).

Panel veri yönteminin uygulandığı durumlarda ülkeler birer kesit veri olarak modelde yer aldıklarından ve her biri birbirinden farklı tarihsel ve sosyolojik özelliklere sahip olduğundan değişen varyanslılık probleminin ortaya çıkma olasılığı çok yüksektir. Değişen varyanslılığı ortadan kaldırmaya yönelik olarak dayanıklılık (robust) yaklaşımı uygulamaya yönelik olarak doğrusal regresyon tahmincisinin Huber (1967) -White (1980) sandviç yaklaşımı ile elde edilen varyansı kullanılır.

Bununla birlikte değişen varyanslılık Breusch-Pagan (BP) testi ve White testleri tarafından da belirlenebilir BP testinde ilk EKK yöntemi uygulanarak model tahmin edilir. Daha sonra uygulanan modelin hata terimlerinin karesi elde edilir. Elde edilen hata terimleri bağımsız değişken olurken, modelin diğer bağımsız değişkenleri aynı kalacak şekilde regresyonda uygulamaya konulur. Böylece bir önceki EKK yönteminden elde edilen hata terimlerinin karesinin, regresyon modeli içinde yer alan diğer bağımsız değişkenlerden hangisi ile ilişkiye sahip olduğu tespit edilir. Bu yöntem sonucunda elde edilen F değeri istatistikî olarak anlamlı olursa, serilerin sabit varyanslılığa sahip olduğu boş hipotezini reddedebiliriz. Bunun yanı sıra değişen varyanslılık hipotezinin test edilmesinde diğer bir yöntem ki-kare (χ^2) testinin yapılmasıdır (Gujarati, 2011: 86). Ki-kare dağılımı düşük bir olasılık değerine sahip olursa sabit varyanslılık hipotezi reddedilir. Değişen varyanslılık problemini ortadan kaldırmak için White standart hataları düzeltme yöntemi izlenir.

Değişen varyanslılık testlerinde hata terimlerinin gözlemler süresince özdeş olarak dağılıp dağılmadığı test edilir. Bunun yanı sıra üzerinde durulması gereken diğer bir noktada, hata terimlerinin birbirinden bağımsız dağılıma sahip olup olmadığının belirlenmesidir. Kesit verilerin olduğu modellerde bağımsız dağılımın gerçekleşmemesi, kesit verilerin kendilerine ait özelliklerini yansıtabilir. Belirli yönleriyle birbirine benzer olan gözlemler, dağılımlarında korelasyona sahip olabilir.

Benzer şekilde zaman serilerinde de bağımsız dağılım varsayımından sapmalar oluşabilir. Zaman süreci olarak birbirine yakın olan gözlemler, kesit verilerin birbirine

artan yakınlığı nedeniyle korelasyonu arttırabilir. Zaman serilerinde korelasyon arttıkça dağılım sürecinin serisel korelasyon (serial correlation) ya da otokorelasyon (autocorrelation) sergilediği ifade edilebilir (Baum, 2006: 154-155).

Dağılımlardan sapmaların meydana gelmesinde çeşitli etkenler etkili olabilir (Kennedy, 1985: 98-99):

- *Mekânsal otokorelasyon:* Ülkelerin yer aldığı modellerde, beklenmeyen ekonomik dalgalanmaların bir ülkedeki ekonomik yapıyı etkilemesi, ülkeler arasındaki yakın ekonomik ilişkiler nedeniyle diğer ülkedeki ekonomik yapıda da değişime neden olabilir. Bundan dolayı ülkeler arasındaki benzerlikler, hatta terimlerinin birbiriyle ilişki olmasına yol açar.
- *Şokların etkilerinin uzun süreli olması:* Zaman serilerinde beklenmedik dalgalanmaların etkileri bir dönemden daha fazla olabilir. Deprem, grev, savaş, ekonomik krizler vb. meydana geldikten sonraki dönemde de etkilerini ekonomi üzerinde devam ettirir. Küçük bir ölçekte dalgalanmalar benzer etkilere sahip olur.
- *Durağanlık:* Durağanlık ve psikolojik koşullara bağlı olarak, geçmişte meydana gelen olaylar, şimdiki olaylar üzerinde güçlü bir etki meydana getirir. Dolayısıyla bir dönemde oluşan pozitif dağılım, takip eden devrelerde ekonomik faaliyetleri etkiler.
- *Verinin manipüle edilmesi:* Yayımlanan veriler ya tahrif edilmiş ya da yalınlaştırılmış olabilir. Böylece veri geliştirme sürecinde doğru ortalama dağılımlar elde edilmiş olabilir.
- *Spesifikasyon Hatası:* Modele dâhil edilmesi gerekirken dâhil edilmemiş ve otokorelasyona sahip olan veriler dağılımı otokorelasyonlu hale getirebilir. Bununla birlikte modelin fonksiyonel formunun doğru belirlenmemesi de otokorelasyona neden olabilir.

Birinci dereceden otokorelasyonun var olması durumunda birinci dereceden fark dönüşümü yapılır. AR (1) süreci altında hata terimleri;

$u_{it} - \rho u_{it-1} = v_{it}$ olarak varsayılır. v_{it} olarak ifade edilen diğer gözlemlenemeyen hata terimlerinin AR(1) süreci takip ettiği ifade edilmiş olur. ρ katsayısının ne

olduğu biliniyorsa hata teriminin mevcut değerini, hata teriminin bir gecikmeli değerinin ρ katsayısının ile çarpılması ile elde edilen değerinden çıkarırsak birinci dereceden fark dönüşümü yapılmış olur. v_{it} olarak elde edilen bu değer, hata terimlerinin otokorelasyondan bağımsız hale geldiği değerdir. Birinci fark dönüşümünün yapıldığı model EKK tahmincileri altında tahmin edilebilir. Bunun için modele dâhil edilen bütün değişkenlerin şimdiki değerinden, bir gecikmeli değerinin ρ katsayısı ile çarpımından elde edilen değerin çıkartılması gerekir (Gujarati, 2011: 105).

3. Uyum Analizi: Panel Veri Yöntemi

Elde edilen veriler ile Türkiye ile Euro Bölgesi arasındaki uyum üzerinde etkili olan etkenleri tespit edebilmek için dört model etrafında değerlendirilmiştir. İlk modelde GSYİH uyumu üzerinde etkili olan Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret ve sendikalaşma etkileşimi değerlendirilmiştir. Bağımsız değişkenlerden endüstri-içi ticaret hem Türkiye ve Euro bölgesi arasındaki uyumun benzer mal grubunun ticareti yolu ile sağlanıp sağlanamayacağına hem de bir çıkar grubu olarak ticaret konu olan malların üretildiği imalat sanayinin bu uyumda etkisinin anlamlı olup olmadığının test edilmesine yardımcı olur.

Diğer bir bağımsız değişken sendikal etkileşim ise Türkiye ile Euro bölgesi arasında esnek istihdama yönelik olarak politikaların hem de çıkar grubu olarak emeğin uyum sürecindeki etkisini değerlendirmek üzere model dâhil edilmiştir. Daha sonraki aşamalarda kontrol değişkenleri olarak bu uyum sürecinde etkili olduğu düşünülen ve ortak politika uygulamalarının belirleyicisi olarak şehirleşme, kamu borcu her bir modelde ayrı ayrı eklenmek suretiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Türkiye ile Euro Bölgesi arasındaki uyum test edilirken, endüstri-içi ticaret Grubel-Lloyd Endeksi (1975) tarafından hesaplanmıştır:

$$EIT = 1 - \frac{\sum_i |x_{te}^i - m_{te}^i|}{\sum_i (x_{te}^i + m_{te}^i)}$$

Endekste yer alan x_{te}^i imalat sanayi ürünlerinin Türkiye'den Euro bölgesi ülkelere yapılan ihracatını temsil etmektedir. m_{te}^i ise imalat sanayi ürünlerinden Türkiye'nin Euro bölgesinden yaptığı ithalatı göstermektedir.

Panel veri yöntemine dayalı olarak yapılan ekonometrik analiznin birinci modeli;

$$\Delta \ln(GSYİH_{Tit} * GSYİH_{Eit}) = \beta_0 + \beta_{eit} \ln(EİT_{it}) + \beta_{sendika} \ln(Sendika_{Tit} * Sendika_{Eit}) + E_{it}$$

şeklinde ifade edilmiştir.

İkinci model;

$$\begin{aligned} \Delta \ln(GSYİH_{Tit} * GSYİH_{Eit}) \\ = \beta_0 + \beta_{eit} \ln(EİT_{it}) + \beta_{sendika} \ln(Sendika_{Tit} * Sendika_{Eit}) \\ + \beta_{şehirleşme} \ln(\text{Şehirleşme}_{Tit} * \text{Şehirleşme}_{Eit}) + E_{it} \end{aligned}$$

Üçüncü model;

$$\begin{aligned} \Delta \ln(GSYİH_{Tit} * GSYİH_{Eit}) \\ = \beta_0 + \beta_{eit} \ln(EİT_{it}) + \beta_{sendika} \ln(Sendika_{Tit} * Sendika_{Eit}) \\ + \beta_{şehirleşme} \ln(\text{Şehirleşme}_{Tit} * \text{Şehirleşme}_{Eit}) \\ + \beta_{kamuborcu} \ln(Kamuborcu_{Tit} * Kamuborcu_{Eit}) + E_{it} \end{aligned}$$

olarak panel veri yöntemi altında test edilmiştir.

3.1. Model I

Ülkelerin GSYİH etkileşimini etkileyen temel faktörler olarak ülkeler arasındaki endüstri-içi ticaret ve sendikalaşma düzeyindeki etkileşim incelenmiştir. Tablo 2’de gösterilen bulgular dâhilinde, modelde kullanılan sabit etkiler tahmincilerinin anlamlı olup olmadığı F testi ile ölçüldüğünde $F(14,169) = 2.35$ elde edilmiştir. Diğer yandan olasılık değeri olarak $p = 0.054$ olarak hesaplanmıştır. Bu teste göre sabit etkilerin anlamlı olduğu boş hipotezi reddedilir. Bununla birlikte rassal etkilerin anlamlı olup olmadığının test edildiği ve kesit veriler arasında değişimin sıfır olduğunu ifade eden Breusch Pagan LM testi uygulanır. Bu teste göre kesit veriler arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilir. Bu testin sonucuna göre $\chi^2(1) = 1.43$ değerine ulaşılır. Bu testin sonucuna göre kesit veriler arasında değişim olduğu ve rassal etkiler modelinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılır.

Sabit etkiler ve rassal etkiler modelinden hangisinin uygulanacağına karar verilirken Hausman testinden faydalanılır. Buna göre boş hipotez rassal etkiler modelinin tercih edilmesini ifade ederken, alternatif hipotez ise sabit etkiler modelinin uygulanması gerektiğini gösterir. Bu test ile hata teriminin bağımsız değişkenler ile korelasyona sahip olup olmadığı da belirlenmiş olur. Tablo 2’de ifade edildiği gibi Hausman test

istatistiğinin sonuçları sabit etkiler modelinin uygulanmasını işaret eder. Hausman testi-ne göre $\chi^2(2) = 22.33$ olarak elde edilir. Olasılık değeri $p=0.0000$ olarak bulunur ve %99 güven aralığında katsayılar arasındaki farkın sistematik olduğu sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla sabit etkiler tahmincilerinin tutarlı olduğu sonucuna varılır.

Bununla birlikte sabit etkiler tahmincilerine dayalı olarak modelin anlamlılığı test edildiğinde, $F(2,169) = 9.74$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen $p=0.0001$ değeri de modelin % 1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Rassal etkiler modelinin anlamlı olup olmadığının belirlenmesine yönelik test istatistiği ise $\chi^2(2) = 2.05$ olarak elde edilir. Bununla birlikte rassal etkiler tahmincisi altındaki modelin olasılık değeri $p=0.3582$ olarak hesaplanır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuçlar rassal etkiler tahmincilerinin anlamsız olduğunu ifade eder.

Buraya kadar yapılan bütün testler modelin sabit etkiler tahmincisine dayalı olarak belirlenmesi gerektiğini ortaya koyar. Sabit ve rassal etkiler tahmincilerinin birlikte gösterildiği Tablo 2’de tahmincilerin anlamlılık düzeyleri de bunu destekler niteliktedir. Sabit etkiler tahmincisi altında endüstri-içi ticaret ve sendikal yapılarıdaki etkileşim % 1 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Katsayıların işaretleri göz önüne alındığında hem endüstri-içi ticaretin hem de sendikal etkileşimin, GSYİH etkileşiminin değişim hızı üzerindeki etkisi pozitifdir. Logaritmik olarak ifade edilen her bağımsız değişkende meydana gelen değişim, yüzde olarak çok küçük olsa da değişim meydana getirmekte ve Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasında uyumu hızını etkilemektedir. Dolayısıyla Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki endüstri-içi ticaret arttıkça ve esnek istihdama yönelik düzenlemeler Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasında birlikte yerine getirildikçe, Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki uyumun hızlandığını göstermektedir. Diğer taraftan model de değişimin nereden kaynaklandığını ifade eden rho katsayısı dikkate alındığında, % 85 oranındaki değişimin ülkelerin kendi özelliklerinden kaynaklandığı görülmektedir. rho katsayısı bağımlı değişkende meydana gelen bütün değişmelerin, ülkeler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Baum, 2006: 224; Baltagi, 2005: 45).

Tablo 2. Model 1 Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.01863521 (0.0066835)***	-0.00391204 (0.0036651)
lnSENDİKA	0.08884066 (0.0205596)***	-0.00102157 (0.0047684)
Sabit	-0.47506919 (0.1191326)***	0.03043056 (0.0320197)
rho	0.84446926	0.01051265
Gözlem Sayısı	186	186
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.1034	0.0081
Gruplararası	0.1245	0.2969
Genel	0.0094	0.0137
Hausman Testi Prob > X ²	22.33 (0.0000)***	

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir.

Tablo 2’de ifade edilen model değişen varyanslılığın olup olmadığını test etmek için Wald testi uygulanmıştır. Buna göre $\chi^2(15) = 18.75$ olarak hesaplanmış ve $p=0.2251$ olarak elde edilmiştir. Bu sonuçlar altında değişen varyanslılığın var olduğuna dair boş hipotez reddedilebilir ve alternatif hipotez kabul edilebilir.

Diğer taraftan hata terimlerinin otokorelasyona sahip olup olmadığını test edebilmek birinci otokorelasyon testi yapılmıştır. Bu test sonucunda $F(1,13) = 4.134$ ve $p=0.0630$ değeri elde edilmiştir. Böylece hata terimlerinin birinci gecikmesi için yapılan otokorelasyon testi, otokorelasyonun olmadığını ifade eden sıfır hipotezinin reddedilebileceğini gösterir. Hata terimlerinin birinci dereceden otokorelasyonun modelde mevcut olması nedeniyle her bir kesit verinin kendisine ait etkiler modele bir gecikmeli olarak eklenir. Model 1AR olarak ifade edilen yeni modele ait bulgular Tablo 3’te ortaya konulmuştur.

Tablo 3. Model 1AR Birinci Dereceden Otokorelasyonda Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.0198302 (0.007424) ^{***}	-0.0038076 (0.0038051)
lnSENDİKA	0.0957101 (0.0229476) ^{***}	-0.0011459 (0.0049455)
Sabit	-0.5162713 (0.1202387) ^{***}	0.031319 (0.0332406)
OtoKor (1)	0.10484703	0.10484703
Gözlem Sayısı	171	186
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.1103	0.0088
Gruplararası	0.2412	0.2963
Genel	0.0086	0.0137

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir

Sabit etkiler tahmincilerine dayalı olarak modelin anlamlılığı test edildiğinde, $F(2,154) = 9.54$ olarak hesaplanmıştır. Elde edilen $p = 0.0001$ değeri de modelin % 1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Rassal etkiler modelinin anlamlı olup olmadığının belirlenmesine yönelik test istatistiği ise $\chi^2(2) = 1.89$ olarak elde edilir. Bununla birlikte rassal etkiler tahmincisi altındaki modelin olasılık değeri $p = 0.5956$ olarak hesaplanır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuçlar rassal etkiler tahmincilerinin anlamsız olduğunu ifade eder. Hausman test istatistiğine göre ise $\chi^2(2) = 22.03$ olarak elde edilir. Olasılık değeri $p = 0.0000$ olarak bulunur ve %99 güven aralığında katsayılar arasındaki farkın sistematik olduğu sonucuna ulaşılır. Dolayısıyla sabit etkiler tahmincilerinin tutarlı olduğu sonucu elde edilir.

Model 1 ve model 1AR arasında karşılaştırma yapıldığında her iki bağımsız değişken de % 1 düzeyinde anlamlılığa sahiptir. Diğer taraftan her iki modelde de katsayılar pozitif olarak, GSYİH etkileşim hızı üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla her iki modelde Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasında GSYİH etkileşim hızında hem endüstri-içi ticaretin hem de emek piyasalarındaki kurumsal yapıların etkili olduğunu göstermektedir.

3.2. Model II

Bu modelde birinci modelde kullanılan değişkenlerin yanı sıra yatırımların bir bölgede yoğunlaşmasını ve ülkelerin farklı malların üretiminde uzmanlaşmalarına yol açarak aralarındaki uyumu negatif yönde etkileyeceği düşünölen şehirleşme değişkeni modele dâhil edilmiştir. Tablo 4'te gösterildiği gibi şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu modelde sabit etkilerin anlamlı olup olmadığını test etmek için uyguladığımız F testi istatistiği sonucunda $F(14,168) = 2.09$ ve $p = 0.0145$ elde edilmiştir. Bu durumda sabit etkiler modelde anlamlıdır. Diğer bir yöntem olan rassal etkilerin anlamlılığını Breusch-Pagan Lagrange çarpımı ile test ettiğimizde $\chi^2(1) = 0.50$ sonucuna ulaşılır. $p = 0.4778$ olasılık değeri, rassal etkiler modeline göre yapılacak uygulamanın anlamlı olmadığını gösterir. Bunun yanı sıra sabit etkiler ya da rassal etkiler modelinden hangisinin seçileceğine yönelik olarak yapılan Hausman testine göre $\chi^2(3) = 18.60$ ve $p = 0.0003$ elde edilir. Bu test sonucuna göre sabit etkiler modeli altında yapılacak uygulama tutarlı sonuçlar verir.

Sabit etkiler tahmincisi altında şehirleşmenin eklenmesiyle incelenen modelde endüstri-içi ticaret ve sendikalaşma pozitif etkiye sahiptir ve katsayılar % 1 düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Her iki değişkende Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasında gerek endüstri-içi ticarete bir artış gerekse de emek piyasalarına yönelik düzenlemelerin olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Modele eklenen Türkiye ve Euro bölgesi ülkelerinin şehirleşmedeki etkisini gösteren şehirleşme değişkenin işareti negatif olarak tespit edilmiştir. Bu ise şehirleşme düzeylerinde farklı dinamiklerin ülkeler arasında geçerli olduğunu ve GSYİH uyumu üzerinde ters yönlü bir etkiye sahip olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra şehirleşme düzeyindeki etkileşimin eklendiği bu modelde rho katsayısının değeri 0.61 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla modele şehirleşmenin eklenmesi ile birlikte ülkelerin sahip olduğu karakteristiklerin uyumu açıklamadaki gücü gerilemektedir.

Tablo 4. Model 2. Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.0190008 (0.0067055)***	-0.0003746 (0.0042175)
lnSENDİKA	0.0766422 (0.0254975)***	0.013356 (0.0083476)
lnSEHİR	-0.0409184 (0.0504902)	-0.0178912 (0.008567)**
Sabit	0.2104106 (0.8330503)	0.03043056 (0.092512)**
rho	0.61308963	0.01650579
Gözlem Sayısı	186	186
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.1069	0.0680
Gruplararası	0.1623	0.2967
Genel	0.0018	0.0337
Hausman Testi Prob > X ²		18.60 (0.0003)***

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir.

Model 2’de uygulanan değişen varyanslılık testi sonucunda, sabit etkiler modelinde değişen varyanslılığın olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2(15) = 16.16$ ve $p=0.3712$).

Model 1’de olduğu gibi bu modelde de birinci dereceden otokorelasyon testi uygulanmıştır. Uygulanan F testi istatistiği sonucuna göre $F(1,13) = 3.342$ elde edilmiştir. $p= 0.0905$ değeri de modelde hata terimleri arasında birinci dereceden otokorelasyonun var olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre Model 2AR tahmin edilerek, ülkelere ait bireysel etkilerin bir gecikmeli değeri modele dâhil edilmiş olur.

Tablo 5’te Model 2AR’de model 2’de yer alan değişkenlerin birinci dereceden otoregresif hata terimi göz önüne alınarak yeniden tahmininin yapılması ile elde edilen sonuçlar yer almaktadır. Sabit etkiler tahmincisinin uygulandığı modelde, F istatistiği sonuçlarına göre $F(3,153) = 6.39$ ve $p= 0.0004$ elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre model anlamlıdır. Rassal etkiler tahmincileri altında modelin anlamlılığı test edildiğinde $\chi^2(4) = 5.77$ ve $p= 0.2173$ sonucu elde edilir. Böylece rassal etkiler tahmincileri modelinin anlamsız olduğu görülebilir. Modelde hangi tahmincinin değerlendirileceğine

dair testi içeren Hausman test istatistiği sonuçları da sabit etkiler modelinin etkin olduğunu göstermektedir ($\chi^2(3) = 19.26$ ve $p=0.0002$).

Tablo 5. Model2AR Birinci Dereceden Otokorelasyonda Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.0189616 (0.0077874)**	-0.0000337 (0.004243)
lnSENDİKA	0.0946697 (0.0234203)***	0.012244 (0.0084343)
lnSEHİR	0.0120081 (0.025443)	-0.0167623 (0.0086099)**
Sabit	-0.5162713 (0.3421494)**	0.031319 (0.0926831)**
OtoKor (1)	0.09578963	0.09578963
Gözlem Sayısı	171	171
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.1113	0.0632
Gruplararası	0.2403	0.0380
Genel	0.0096	0.0340

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir.

Model 2AR'deki değişkenlerin anlamlılığı göz önüne alındığında endüstri-içi ticaret değişkeni % 5 düzeyinde anlamlı hale gelirken, sendikal etkileşim % 1 düzeyinde anlamlıdır. Değişkenlerin birinci gecikmesi ile model test edildiğinde şehirleşme düzeyindeki etkileşim yine anlamsızdır. Ancak bu modelde diğerinden farklı olarak katsayının önündeki işaret değişime uğramıştır. Endüstri-içi ticarete oluşan %1'lik artış, GSYİH etkileşiminin uyumunda 0.019 değerinde bir artış meydana getirmektedir. Dolayısıyla ülkelerin arasındaki ticaret, benzer gruplarında arttıkça gelirlerinde de uyum hızlanmaktadır. Emek piyasalarında ise esnek istihdama yönelik olarak yapılan düzenlemelerde %1'lik oranda oluşan artış 0.095 oranında uyum hızını arttırmaktadır.

3.3. Model III

Modele diğer bir kontrol değişkeni olarak eklenen kamu borcundaki etkileşim, Tablo 6'da Model 3 olarak gösterilmiştir. Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki mali disiplindeki etkileşimi temsil eden kamu borcunun, modelde pozitif bir etkiye sa-

hip olması beklenmektedir. Bununla birlikte endüstri-içi ticarete ve esnek istihdama yönelik uygulamaların ülkeler arasında benzer düzenleme maliyetleri getirmesi beklenir. Ülkelerin ekonomi politikalarında kural temelli yapılanmaların egemen hale gelmesi ile birlikte, ülkeler Euro bölgesinde olduğu gibi mali politikalarında da disiplin sağlamalıdır.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde modelde sabit etkilerin anlamlı olup olmadığı test edildiğinde $F(14,163) = 3.71$ ve $p = 0.0000$ olarak elde edilmiştir. Uygulanan F testi istatistiği sonuçlarına göre sabit etkiler modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Rassal etkiler modelinin anlamlı olup olmadığının testinde ise yine Breush-Pagan LM testi uygulanmıştır. Buradan elde edilen test istatistiği sonuçları $\chi^2(1) = 0.84$ ve $p = 0.3586$ olarak bulunmuştur. Bu test sonucuna göre rassal etkilerin anlamlı olduğunu ifade eden boş hipotez reddedilebilir. Hausman testinde test istatistiği $\chi^2(4) = 37.29$ ve $p = 0.0000$ olarak elde edilir. Bu test istatistiği de sabit etkiler modelinin anlamlı sonuçlar vereceğini gösterir. Bunların yanı sıra rho katsayısı, bu modelde oluşan değişmelerin yaklaşık %95 oranında ülkelerin özelliklerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Modelde değişkenlerin anlamlılık düzeyi test edildiğinde endüstri-içi ticaretin % 5 düzeyinde anlamlı oldu sonucuna ulaşılır. Bununla birlikte sendikalaşma, şehirleşme ve kamu borcu değişkenleri % 1 düzeyinde anlamlıdır. Diğer taraftan şehirleşme etkileşimi dışındaki değişkenler, gelir uyumunun etkileşim hızında pozitif etkiye sahiptir. Elde edilen bu sonuçlardan da görüleceği üzere endüstri-içi ticarete meydana gelen artış ve kamu borcundaki etkileşimin artması, uyum hızındaki çok küçük bir etki meydana getirir. Esnek istihdama yönelik düzenlemelerin temsil edildiği sendikalaşma etkileşimi ise bu etkenlerden daha fazla, gelir etkileşiminin uyumu üzerinde etkili olmaktadır. Şehirleşme düzeyindeki etkileşim ise bir önceki modelde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif etkiye sahiptir. Gelir uyumunun etkileşim hızında ters yönlü bir etki meydana getirmektedir. Bu ise şehirlerin büyümesine yol açan uzmanlaşma, emek hareketliliği, hizmetler sektörünün her ülkede farklı yapılanmayı beraberinde getirdiğini göstermektedir.

Tablo 6. Model 3 Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.0126631 (0.0065459)**	0.0068211 (0.0054747)
lnSENDİKA	0.1798749 (0.0367447)***	0.0199721 (0.0100144)**
lnSEHİR	-0.4044599 (0.0902378)***	-0.0175304 (0.0118599)
lnKAMUBORCU	0.0770603 (0.0157653)***	-0.0060665 (0.0054056)
Sabit	4.063576 (1.177902)***	0.2362398 (0.1150199)**
rho	0.95385106	0.07300193
Gözlem Sayısı	182	182
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.2085	0.0482
Gruplararası	0.0010	0.0000
Genel	0.0170	0.0383
Hausman Testi Prob > X ²	37.29 (0.0000)***	

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir.

Model 3'de otokorelasyon probleminin olduğuna dair diğer modellerde uygulanan test değerlendirildiğinde $F(1,13) = 4.770$ ve $p = 0.0479$ sonuçlarına ulaşılır. Test istatistiği sonuçlarına göre model 1.2'de otokorelasyon olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı bu modelde de hata teriminin birinci dereceden otokorelasyonu, birinci dereceden gecikmeli değeri modele dâhil edilerek düzeltilir.

Tablo 7. Model 3AR: Birinci Dereceden Otokorelasyonda Endüstri İçi Ticaret ve Uyum Faktörlerinin GSYİH Üzerinde Etkisi

Bağımlı Değişken: dlnGSYİH	Sabit Etkiler	Rassal Etkiler
lnEİT	0.0154017 (0.0074152)**	-0.0000337 (0.0054066)
lnSENDİKA	0.2324752 (0.0435937)***	0.012244 (0.0163196)**
lnSEHİR	-0.122597 (0.0635287)**	-0.0167623 (-0.012537)
lnKAMUBORCU	0.052478 (0.0145066)***	-0.0071095 (0.0049426)
Sabit	-0.092509 (0.7798706)	0.1943711 (0.0914345)**
OtoKor (1)	-0.0401797	0.09578963
Gözlem Sayısı	167	182
Ülke Sayısı	15	15
R ² : Grup İçi	0.1733	0.0374
Gruplararası	0.1609	0.0089
Genel	0.0067	0.0409

NOT: Parantez içindeki değerler standart hataları göstermektedir. Olasılık değerleri *** % 1 düzeyinde anlamlı, ** % 5 düzeyinde anlamlı, * % 10 düzeyinde anlamlı olma düzeyini göstermektedir.

Sabit etkiler modeli çerçevesinde Model 3AR'nin anlamlılığını test etmek üzere F testi uygulandığında $F(4,148) = 7.76$ ve $p = 0.0000$ olarak bulunmuştur. Buna göre sabit etkiler tahminçileri uygulandığında model anlamlıdır. Rassal etkilere ait tahminçilerin anlamlılığı test edildiğinde $\chi^2(5) = 7.39$ ve $p = 0.1930$ değeri elde edilir. Bu sonuçlar neticesinde rassal etkiler modelinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılır. Sabit etkiler ile rassal etkiler modeli çerçevesinde seçim yapmaya yönelik olarak uygulanan Hausman test istatistiği sonuçlarına ($\chi^2(4) = 28.40$ ve $p = 0.0000$) göre sabit etkiler tahminçileri tutarlıdır.

Birinci dereceden otokorelasyon sonuçları altında bu modelde endüstri-İçi ticaret ve şehirleşme % 5 düzeyinde istatistikî olarak anlamlıdır. Sendikalaşma ve kamu borcu değişkenleri ise % 1 düzeyinde istatistikî anlamlılığa sahiptir. Tablo 7'de sonuçları gösterilen Model 3AR'ye göre, Türkiye ile Euro bölgesi ülkeleri arasındaki uyumun etkileşim hızında endüstri-İçi ticaret, esnek istihdam piyasalarına yönelik düzenlemeler ve kamu maliyesinde sağlanacak disiplin olumlu etkiye sahiptir. Endüstri-İçi ticarete oluşacak % 1'lik bir değişim GSYİH uyum hızını % 0.015 düzeyinde arttırmaktadır. Ben-

zer şekilde emek piyasalarında esnek istihdamı sağlamaya yönelik düzenlemeler ve kamu maliyesinde her bir ülke ile sağlanacak etkileşim, gelir düzeyinin etkileşim hızında artış meydana getirir. Buna karşılık bir önceki modelde olduğu gibi şehirleşme düzeyi, beraberinde farklı dinamikleri getirdiğinden, uyumun etkileşim hızı üzerinde negatif etkiye sahiptir.

Sonuç ve Değerlendirme

Belirli bir bölgesel yapı içinde ekonomik entegrasyonun çeşitli aşamalarından geçerek oluşturulan Avrupa Parasal Birliği, yeni bir paradigmanın dünya ekonomisinde hâkimiyet kazanmasına yardımcı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde aşamalı bir şekilde devam eden entegrasyon sürecinde, tek para uygulamasına geçilmesiyle birlikte kıta içinde birleşik devletler yapısını oluşturma çabasına girilmiştir. Parasal yapıda oluşan bu değişim, Euro bölgesindeki ülkelerin tek ekonomi politikalarına yönelmesine neden olmuştur. Parasal birlik oluşturulurken, işlem maliyetlerinin azalacağı, döviz kuruna yönelik belirsizliklerin ortadan kalkacağı, ülkeler arasındaki ticaretin artacağı ve ülkelerin birbirinden farklı maliye politikaları izlemeyeceğine ilişkin beklentiler yaygınlaşmıştır.

Buna karşılık Birlik içinde yaşanan krizler ve ülkelerin maliye politikasında birbirinden farklı politikaları izlemeleri, beklentinin aksine bir durumun oluşmasına yol açmıştır. Emek hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması, optimum para sahası kriterlerinin sağlanmasında tek başına yeterli olmamıştır. Birlik içindeki ülkeler para politikaları aracılığıyla enflasyonist baskılardan uzak kalırken, emek hareketliliğinin birlik içinde tesis edilmesiyle maliyetlerde oluşacak düşüşler ile oluşacak asimetrik şoklara karşı mücadele edebilecekti. Emek ve sermaye hareketleri önündeki engellerin kaldırılması ve ülkeler arasındaki ticaretin artması yeterli olmamıştır. Maastricht kriterleri etrafında, ülkelerin kendilerine bırakılan maliye politikalarındaki farklılıklar, bu noktada zaman uyumsuzluğu sorununu ortaya çıkarmıştır. Birlik içindeki bazı ülkelerin kamu borçlarının çok yüksek düzeylerde seyretmesi, dünyada oluşan krize karşı ortak politikalar üretilmesini birlik içinde zora sokmuştur.

Türkiye ile Euro bölgesinin büyük ekonomileri arasındaki ticaretin endüstriler-arası ticaret yapısından endüstri-içi ticarete doğru artış eğiliminde olması, beraberinde düzenleme maliyetlerini de getirecektir. Birbirine benzer malların üretilmeye başlanması, oluşacak asimetrik şoklara karşı benzer politikalar uygulanmasını getirecektir. Artan endüstri-içi ticaret ile birlikte bu ülkelerle olan gelir uyumu hızlanabilecektir. Türkiye'nin 2001 yılından sonra uygulamaya koyduğu Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile sağlamış olduğu ekonomik istikrar, uyumun sağlanmasında etkili olmuştur. Euro bölgesi içinde ülkeler ekonomik krizden olumsuz yönde etkilenirken, Türkiye'de krizin şid-

detli hissedilmemesi bunu destekler niteliktedir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği yapısal reformlar, bu ülkelerle uyumu hızlandırıcı bir etkiye sahipken, Birlik içinde yer alması oluşan beklenmedik dalgalanmalardan kendi şartlarına uygun politikalar üretebilmesine imkân vermiştir.

Çalışmada uygulanan panel veri yöntemi ile Türkiye'nin Euro bölgesi ülkeleri ile etkileşim hızının, endüstri-içi ticarete oluşan artış ile uyumlu olduğu ortaya konmuştur. Benzer malların üretildiği sektörlerde sağlanan bu uyum, emek piyasasına yönelik düzenlemeler ile desteklenmelidir. Ticarete konu olan malların üretildiği sektör ile ülke içindeki çıkar gruplarının davranışlarının uyumlaştırılması, Türkiye'nin bölge ile uyumunu arttırıcı bir işleve sahiptir. Ülkelerin kendi dinamiklerini yansıtan, toplumsal ve ekonomik yapılarındaki farklılıkların devam ettiği de bir gerçektir. Ekonomi politikalarında sağlanacak uyum daha kolay olurken, farklı dinamiklerin etkilediği şehirleşmeye özgü yapılara uyumun sağlanması için daha fazla zamana ihtiyaç duyulduğu gözlemlenebilir.

Türkiye'nin kendi içinde geçirdiği dönüşümler ve uyguladığı politikaların bu uyum sürecindeki hızı arttırdığı kesindir. Son dönemde Euro bölgesinde yaşanan kriz göz önüne alındığında, bu etkileşim uyumunun birçok kısmının Türkiye'nin kendi uyguladığı politikalardan kaynaklandığı düşünülebilir. Henüz daha AB'ye üye olmamış Türkiye'nin gümrük birliği sürecinden sonra yaptığı ekonomik reformlar, parasal birlik içinde yer alabileceğini göstermektedir. Buna karşılık toplumsal yapıdaki farklı dinamikler bu sürecin seyrinin farklı bir yöne gitmesine neden olarak, bağımsız para politikası uygulama imkânının kaybedilmesi ile birlik içinde yer almaktan kaynaklanacak farklı maliyetlerin olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbott, A., Easaw, J., & Xing, T. (2008). Trade integration and business cycle convergence: is the relation robust across time and space. *The Scandinavian Journal of Economics*, 110(2), 403-417.
- Akat, A. S. (2004). Dalgalı kur ve para politikası: Bir parasal kural önerisi. L. H. Akgül, & F. Aral içinde, *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi* (s. 57-80). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akiba, H., & Iida, Y. (2009). Monetary unions and endogeneity of the OCA criteria. *Global Economic Review*, 38(1), 101-116.
- Alada, A. D. (2000). *İktisat felsefesi ve belirsizlik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Albert, M. (1991). *Kapitalizme karşı kapitalizm*. (C. Oktay, & H. Dilli, Çev.) İstanbul: AFA Yayınları.
- Alesina, A. (1988). Macroeconomics and politics. S. Fischer içinde, *NBER Macroeconomics Annual* (Cilt 3, s. 13-62). Cambridge: MIT press.
- Alesina, A., & Summers, L. S. (1993). Central bank independence and macroeconomic performance: some comparative evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, 25(2), 151-162.
- Alesina, A., Barro, R. J., & Tenreyro, S. (2002). Optimal currency areas. M. Gertler, & K. Rogoff içinde, *NBER Macroeconomics Annual* (Cilt 17, s. 301-356). MIT Press.
- Aquino, A. (1978). Intra-Industry trade and inter-industry specialization as concurrent sources of international trade in manufactures. *Review of World Economics*, 114(2), 275-296.
- Artis, M. (1996). Alternative transitions to EMU. *The Economic Journal*, 106(437), 1005-1015.
- Artis, M. J., & Okubo, T. (2012). Business cycle, currency and trade, Revisited. *Pacific Economic Review*, 17(1), 160-180.
- Artis, M., & Okubo, T. (2011). Does international trade really lead to business cycle synchronization? A panel data approach. *The Manchester School*, 79(2), 318-332.

- Backhaus, J. G. (1999). Money and its economic and social functions: Simmel and European monetary integration. *American Journal of Economics and Sociology*, 58(4), 1075-1090.
- Bakır, C. (2007). *Merkezdeki banka Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve uluslararası bir karşılaştırma*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balassa, B. (1966). Tariff reductions and trade in manufacturers among the Industrial countries. *The American Economic Review*, 56(3), 466-473.
- Baldwin, R., & Wyplosz, C. (2004). *The economics of European integration*. London: McGraw-Hill.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Bane, P. R. (2006). The real effects of European monetary union. *Journal of Economic Perspectives*, 20(4), 47-66.
- Barrios, S., Brühlhart, M., Elliott, R. J., & Sensier, M. (2003). A tale of two cycles: co-fluctuations between UK regions and The Euro zone. *The Manchester School*, 71(3), 265-292.
- Barro, R. J., & Gordon, D. B. (1983). Rules, discretion and reputation in a model of monetary policy. *Journal of Monetary Economics*, 12(1), 101-121.
- Baum, C. B. (2006). *An Introduction to modern econometrics using stata*. Texas: Stata press.
- Bayoumi, T., & Eichengreen, B. (1993). Shocking aspects of European monetary unification. F. Giavazzi, & F. Torres içinde, *Adjustment and Growth in the European Monetary Union* (s. 193-229). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bayoumi, T., & Eichengreen, B. (1994). *One money or many? analyzing the prospects for monetary unification in various parts of the world*. International Finance Section, Department of Economics. Princeton: Princeton University.
- Bayraktutan, Y. (2004). *Global ekonomide bütünleşme trendleri: bölgeselleşme ve küreselleşme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayramoğlu, S. (2010). *Yönetişim zihniyeti Türkiye'de üst kurullar ve siyasal iktidarın dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Levine, R. (2000). A new database on the structure and of the financial sector. *The World Bank Economic Review*, 14(3), 597-605.

- Beck, T., & Levine, R. (2003). *Legal institutions and financial development*. National Bureau of Economic Research. Cambridge: NBER Working Paper Series.
- Bedir, A. (2009). *Uluslararası ticarete fiyata dayalı rekabet gücü ile endüstri-içi ticaret arasındaki ilişki: Türk imalat sanayi örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Belke, A., & Gros, D. (1998). Asymmetric shocks and EMU: is there a need for a stability fund? *Intereconomics*, 274-288.
- Bell, S. (2001). The role of state and the hierarchy of money. *Cambridge Journal of Economics*, 25, 149-163.
- Berg, H. V. (2004). *International economics*. New York: McGraw Hill.
- Biçerli, M. K. (2007). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Bordo, M., & James, H. (2006). One world money, then and now. National Bureau of Economic Research. Cambridge: NBER Working Paper Series.
- Boulding, K. (1997). *Yirminci asrın manası*. (E. Güngör, Çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Böwer, U., & Guillemineau, C. (2006). Determinants of business cycle synchronization across Euro area countries. *ECB Working Paper Series*(587), s. 4-69.
- Braudel, F. (1993). *Maddi uygarlık ekonomisi ve kapitalizm XV. ve XVIII. yüzyıllar gündelik hayatın yapıları* (Cilt I). (M. A. Kılıçbay, Çev.) Gece Yayınları.
- Broz, L., & Frieden, J. A. (2001). The political economy of international monetary relations. *Annual Review of Political Science*, 4.
- Brülhart, M. (1994). Marginal intra-industry trade: Measurement and relevance for the pattern of industrial adjustment. *Review of World Economics*, 130(3), 600-613.
- Busch, M. L., & Milner, H. V. (1994). The future of the international trading system: International firms, regionalism and domestic politics. R. Stubbs, & G. R. Underhill içinde, *Political Economy and The Changing Global Order* (s. 259-276). New York: St. Martin's Press.
- Carbaugh, R. J. (2006). *International economics*. South-Western: Thomson.
- Ceserano, F. (2006a). Optimum currency areas: A policy view. *BNL Quarterly Review*, 59(239), 317-332.
- Ceserano, F. (2006b). The origins of the theory of optimum currency areas. *History of Political Economy*, 38(4), 711-731.

- Ceserano, F. (2006c). The equilibrium approach to optimum currency areas. *BNL Quarterly Review*, 59(237), 203-220.
- Chey, H.-k. (2009). A political economic critique on the theory of optimum currency areas and implications for East Asia. *The World Economy*, 32(12), 1685-1705.
- Cohen, B. (2007). *The euro in a global context: challenges and capacities*. Santa Barbara: Global International Studies UC.
- Cohen, B. J. (1992). Currency areas. P. Newman, M. Milgate, & J. Eatwell içinde, *The New Palgrave Dictionary of and Finance* (s. 556-557). London: MacMillan.
- Cohen, B. J. (2010, 02 01). *Monetary unions*. 10 11, 2010 tarihinde EH.net: <http://eh.net/encyclopedia/article/cohen.monetary.unions> adresinden alındı
- Communi, C. o. (2002). *Free movement of workers-achieving the full benefits and potential*. Brussels: European Commission.
- Corden, W. M. (1972). *Monetary integration* (Cilt 93). International Finance Section Department of Economics Princeton University: Princeton.
- Cukierman, A. (1992). *Central bank strategy, credibility and independence: theory and evidence*. Cambridge: MIT Press.
- Cukierman, A., Webb, S. B., & Neyapti, B. (1992). Measuring the independence of central banks and its effects on policy outcomes. *The World Bank Review*, 6(3), 353-398.
- Darvas, Z., & Szapary, G. (2004). Business cycle synchronization in the enlarged EU: Comovements in the new and old members. *MNB Working Paper Series 2004/1*.
- Dedeoğlu, B. (2006). *Adım adım Avrupa Birliği*. İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri.
- Dehasa, G. (1995). Emu paradoxes. *Occasional Papers*, 50.
- Dixit, A. K., & Stiglitz, J. E. (1977). Monopolistic competition and optimum product diversity. *The American Economic Review*, 67(3), 297-308.
- Duval, R., & Elmeskov, J. (2006). *The effects of emu on structural reforms in labour and product markets*. Frankfurt: European Central Bank.
- Eichengreen, B., & Frieden, J. A. (2001). The political economy of European monetary unification: An analytical introduction. B. Eichengreen, & J. A. Frieden içinde, *The political economy of European monetary unification* (s. 1-35). Westview Press.

- Eichengreen, B. (1995). The endogeneity of exchange rates. P. B. Kenen içinde, *Understanding interdependence the macroeconomics of the open economy*. Princeton: Princeton University Press.
- El-Agraa, A. M. (1998). *The european union history, institutions, economics and policies*. London: Prentice Hall Europe.
- Emerson, M., Gros, D., Italiener, A., Pisani-Ferry, J., & Reichenbach, H. (1992). *One market one money an evaluation of the potential benefits and costs of forming an economic and monetary union*. Oxford: Oxford University Press.
- Ercan, F. (2009). *Toplumlar ve ekonomiler*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ertürk, E. (1998). *İktisadi birleşmeler teorisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi birleşme hareketleri*. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Fidrmuc, J., & Korhonen, I. (2003). Similarity of supply and demand shocks between the Euro area and the CEECs. *Economic Systems*.
- Fidrmuc, J., Ikeda, T., & Iwatsubo, K. (2012). International transmission of business cycles: evidence from dynamic correlations. *Economic Letters*(114), 252-255.
- Fleming, J. M. (1971). On exchange rate unification. *The Economic Journal*, 81(323), 467-488.
- Frankel, J. A. (1999). *No single currency regime is right for all countries or at all times*. National Bureau of Economic Research. Cambridge: NBER Working Paper Series.
- Frankel, J. A., & Rose, A. K. (1998). The endogeneity of the optimum currency area criteria. *The Economic Journal*, 108, 1009-1025.
- Frisby, D. (2005). Georg Simmel modernitenin ilk sosyoloğu. G. Simmel içinde, *Modern kültürde çatışma* (E. Gen, Çev., s. 7-53). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Galbraith, J. K. (2004). *Kuşku çağı*. (R. Aşçıoğlu, & N. Himmetoğlu, Çev.) İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Galbraith, J. K., & Salinger, N. (1991). *Ekonomik yaşamın güncel sorunları*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gerber, J. (2005). *International economics*. Boston: Pearson Addison Wesley.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin sonuçları*. (E. Kuşdil, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Gill, I. S., & Goh, C.-C. (2010). Scale economies and cities. *The World Bank Research Observer*, 25(2), 235-262.

- Gilpin, R. (2011). *Uluslararası ilişkilerin ekonomi politiği*. (M. Duran, S. Oktay, M. K. Ceyhan, & G. Polat, Çev.) Ankara: Kripto.
- Goodhart, C. E. (1995). The political economy of monetary union. P. B. Kenen içinde, *Understanding interdependence the macroeconomics of the open economy* (s. 448-508). Princeton: Princeton University Press.
- Gouveia, S., & Correia, L. (2008). Business cycle synchronisation in the Euro Area: the case of small countries. *International Economics and Economic Policy*, 5, 103-121.
- Grahl, J. (1997). *After Maastrich: A guide to European monetary union*. London: Lawrence and Wishart.
- Grauwe, P. (1997). *The economics of monetary integration*. Oxford: Oxford university Press.
- Grauwe, P. (2006). What have we learnt about monetary integration since the maastricht treaty? *Journal of Common Market Studies*, 44(4), 711-730.
- Grauwe, P. (2007). *Economics of monetary union*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenaway , D., & Hine, R. C. (1991). Intra-industry specialization, trade expansion and adjustment in European economic space. *Journal of Common Market Studies*, 29(6), 603-622.
- Greenaway, D. (1987). Intra-industry trade, intra-firm trade and European integration: Evidence, gains and policy aspects. *Journal of Common Market Studies*, 26(2), 153-171.
- Greenaway, D., Hine, R. C., Milner, C., & Elliott, R. (1994). Adjustment and the measurement of marginal intra-industry trade. *Review of World Economics*, 130(2), 418-427.
- Grilli, V., Masciandaro, D., Tabellini, G., Malinvaud, E., & Pagano, M. (1991). Political and monetary institutions and public financial policies in the industrial countries. *Economic Policy*, 6(13), 341-392.
- Grubel, H. (2006). The evolution of the theory of monetary integration. *The Economics of Regional Monetary* (s. 1-26). Kiel: The Fraser Institute.
- Grubel, H. G. (1967). Intra-industry specialization and the pattern of trade. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 33(3), 374-378.
- Grubel, H. G., & Lloyd, P. J. (1971). The emprical measurement of intra-industry trade. *Economic Record*, 47, 494-517.

- Gujarati, D. (2011). *Econometrics by example*. New York: Palgrave Macmillan.
- Haan, J. d., Inklaar, R., & Jong-A-Pin, R. (2008). Will business cycles in The Euro Area convergence? A critical survey of empirical research. *Journal of Economic Surveys*, 22(2), 234-273.
- Habermas, J. (2005). *"Öteki" olmak, "ötekiyle" yaşamak*. (İ. Aka , Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hagen, J. v., & Traistaru-Siedschlag, I. (2006). *Macroeconomic adjustment in the New EU Member States*. Vienna: The European Money and Finance Forum.
- Hamilton, C., & Kniest, P. (1991). Trade liberalisation, structural adjustment and intra-industry trade: A note. *Review of World Economics*, 127(2), 356-367.
- Hanke, S. H., & Schuler, K. (2001). *Gelişmekte olan ülkeler için para kurulları el kitabı*. (B. B. Özipek, & M. Toprak, Çev.) Ankara: Liberte Yayınları.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu kültürel değişimin kökenleri*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Inklaar, R., Jong-A-Pin, R., & de Haan, J. (2008). Trade and business cycle synchronization in OECD countries-A re-examination. *European Economic Review*, 52, 646-666.
- Ishiyama, Y. (1975). The theory of optimum currency areas: A survey. *International Monetary Funds Staff Papers*, 22(2), 344-383.
- Jacquet, P. (1998). EMU: a worthwhile gamble. *International Affairs*, 74(1), 55-71.
- Jessop, B. (2005). *Hegemonya, post-fordizm ve küreselleşme ekseninde kapitalist devlet*. (B. Yarar, & A. Özkazanç, Dü) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jung, W. (1995). *Georg Simmel yaşamı, sosyolojisi, felsefesi*. (D. Özlem, Çev.) Ankara: Ark Yayınevi.
- Kalemli-Ozcan, S., Sorensen, B. E., & Yosha, O. (2004). Asymmetric shocks and risk sharing in a monetary union: updated evidence and policy implications for Europe. CEPR Discussion Papers No: 4463. London.
- Kalemli-Ozcan, S., Sorensen, B. E., & Yosha, O. (2001). Economic integration, industrial specialization and the asymmetry of macroeconomic fluctuations. *Journal of International Economics*, 55 (1), 107-137.
- Kar, M. (2003). Avrupa para birliği ve ortak para politikası. M. Kar, & H. Arıkan içinde, *Avrupa Birliği ortak politikalar ve Türkiye ekonomik, sosyal ve siyasal politikaların uyumlaştırılması* (s. 177-212). İstanbul: Beta Yayıncılık.

- Karluk, S. R. (2009a). *Uluslararası ekonomi teori ve politika*. İstanbul: Beta Yayınları
- Karluk, R. S. (2009b). *Avrupa birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karluk, S. R. (2009c). *Cumhuriyet'in ilanından günümüze Türkiye Ekonomisi'nde yapısal dönüşüm* (12. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kawai, M. (1987). Optimum currency areas. J. Eatwell, M. Milgate, & P. Newman içinde, *The New Palgrave: A Dictionary of Economic Theory and Doctrine*. London: The Macmillan Press.
- Kenen, P. B. (1995a). *Economic and monetary union in Europe: moving beyond Maastricht*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenen, P. B. (1995b). Can the emu fly? *Occasional Papers*, 50.
- Kenen, P. B. (2000). *The international economy* (Fourth Edition b.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kennedy, P. (1985). *A guide to econometrics*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kose, A. M., & Yi, K.-M. (2001). International trade and business cycles: is vertical specialization the missing link. *The American Economic Review*, 91(2), 371-375.
- Kose, A. M., Otrok, C., & Whiteman, C. H. (2003). International business cycles: world, region, and country specific factors. *The American Economic Review*, 93(4), 1216-1239.
- Krieger-Boden, C. (2002). European integration and the case for compensatory regional policy. *42nd European Congress of the European Regional Science Association*, (s. 1-31). Dortmund.
- Krugman, P. (2009). The increasing returns revolution in trade and geography. *The American Economic Review*, 99(3), 561-571.
- Krugman, P. (2005). *Bunalım ekonomisinin geri dönüşü*. (N. Domaniç, Çev.) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Krugman, P. (1999). The role of geography in development. *International Regional Science Review*, 22(2), 142-161.
- Krugman, P. (1998). What's new about the new economic geography. *Oxford Review of Economic Policy*, 14(2), 7-17.
- Krugman, P. (1994). Complex landscapes in economic geography. *The American Economic Review*, 84(2), 412-416.

- Krugman, P. (1993a). *What do we need to know about the international monetary system*. Princeton: Princeton University.
- Krugman, P. (1993b). Lessons for Massachusetts for EMU. F. Torres, & F. Giavazzi içinde, *Adjustment and growth in the European Monetary Union* (s. 241-266). Cambridge: Cambridge University Press.
- Krugman, P. (1991a). *Geography and trade*. London: The MIT Press.
- Krugman, P. (1991b). Increasing returns and economic geography. *Journal of Political Economy*, 99(3), 483-499.
- Krugman, P. (1991c). History and industry location: the case of the manufacturing belt. *The American Economic Review*, 81(2), 80-83.
- Krugman, P. (1991d). History versus expectations. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 651-667.
- Krugman, P. R. (1981a). Intraindustry specialization and the gains from trade. *Journal of Political Economy*, 89(5), 959-973.
- Krugman, P. (1981b). Trade, accumulation, and uneven development. *Journal of Development Economics*, 8, 149-161.
- Krugman, P. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *The American Economic Review*, 70(5), 950-959.
- Krugman, P. R. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9, 469-479.
- Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2006). *International economics: theory and policy*. Boston: Pearson/Addison Wesley.
- Kydland, F. E., & Prescott, E. C. (1977). Rules rather than discretion: The inconsistency of optimal plans. *The Journal of Political Economy*, 85(3), 473-492.
- Lall, S. (2009). Sanayileşme stratejisini yeniden düşünmek: Küreselleşme çağında devletin rolü. F. Şenses içinde, *Neoliberal küreselleşme ve kalkınma seçme yazılar* (T. Koldaş, Çev., s. 459-508). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Levitt, M., & Lord, C. (2000). *The political economy of monetary union*. London: Palgrave MacMillan Press.
- Loertscher, R., & Wolter, F. (1980). Determinants of intra-industry trade: Among countries and across industries. *Review of World Economics*, 116(2), 280-293.
- Marelli, E. (2007). Specialization and convergence of european regions. *The European Journal of Comparative Economics*, 4(2), 149-178.

- Markusen, J. R., Melvin, J. R., Kaempfer, W. H., & Maskus, K. E. (1995). *International trade theory and evidence*. New York: McGraw Hill.
- Marrewijk, C. V., Ottens, D., & Schueller, S. (2007). *International economics theory, application, policy*. Oxford: Oxford University Press.
- McKinnon, R. I. (1963). Optimum currency areas. *The American Economic Review*, 53(4), 717-725.
- McKinnon, R. I. (2004). Optimum currency areas and key currencies: Mundell I versus Mundell II. *Journal of Common Market Studies*, 42(4), 689-715.
- McNamara, K. (2002). Rational fictions central bank independence and the social logic of delegation. *West European Politics*, 25(1), 47-76.
- McNamara, K. R. (1998). *The currency of ideas: monetary politics in the European Union*. London: Cornell University Press.
- Mervel, H. P., & Ray, E. J. (1987). Intraindustry trade sources and effects on protection. *Journal of Political Economy*, 95(6), 1278-1291.
- Midelfart-Knarvik, K. H., Overman, H. G., Redding, S., & Venables, A. J. (2002). Integration and industrial specialization in the European Union. *Revue Economique*, 53(3), 469-481.
- Mikek, P. (2009). Shocks to New and Old Europe: How Symmetric. *Journal of Common Market Studies*, 47(4), 811-830.
- Mongelli, F. P. (2002). "New" views on the optimum currency area theory: What is EMU telling us? *European Central Bank Working Paper Series*, 138.
- Mongelli, F. P. (2005). What is european economic and monetary union telling us about the properties of optimum currency areas? *Journal of Common Market Studies*, 43(3), 607-635.
- Morin, E. (1995). *Avrupa'yı düşünmek*. (Ş. Tekeli, Çev.) İstanbul: AFA Yayınları.
- Mumford, L. (1996). *Makina efsanesi*. (F. Oruç, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mundell, R. A. (1961). A theory of optimum currency areas. *The American Economic Review*, 51(4), 657-665.
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-developed regions*. London: Greald Duckworth.
- Nicolaides, P. (2010). A Model of Europeanisation with and without convergence. *Intereconomics*(1), 114-121.

- North, D. C. (2005). *Understanding the process of economic change*. New Jersey: Princeton University Press.
- Olson, M. (1975). *The logic of collective action public goods and the theory of groups*. Boston: Harvard University Press.
- Pamuk, Ş. (2004). Karşılaştırmalı açıdan Türkiye'de iktisadi büyüme, 1880-2000. A. H. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan içinde, *İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar Korkut Boratav'a Armağan* (s. 383-398). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pareto, V. (2005). *Seçkinlerin yükselişi ve düşüşü kuramsal bir sosyoloji uygulaması*. (M. Z. Doğan, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Polanyi, K. (2006). *Büyük dönüşüm: çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polillo, S., & Guillen, M. F. (2005). Globalization pressures and the state: the worldwide spread of central bank independence. *The American Journal of Sociology*, 110(6), 1764-1802.
- Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1998). Law and finance. *The Journal of Political Economy*, 106(6).
- Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. (1999). The quality of government. *The Journal of Law, Economics & Organization*, 51(1), 222-279.
- Posen, A. (1998). Central bank independence and disinflationary credibility: a missing link? *Oxford Economic Papers*, 50, 335-359.
- Pugel, T. A. (2007). *International economics*. Boston: McGraw Hill International Edition.
- Robson, P. (1998). *The economics of international integration*. London: Routledge.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı küreselleşme*. (B. Aksu, Çev.) Ankara: Efil Yayınevi.
- Sadeh, T. (2006). Adjusting to the EMU electoral, partisan and fiscal cycles. *European Union politics*, 7(3).
- Salvatore, D. (2007). *International economics*. Hoboken, NJ: John Wiley&Sons Inc.
- Sandholtz, W. (1993). Choosing union: Monetary politics and Maastricht. *International Organizations*, 47(1).
- Savaş, V. F. (1999). *Çağımızın deneyi Euro*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Sennett, R. (2008). *Karakter aşınması yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri.* (B. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük.* İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama.* İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Shin, K., & Wang, Y. (2004). Trade integration and business cycle co-movements: The case of Korea with other Asian Countries. *Japan and The World Economy*(16), 213-230.
- Silvana, T., & Barro, R. J. (2002). Economic effects of currency unions. *NBER Working Papers.* Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Sombart, W. (1998). *Aşk, lüks ve kapitalizm; modern dünyanın savurganlığın ruhundan doğması üzerine.* (N. Aca, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sönmez, S. (2009). Türkiye ekonomisinde neoliberal dönüşüm politikaları ve etkileri. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm* (s. 25-75). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, Ü. (2011). *Piyasanın idaresi neoliberalizm ve bağımsız düzenleyici kurumların anatomisi.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Special Eurobarometer 337. (2010). *Geographical and labour market mobility.* Brussels: European Commission.
- Spethmann, D., & Steiger, O. (2004). The four Achilles' heels of the eurosystem. *International Journal of Political Economy*, 34(2), 46-68.
- Tavlas, G. S. (1993). The 'new' theory of optimum currency areas. *The World Economy*, 16(1), 663-685.
- Tavlas, G. S. (2004). Benefits and costs of entering the Eurozone. *Cato Journal*, 24(1-2), 89-106.
- Tayfur, M. T. (2011). Devletler ve piyasalar. A. Eralp içinde, *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (s. 183-216). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tilford, S. (2006). *Will the eurozone crack?* London: Centre for European Reform.
- Tilly, C. (2001). *Zor, sermaye ve Avrupa Devletleri'nin oluşumu.* (K. Emiroğlu, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

- Toprak, O. (2012). *Refah devleti ve kapitalizm 2000'li yıllarda Türkiye'de refah devleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, M. (1997). *Yeni İktisat*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Traistaru, I. (2004). Sectoral spelization, trade intensity and business cycles synchronization in an enlarged EMU. *DG ECFIN Visiting Fellows Programme* (s. 1-34). Bonn: Centre for European Studies.
- Uçkan, B. (2007). İşçi sendikaları ile işsizlik sigortası arasındaki köprü: Ghent sistemi. *Çalışma ve Toplum*, 14(3), 29-57.
- Vaubel, R. (1990). Currency competition and european monetary integration. *The Economic Journal*, 100(402), 936-946.
- Verdun, A. (2009). Economic developments in the Euro area. *Journal of Common Market Studies*, 47, 233-257.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (Ö. Ozankaya, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Willett, T. D. (2001). *The OCA approach to exchange rate regimes: A perspective on recent developments*. Claremont: Claremont Colleges Working Paper 2001-2004.
- Willett, T. D., Permpoon, O., & Wihlborg, C. (2010). Endogenous OCA Analysis and the Early Euro Experience. *The World Economy*, 851-872.
- Wray, R. L. (2002). State money. *International Journal of Political Economy*, 32(3), 23-40.
- Wyplosz, C. (2005). Fiscal Policy: Institutions versus rules. *National Institute Economic Review*(191), 70-84.
- Wyplosz, C. (2006). European monetary union: The dark sides of a major success. *Economic Policy*, 207-261.
- Yeldan, E. (2002). *Küreselleşme sürecinde Türkiye ekonomisi: Bölüşüm, birikim ve büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeldan, E. (2009). Finans çağında eklemleme kalıpları: Neoliberal küreselleşmenin çevresel bir ekonomisi olarak Türkiye örneği. N. Mütevellioğlu, & S. Sönmez içinde, *Küreselleşme, kriz ve Türkiye'de neoliberal dönüşüm* (s. 129-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. İstanbul: Homer Kitabevi.

Yentürk, N. (2005). *Körlerin yürüyüşü Türkiye ekonomisi ve 1990 sonrası krizler*.
İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.